

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง

ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

The History and knowledge of Dvaravati civilization

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism

in Thai Society

โดย

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร. (นนท์แก้ว)

พระสมุห์สามารถ จิตตมโล (โพธิ์แก้ว)

พระสมุห์ยุทธนา มาลาวโส (มาลาวงษ์)

ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิทธิเกรียงไกร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765004

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง
ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
The History and knowledge of Dvaravati civilization

โดย

พระครูวิบูลเจตียนุรักษ์, ดร. (นนท์แก้ว)

พระสมุห์สามารถ จตฺตมโล (โพธิ์แก้ว)

พระสมุห์ยุทธนา มาลาวิโส (มาลาวงษ์)

ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิทธิเกรียงไกร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765004

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Sub - Project 1

Dvaravati : History Knowledge and The Propagation of Buddhism
in Thai Society

By

Phakhuwiboonjitiyanuluk, Dr.

Phrasamu Samart Cattamalo

Phasamu Yuttana Malawangso

Acting Sub Lt. Sontaya Sitthikreaingkri

Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Suphanburi Srisuvarnabhumi Buddhist College

B.E. 2565

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800765004

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
ผู้วิจัย:	พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร. (นนท์แก้ว), พระสมุห์สามารถ จตตมโล (โพธิ์แก้ว), พระสมุห์ยุทธนา มาลาวิโส (มาลาวงษ์), ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิทธิเกรียงไกร
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ
ปีงบประมาณ:	2565
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี โดยผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงเอกสาร ของการดำเนินงานรูปแบบการจัดการที่เป็นแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูล ที่มุ่งนำผลการวิจัยมาใช้ในการสร้างชุดองค์ความรู้และโมเดลเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อสังคมและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า:-

1) เมืองอู่ทอง มีร่องรอยที่เคยเป็นศูนย์กลางหรือเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ดังจะเห็นได้จากการขุดค้นพบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลาวปุระ” ที่เมืองโบราณอู่ทอง หรือการค้นพบประติมากรรมพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตร ซึ่งเหมือนกับศิลปะอมราวดี เมืองนาคราชขุนโกณฑะ ราชวงศ์อักษวากุ พุทธศตวรรษที่ 10-11 และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอาณาจักรทวารวดี ศิลปะของทวารวดี มีการเลียนแบบราชวงศ์คุปตะ ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ

2) ประวัติศาสตร์ทวารวดีมีวิวัฒนาการแบ่งออกเป็นช่วงยุคสมัยได้ 4 ยุค ดังนี้ 1. ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11) ดังนี้ 1) ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) 2) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่

9-11) 3) ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-11) 4) ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) 2. ยุคสมัยทวารวดี
ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) 3. ยุคสมัยทวารวดีตอนกลาง หรือ สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ราวพุทธ
ศตวรรษที่ 14-15) 4. ยุคสมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18)

3) การสรุปผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้ทำการสรุปผ่าน
หนังสือ“ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” โดยหนังสือมีลักษณะปกแข็ง 4 สี ภายในเนื้อหา
แบ่งออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เรื่องบริบททั่วไปของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 2 เรื่องประวัติศาสตร์และ
ความเป็นมาของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 3 เรื่ององค์ความรู้ทางโบราณคดีสมัยทวารวดี, บทที่ 4 องค์ความรู้
ทางพระพุทธศาสนาและเส้นทางการวัฒนธรรมทวารวดี, บทที่ 5 คุณค่าทางวัฒนธรรมทวารวดีต่อสังคมไทย

Research Title: The History and knowledge of Dvaravati civilization

Researchers: Phakhuwiboonjitiyanuluk, Dr.,
Phrasamu Samart Cattamalo,
Phasamu Yuttana Malawangso,
Acting Sub Lt. Sontaya Sitthikreaingkri

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Suphanburi Srisuvarnabhumi Buddhist College.

Fiscal Year: B.E. 2565

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

ABSTRACT

The objectives of this research are 1) To study the history and knowledge of Dvaravati civilization 2) To analyze the historical study and knowledge of Dvaravati civilization 3) To present the results of the study of history and knowledge of Dvaravati civilization. The researcher has established a research methodology or process. It is a qualitative research. and documentary research of operations, a management model that is a study guide to collecting data which aims to use the research results to create a set of knowledge and a model for the propagation of Buddhism in the Dvaravati civilization to society and those who are interested.

The results of the study showed that:-

1) Muang U Thong has traces of its former center or important port for trading with India. As can be seen from the excavation of a silver coin with the inscription "Lavapura" at the ancient city of U-Thong. or the discovery of sculptures of 3 Buddhist disciples holding an

alms bowl, which is similar to Amaravati art Nagarjunkontha city Ikshvaku dynasty 10th-11th Buddhist century and is the oldest center of Buddhism propagation of the Dvaravati Kingdom. Buddhist Art of Dvaravati There is an imitation of the Gupta dynasty which has an important center in the ancient city of Nakhon Pathom.

2) The history of Dvaravati has evolved into 4 periods as follows: 1. Pre-Dvaravati period (around the 6th-11th Buddhist centuries) as follows: 1) Amaravati art (6th-9th Buddhist centuries) 2) Gupta art (9th-11th Buddhist centuries) 3) Pallava art (8th-11th Buddhist centuries) 4) Pala art (12th-17th Buddhist century) 2. Early Dvaravati period (Around the 12th-13th Buddhist century) 3. Middle Dvaravati period or the true Dvaravati period (Around the 14th-15th Buddhist century) 4. The late Dvaravati period (around the end of the 16th-18th Buddhist century).

3) Summary of the study of history and knowledge of the Dvaravati civilization The researcher has concluded through the book “History and Knowledge of Dvaravati Civilization”, which the book has a hard cover, 4 colors, the content is divided into 5 chapters as follows: Chapter 1 on the general context of the Dvaravati civilization, Chapter 2 on history and History of Dvaravati civilization, Chapter 3 on Dvaravati archaeological knowledge, Chapter 4 Buddhist knowledge and Dvaravati cultural path, Chapter 5 Dvaravati cultural value to Thai society.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี คณะผู้วิจัยขอเจริญพร ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย สมาชิกชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน บ้านดอนตาเพชร บ้านคูบัว หุ่นขวาง และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานดอนตาเพชร พิพิธภัณฑสถานอุทอง พิพิธภัณฑสถานคูบัว ในการอนุเคราะห์ข้อมูลอันทรงคุณค่า

ขอขอบคุณ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ให้โอกาสสนับสนุนทุนวิจัย ให้คำแนะนำ ชี้แนะแนวทาง และให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่าน ที่ช่วยอำนวยความสะดวก

ขอเจริญพร รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ อาจารย์และเจ้าหน้าที่สำนักงานวิทยาลัย ของวิทยาลัย สงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ ที่ช่วยลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยในครั้งนี้ประโยชน์ทั้งหลายอันพึงมีจากงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลาย ที่ได้อบรม สั่งสอน แนะนำ เป็นที่ปรึกษาให้ความรู้ จากอดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้

พระครูวิบูลเจตยานุรักษ์, ดร.

หัวหน้าโครงการวิจัยย่อยที่ 1

20 มิถุนายน 2566

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	8
1.3 ปัญหาการวิจัย	8
1.4 ขอบเขตการวิจัย	9
1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	10
1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย	11
1.7 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	13
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย	14
2.2 แนวคิด ทฤษฎี	17
2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับอารยธรรม	17
2.2.2 แนวคิดร่องรอยชุมชนทวารวดี	19
2.2.3 แนวคิดร่องรอยการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม	22
2.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้	33
2.2.5 แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management)	37
2.2.6 แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resources Management)	43
2.2.7 แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม	48
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	50
2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย	57
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	

3.1 รูปแบบการวิจัย	58
3.2 พื้นที่วิจัย	60
3.3 ผู้ให้ข้อมูลวิจัย	60
3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	62
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	64
3.6 การเก็บรวบรวมข้อมูล/การปฏิบัติการวิจัย	65
3.7 เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ	71
3.8 การนำเสนอข้อผลการวิจัย	72
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
4.1 การศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี	73
4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี	151
4.3 การนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี	156
4.4 องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย	157
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	
5.1 สรุปผลการวิจัย	159
5.2 อภิปรายผล	161
5.3 ข้อเสนอแนะ	162
บรรณานุกรม	164
ภาคผนวก	169
ประวัตินักวิจัย	186

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาการกระทำของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในอดีต ซึ่งทำให้เกิดคำถามต่อมาว่า ทำไมมนุษย์จึงมีความคิดเกี่ยวกับอดีต (The Sense of History) ความคิดเกี่ยวกับอดีตเกิดขึ้นได้อย่างไร การตอบปัญหาดังกล่าวนี้นำไปสู่ความสนใจที่จะศึกษา และเรื่องที่น่าสนใจที่สุดเรื่องหนึ่งคือปัญหาเกี่ยวกับความเป็นมาของการศึกษาและแนวการเขียนประวัติศาสตร์ (Historiography) ประวัติศาสตร์ของโลกในยุคแรกๆนั้น มักมีความเกี่ยวข้องกับลัทธิความเชื่อ พิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนเรื่องราวที่เกี่ยวกับกำเนิดของเทศกาลหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หรือไม่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับอภินิหารหรืออำนาจของบรรดาเทพเจ้าต่าง ๆ ดังนั้นเรื่องราวที่มีลักษณะดังกล่าวจึงมิได้เกิดขึ้นด้วยความต้องการที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับอดีต แต่เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่อธิบายเหตุผลว่าเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร และเหตุใดมนุษย์จึงต้องให้ความเคารพเชื่อถือ บางครั้งประวัติศาสตร์ก็เกิดขึ้นตามความประสงค์ของกษัตริย์หรือราชวงศ์ ที่ต้องการให้เรื่องราวในรัชกาลหรือราชวงศ์ของตนเป็นที่รู้ของคนรุ่นต่าง ๆ ไปในอนาคต¹

นักประวัติศาสตร์ไม่ได้มุ่งเน้นการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ไปที่ “เหตุการณ์” เพียงอย่างเดียว เพราะความเป็นจริงแล้วเราไม่มีทางทราบได้เลยว่า “เหตุการณ์จริงในอดีต” นั้นเป็นอย่างไร ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ในแต่ละยุคแต่ละสมัยมาจากบันทึกหรืองานเขียนของนักประวัติศาสตร์ จะเปลี่ยนไปตามข้อมูล ค่านิยม สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และความครอบงำทางการเมืองในสมัยนั้น ๆ การบันทึกเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต ซึ่งทำให้เกิดวิชาที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” (Historiography) ความสนใจการ “บันทึกเหตุการณ์” รวมถึงงานเขียนที่มุ่งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอดีตของมนุษย์ด้วย ในกรณีนี้ “นักประวัติศาสตร์” ต้องการชี้ให้เห็นว่า ความรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตหรือที่บางคนพอใจที่จะเรียกว่า “ภาพอดีต” ได้ถูกสร้างขึ้นและ

¹ สุเทพ สุนทรเภสัช, มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548),

เปลี่ยนไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยอย่างไร ตัวอย่างเช่น คนไทยเมื่อ 40-50 ปีก่อน มีความรับรู้ “ภาพอดีต” ของไทยนั้นแตกต่างไปจากปัจจุบัน เราจึงต้องอธิบายให้ได้ว่าอะไรคือปัจจัยที่ทำให้ความรับรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ของคนไทย เปลี่ยนแปลงไปนับจากวันนั้นถึงวันนี้²

พัฒนาการของศาสตร์ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์นั้นอาจกล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นเมื่อเกิดความคิดว่าประวัติศาสตร์ต่างจากเรื่องเล่าอื่น ๆ อย่างไร เราจะเชื่อถือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตที่ถูกเล่าโดยนักเล่าเรื่องได้อย่างไร คำถามจำพวกนี้เกิดขึ้นในสังคมกรีกโบราณเมื่อราว 2,500 ปีก่อน ที่เหล่านักปรัชญาต่างถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องของความรู้และความจริง เฮโรโดตัส (Herodotus, 484–425 BC) อยู่ท่ามกลาง บรรยายากาตทางปัญญานั้น โดยได้เขียนงานที่ทำให้ตนเองได้ชื่อว่าเป็นนักประวัติศาสตร์คนแรก หรือ “บิดาของประวัติศาสตร์” คือ Histories ที่เล่าถึงสงครามระหว่างกรีกกับเปอร์เซีย เพื่อหาคำตอบว่าทำไมสองชาติทำสงครามกัน เขาไม่ได้เล่าเพียงเรื่องของสงครามเท่านั้น แต่ได้เล่าความเป็นมาของอารยธรรมเปอร์เซีย และดินแดนต่าง ๆ ในโลกโบราณ โดยเขาชี้ให้เห็นว่า “ชะตากรรม” หรือ “โชคชะตา” เป็นตัวกำหนดให้เหตุการณ์ต่าง ๆ คลี่คลาย สิ่งที่ทำให้งานชิ้นนี้มีความสำคัญอย่างมากเพราะ “ประวัติศาสตร์” ของเฮโรโดตัส เป็นความพยายามหาคำตอบด้วยวิธีการไต่สวนสืบสาวค้นหาความจริง ต่างจากการเล่าเรื่องแบบเทพนิยายหรือนิทานปรัมปราที่เล่าต่อ ๆ กันมา โดยสิ่งที่เขาได้ไต่สวนนั้นคือการกระทำของมนุษย์ ผ่านการเดินทางไปยังสถานที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์และใช้หลักฐานในการยืนยัน ไม่เพียงเท่านั้นเขายังแสดงถึงความพยายามวิพากษ์และตีความหลักฐานด้วย³

สำหรับประเทศไทยเริ่มใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากคำว่า “ตำนาน” (Legend) ที่ใช้กันมาแต่เดิมนั้น มักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของท้องถิ่นหรือบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะที่มีการแต่งเติมเกินกว่าความเป็นจริง และคำว่า “พงศาวดาร”(Chronicle) ซึ่งจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องราวของสถาบันกษัตริย์ การอธิบายและวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง หรือการเกิดขึ้นของเหตุการณ์ ในแนวคิดของ ประวัติศาสตร์ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์พัฒนาการของบ้านเมืองได้หลายประการด้วยกัน การอธิบายและวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ยังสัมพันธ์กับกรอบแนวคิด มุมมอง ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า “แนวพินิจ” แต่ละแนวจะ

² วินัย พงศ์ศรีเพียร, คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ไทย จะเรียนจะสอนกันอย่างไร, (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), หน้า 16.

³ พุทธิพล มงคลวรรณ, การวิเคราะห์ตามแนวความคิดประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), หน้า 8-9.

มีคำถามและแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ใน การหาคำตอบที่แตกต่างกันไป การศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบันให้ความสำคัญกับแนวพินิจประวัติศาสตร์จากเบื้องล่าง ประวัติศาสตร์ความคิด และประวัติศาสตร์ระยะยาวมากขึ้น ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงปี 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วย ดังจะเห็นได้จากงานเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ศรีศักร วัลลิโภดม และธิดา สาระยา เป็นต้น ขณะที่องค์ความรู้เกี่ยวกับ “ทวารวดี” ก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

คำว่า “ทวารวดี” ติความมาจากชื่อในเอกสารจีน เมื่อครั้งหลวงจีนยวนฉั่งเดินทางมาแถบอ่าวไทยและได้อ้างถึงเป็นครั้งแรกเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 7 ในนามว่าโตโลโปตี้ หรือ จุลลอปัตตี้ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ตีความว่าเป็นรัฐในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยอิงอยู่บนหลักฐานสำคัญคือเงินตรา จารึก ที่ขุดพบ ณ พระปฐมเจดีย์และสิงห์บุรี มีคำจารึกว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” เป็นภาษาสันสกฤตโบราณ ซึ่งอาจแปลความได้ว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งทวารวดี” หรือตามเอกสารตีพิมพ์โดยกรมศิลปากรให้ความหมายว่า “บุญของผู้เป็นเจ้าของแห่งทวารวดี” ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ตั้งสมมติฐานไว้ว่า เมืองหลวงของทวารวดีจะต้องอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งใน 5 จุดนี้ คือ นครปฐม อยุธยา ลพบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี⁴ ซึ่งที่จริงแล้วหลักฐานเกี่ยวกับทวารวดีที่พบนั้น เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เนื่องมาจากคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา นักประวัติศาสตร์เรียกศิลปะแบบที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ว่า ศิลปะแบบทวารวดี ดังนั้นศิลปะแบบทวารวดีจึงสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางสังคมของพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมทวารวดี และอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมทวารวดีนั้น คือ วัฒนธรรมทางพุทธศาสนานั้นเอง พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมร่วมกัน เป็นการสะท้อนให้เห็นในรูปแบบของศิลปะซึ่งปรากฏอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 7-12 แผ่ขยายไปกว้างขวางมาก ทั้งภาคเหนือคือที่หริภุญไชย (ลำพูน) ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ภาคตะวันออกบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และภาคใต้ของประเทศไทย เช่น ที่ปัตตานี⁴

ต่อมาใน พ.ศ.2540 กรมศิลปากรโดยสำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี ได้ขุดค้นพบภาชนะดินเผาบรรจุเหรียญเงินสมัยทวารวดีจำนวน 9 เหรียญ ในเขตพื้นที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ในจำนวนนี้มีเหรียญเงิน 3 เหรียญที่ปรากฏจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จำนวน 2 บรรทัด ซึ่งจากการศึกษาของนางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ในปี พ.ศ.2541 ได้อ่านว่า “ศรีทวารวดี

⁴ ธิดา สาระยา, “วัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลายของเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ, (กรุงเทพ : เมืองโบราณ, 2537), หน้า 85.

ศุวรปุณยา” แปลว่าการบุญของพระเจ้าศรีทวารวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12⁵ นอกจากนั้น จาก การสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี โดยนักโบราณคดีของกรมศิลปากร พบหลักฐานว่าในตัวเมืองอุ ทองและนอกเมือง พบโคกเนินดินตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ จำนวนไม่น้อยกว่า 20 แห่ง โคกเนินดินเหล่านี้ เป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์โบราณ ซึ่งกรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งเป็นบางส่วน พบว่าเป็น โบราณสถานสมัยทวารวดี และห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของกลุ่มโบราณสถานคอกช้างดิน ซึ่งเดิมสันนิษฐานว่าเป็นเพนียดคล้องช้าง แต่ปัจจุบันได้มีผู้ ทำการศึกษาแล้วสรุปว่า เป็นอ่างเก็บน้ำ⁶ ส่วนโบราณวัตถุที่พบในตัวเมืองและนอกเมืองอุทงนั้น มี ตั้งแต่โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์⁷ การพบหลักฐานทางด้าน โบราณคดีในบริเวณเมืองโบราณอุทงเป็นจำนวนมาก ทำให้นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดีทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติสนใจศึกษาเรื่องราวของเมืองอุทง และได้ตั้งข้อ สมมติฐานเกี่ยวกับบทบาทของเมืองอุทงไว้อย่างน่าสนใจ เช่น ศาสตราจารย์มอง บวชเชอส์เยร์ ตั้ง ข้อสมมติฐานไว้ว่าราชธานีของอาณาจักรพูนเมืองอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเมืองอุทง ขณะที่ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลโภดม สรุปว่า “เมืองอุทงและปริมณฑลคือบริเวณศูนย์กลางของรัฐ หรือแคว้นสำคัญที่พัฒนาขึ้นในสมัยสุวรรณภูมิที่มีโบราณสถานวัตถุสนับสนุนมากกว่าที่อื่นๆ เพราะ ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม ทั้งจากเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากฝั่งมหาสมุทรอินเดีย มายังฝั่งทะเลจีนในอ่าวไทย อีกทั้งเป็นศูนย์กลางที่จะติดต่อทางทะเลไปยังบ้านเมืองตะวันออก นอกจากนั้นเมืองอุทงยังเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางบกที่ผ่านลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางซีกตะวันออก เข้าสู่ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ไปยังที่ราบสูงโคราชในลุ่มน้ำมูล-ชี และแม่น้ำโขงอีกด้วย อีกสิ่งหนึ่งจาก หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเขตเมืองอุทงและปริมณฑล ก็คือได้พบร่องรอยของคนที่มีความ แตกต่างทางวัฒนธรรมและศาสนาอันแสดงให้เห็นถึงการเป็นสังคมนานาชาติได้ดีกว่าที่อื่น ประกอบ กับการศึกษาและวิเคราะห์หลักฐานทางด้านโบราณคดีนักวิชาการอีกหลายท่าน ตลอดจนการกำหนด

⁵ เชมชาติ เทพไชย, โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี, (กรุงเทพ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2557), หน้า 58-59.

⁶ กรมศิลปากร, โบราณคดีคอกช้างดิน, (กรุงเทพ : ฟันนี้พับลิชชิง, 2545).

⁷ ผาสุข อินทรารุณ, อุทง : เมืองท่าโบราณและศูนย์กลางพระพุทธศาสนายุคแรก, (เอกสาร ประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง อุทง เมืองสร้างสรรค์การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ วิถีชีวิตดั้งเดิม : ผ่านหลักฐานพระพุทธศาสนาสมัยเริ่มแรกและรอยลูกปัด ณ เมืองโบราณอุทงและพิพิธภัณฑ์สถาน แห่งชาติ อุทง สุพรรณบุรี, 2556), หน้า 13.

อายุหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งเป็นสมัยทวารวดี จึงนำไปสู่ข้อสมมติฐานว่าเมืองอุทองเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการค้าสำคัญ เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา ยุคแรกและเป็นเมืองหลวงรุ่นแรกของรัฐทวารวดี ในประเด็นประวัติศาสตร์และองค์ความรู้เกี่ยวกับทวารวดี นับว่ายังหาข้อยุติที่ชัดเจนไม่ได้ ทั้งในประเด็นสถานะของทวารวดีว่าเป็นอาณาจักร รัฐ หรือเป็นเพียงการรวบวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของบ้านเมืองในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังนั้นในฐานะที่วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรณภูมิ เป็นสถานศึกษาอุดมศึกษา ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี อันมีความเกี่ยวข้องกับอารยธรรมทวารวดีและเมืองโบราณอุทองดังกล่าว จึงกำหนดโครงการศึกษาวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี เพื่อศึกษาค้นคว้าสร้างองค์ความรู้ใหม่ในประเด็นดังกล่าว และเผยแพร่แก่สังคมต่อไป

จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามแนวคิดทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับรากเหง้าของวิถีชีวิตของชาติไทย การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ จะเป็นช่องทางหนึ่งในการลดทอนการครอบงำของพหุวัฒนธรรม ช่วยในการรักษาเอกลักษณ์ของชาติ และอัตลักษณ์ของคนไทย รวมถึงวัฒนธรรมของชาติอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้กล่าวไว้ว่า “ความเข้าใจแก่นแท้ของวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของชาติเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น เพราะประวัติศาสตร์ทำให้เราได้ว่า ลักษณะเฉพาะของสังคมของเราได้พัฒนาบนพื้นฐานของอะไร”⁸ ดังนั้น การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ นอกจากจะเป็นการแสวงหาความหมายที่แฝงอยู่ในเหตุการณ์ของอดีตแล้ว ยังได้เรียนรู้ วิธีการบันทึกของนักประวัติศาสตร์ ในแต่ละยุค รู้ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และการสร้างองค์ความรู้ ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนสมัยอารยธรรมสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ 2 – 5 ซึ่งจากหลักฐานทางพระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณะทูตสายที่ 8 โดยมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองศรีมโหสถ อำเภอสรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี และในประเทศพม่า เช่นเมืองโบกาโน เมืองศรีเกษตร และเมือง สะเทิม แล้วประดิษฐาน

⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร,ดร., “ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย” คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนประวัติศาสตร์ ,ประวัติศาสตร์ : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2543) หน้า,๒.

พระพุทธศาสนาตั้งมั่นจนเป็นปึกแผ่น ซึ่งในสมัยก่อนพุทธกาลพบว่าชาวอินเดียได้เดินทางมาค้าขายกับรัฐสุวรรณภูมิและเข้ามาตั้งถิ่นฐานเผยแผ่วัฒนธรรมแก่ชาวพื้นเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อจากนั้นจึงมีผู้นับถือพระพุทธศาสนา เดินทางเข้ามาดินแดนแหลมอินโดจีนเป็นจำนวนมาก ในสมัยทวารวดีจึงมีผู้คนผสมผสานอยู่ร่วมกันหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ หากแต่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการสร้างสรรค์ วัฒนธรรมประเพณี โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมผสาน จนเกิดการหลอมรวมกันทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่เป็นรูปแบบลักษณะเฉพาะของศิลปวัฒนธรรมทวารวดี จนกลายเป็นศูนย์กลาง เชื่อมโยงความหลากหลาย ทางวัฒนธรรม ทางสังคม คติความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า เมืองอุทอง มีร่องรอยที่เคยเป็นศูนย์กลางหรือเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ซึ่งในสมัยอินโด - โรมัน ได้มีพ่อค้าชาวพุทธ ได้นำพระพุทธศาสนาในอินเดียได้ซึ่งอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์สาตวาหะ และราชวงศ์อิกษวากู (พุทธศตวรรษที่ 5 – 9) นักวิชาการหลายท่านลงความเห็นพ้องกันว่า เมืองหลวงของรัฐทวารวดีนั้น น่าจะอยู่ที่เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เพราะได้ค้นพบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลวปุระ” ที่เมืองโบราณอุทอง⁹ หรือการค้นพบประติมากรรมพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตร ซึ่งเหมือนกับศิลปะอมราวดี เมืองนาการชุนโกณฑะ ราชวงศ์อิกษวากู พุทธศตวรรษที่ 10-11¹⁰ หากพิจารณาจากการสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานโบราณวัตถุสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุของประเทศจีน และจารึกที่พบในบริเวณเมืองโบราณอุทอง ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองโบราณอุทอง น่าจะเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และเป็นเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล และมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรงได้ (ดังได้กล่าวมาแล้ว) อีกทั้งยังได้พบโบราณวัตถุประเภทตราประทับดินเผาซึ่งเป็นของติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นจำนวนมาก และในบริเวณเมืองนครปฐมโบราณและในบริเวณใกล้เคียง ตราประทับที่แสดงถึงบทบาทด้านการค้าของเมืองนี้ คือ ตราประทับดินเผารูปเรือ¹¹ และตราประทับ 2 หน้ารูปคชลักษณ์ และ เทพ

⁹ Boeles, J.J. “A note on the ancient city called Lavapura” Journal of the Siam Society, Vol. LV, Part I (January 1967)

¹⁰ บัญชา พงษ์พานิช และคณะ, จากอินเดียถึงไทย : รอยทางพระพุทธศาสนาแรกๆ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559), หน้า 15.

¹¹ จิรา จงกล พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ 25 พฤษภาคม 2510 รูปที่ 15; Indrawooth, Phasook,

กุเวร ซึ่งจัดเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าชาวอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะนิยมพกติดตัวในการเดินทางไปค้าขายยังต่างแดน ซึ่งนักวิชาการทางโบราณคดีลงความเห็นว่าเป็นศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะนอกนั้นยังพบศิลปกรรมจักร จำนวนมากประมาณ 30 กว่าวง บางวงมี ศิลารูปกวางหมอบ ประกอบอยู่ และยังได้พบพระพุทธรูป ตลอดจนพระพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก

จากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ด้านโบราณคดี (รวมด้านจารึก) อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณ น่าจะมีบทบาทเป็นเมืองหลวง หรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคหลังราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 ในขณะที่เมืองโบราณอู่ทอง น่าจะมีบทบาทเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคแรก รวมพุทธศตวรรษที่ 9-13 ส่วนเมืองลพบุรีนั้น คงจะเป็นเมืองลูกหลวง¹² เมืองโบราณอู่ทองจัดเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งสับต่อมาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักร และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี

สวนนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้เสนอว่า ทวารวดีได้รักษาจารีตของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยสุวรรณภูมิ พุทธศิลปะของทวารวดีจึงมีการเลียนแบบราชวงศ์คุปตะ ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม ในราวศตวรรษที่ 12 อารยธรรมทวารวดีได้แผ่ขยายอิทธิพลขึ้นไปจนถึงลพบุรี และขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทจากทวารวดี ไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ¹³ สืบมาอีกหลายศตวรรษ และมีนักปราชญ์หลายท่าน ได้กล่าวถึงความมั่งคั่งของเมืองโบราณต่างๆ เช่น ทักซิณ อินทโยธา เสนอว่า¹⁴ แลบลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้เกิดมีชุมชนขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล หรืออาจจะก่อนนั้น เช่น เมืองนครชัยศรี, เมืองพงตึก, เมืองอู่ทอง, เมืองคูบัว, เมืองศรีมโหสถ, เมืองไชยา และเมืองดินแดง เป็นต้น

จากปัญหาความสงสัยในเรื่อง ศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดี นั้นอยู่ที่ใด นักวิชาการต่างก็มีความเห็นแตกต่างกันไป ทำให้นักวิชาการจึงตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับศูนย์กลางของ อาณาจักร

1983. The Excavation at the Ancient Town of Nakhon Pathom, Tambon Phra Praton, Amphoe Muang, Changwat Nakhon Pathom. (in Thai) Nakhon Pathom : Silpakorn University Press

¹² ผาสุข อินทรารุท ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย 2542) หน้า 101-106 และ หน้า 177-178

¹³ เสถียร โพธิ์นันทะ, ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า 6-7.

¹⁴ ทักซิณ อินทโยธา, ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและตามขบวนทองเมื่อ 2,000-3,000 ปีก่อน, (กรุงเทพฯ: ดานสุทธาการพิมพ์, 2534), หน้า 14.

ทวารวดีไว้ 3 แห่ง คือ เมืองอู่ทอง เมืองนครปฐม(นครชัยศรี) และเมืองลพบุรี¹⁵ ประเด็นเรื่อง ศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีคือเมืองอู่ทองหรือไม่ พระพุทธศาสนามีพัฒนาการเป็นอย่างไรใน อารยธรรมทวารวดีและเมืองโบราณอู่ทอง เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยนั้นเป็นไป อย่างไร ล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าค้นหา

โครงการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้ อารยธรรมทวารวดี จากเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นเบื้องต้น เช่น หนังสือของนักวิชาการโบราณคดี นัก ประวัติศาสตร์ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา วรรณกรรม พระพุทธศาสนาในลังกา พม่า ล้านนา ล้าน ช้าง ตลอดจนงานค้นคว้าด้านภูมิศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ เกี่ยวกับเรื่องทวารวดี รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านศิลปกรรมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเส้นทาง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่าสอดคล้องกันมากน้อยเพียงใด แล้วจึงนำเสนอผลการวิจัยที่สร้างองค์ ความรู้ใหม่ตามวัตถุประสงค์ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
2. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
3. เพื่อนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

1.3 ปัญหาการวิจัย

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาใน อารยธรรมทวารวดีควรเป็นอย่างไร
2. กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวาร วดีควรเป็นแบบไหน อย่างไร
3. การสร้างคุณค่าจากองค์ความรู้ประวัติศาสตร์อารยธรรมทวารวดีควรมีลักษณะเป็น อย่างไร

¹⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผศ.ดร., ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, หน้า 61-74.

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านเนื้อหา** โครงการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี โดยการนำกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล การระดมแนวคิดจากการสัมภาษณ์ การจัดเวทีเสวนา ให้เกิดกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลในประเด็นที่ศึกษาเพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่ สามารถนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีที่เป็นผลงานวิจัย หนังสือประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี และโมเดลองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เพื่อจัดแสดงในศูนย์เรียนรู้ฯ เกิดเครือข่ายประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ซึ่งโครงการวิจัยย่อยที่ 1 นี้เป็นงานวิจัยที่มีกรอบวิจัยเชื่อมโยงกับ โครงการวิจัยย่อยที่ 2 เรื่อง “การออกแบบผังโบราณคดีอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี” และโครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง “การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี” ซึ่งเนื้อหาของทั้ง 3 โครงการย่อยนี้ สามารถตอบโจทย์ตามวัตถุประสงค์ของแผนงานวิจัย เรื่อง ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย ได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน

2. **ขอบเขตด้านพื้นที่** ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่วิจัย ได้แก่ อำเภอดำรงวิทยะปาริ วาส์ จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี , อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม , อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ , อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และอำเภอดำรงวิทยะปาริ วาส์ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ที่มีร่องรอยอารยธรรมประวัติศาสตร์และองค์ความรู้ของสมัยทวารวดี รวมถึงแหล่งโบราณสถานที่ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแหล่งศึกษาข้อมูลและอ้างอิงองค์ความรู้ที่ได้ในงานวิจัยต่อไป

3. **ขอบเขตด้านประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ** ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังนี้

3.1 **ประชากร** อำเภอดำรงวิทยะปาริ วาส์ จังหวัดสุพรรณบุรี , อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3.2 **กลุ่มตัวอย่าง** ประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภอดำรงวิทยะปาริ วาส์ จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 5 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 5 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 5 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 5 คน (รวม 20 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8

คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแต่ละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการ
เจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 56 คน

3.3 การสุ่มตัวอย่าง แบบเจาะจง

4. ขอบเขตด้านระยะเวลา การดำเนินการวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และ
องค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” ใช้ระยะเวลา 1 ปี ในกรอบปีงบประมาณ 2565 (โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 1
ตุลาคม 2564 - 30 กันยายน 2565)

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1) ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ (History) หมายถึง การศึกษาหรือการอธิบายเรื่องราว
ในอดีตเกี่ยวกับข้อเท็จจริง ด้วยวิธีการที่มุ่งสืบสวน ค้นหา และติดตามหาความจริง ทั้งการสอบถาม
และการจดบันทึกอย่างมีระเบียบ เพื่ออธิบายเหตุการณ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต¹⁶

2) องค์ความรู้ (knowledge) ความรู้ หมายถึง สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การ
ค้นคว้าหรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ ความเข้าใจหรือสารสนเทศ ที่ได้
รับมาจากประสบการณ์ สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิดหรือการปฏิบัติองค์วิชาในแต่ละ
สาขา รวมทั้ง สารสนเทศ ที่ผ่านกระบวนการคิดเปรียบเทียบ เชื่อมโยงกับความรู้ อันจนเกิดเป็นความ
เข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์ในการสรุปและตัดสินใจในสถานการณ์ต่างๆ โดยไม่จำกัดช่วงเวลา¹⁷

3) อารยธรรม (civilization) อารยธรรม คือความเจริญที่เกิดจากการผสมผสาน
วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่รวมกลุ่มเป็นสังคมเมืองรวมทั้งที่มีการติดต่อกับกลุ่มสังคมอื่น เป็นความ
เจริญก้าวหน้าทั้งด้านวัตถุและจิตใจอย่างเป็นระบบและมีเสถียรภาพ เป็นสังคมที่มีความสงบสุขบน
พื้นฐานของมนุษย์ที่มีคุณภาพมีจริยธรรมภายใต้จารีตกฎหมายของสังคมและการปกครองที่
แข็งแกร่ง¹⁸

¹⁶ พัทธินันท์ จินนุณ, วรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์, (สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, พ.ศ.2560), หน้า

17

¹⁷ วิชัย วงษ์ใหญ่, สารานุกรมวิชาชีพรุ เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องใน
โอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา. หน้า 181 – 184.

¹⁸ ชมพูนุท นาศิริรักษ์ , “ปศ 103 มนุษย์กับอารยธรรม”, เอกสารประกอบการสอน , (มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ, 2542), หน้า 3.

4) ทวารวดี (Dvaravati) หมายถึง กลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทย และ
 ครอบคลุมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงราว พุทธศตวรรษที่ 16¹⁹

1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบการวิจัยนี้เชื่อมโยงกับ นโยบายและยุทธศาสตร์ อววน. พ.ศ. 2563 – 2570 สำนัก
 นวัตกรรมแห่งชาติ ซึ่งแบ่งประเภทขององค์ความรู้เชิงนวัตกรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. นวัตกรรมเชิงพื้นที่ (Area Innovation) ที่ประกอบไปด้วยนวัตกรรมการจัดทำสื่อ
 ความรู้ ที่จับต้องได้ ผสานกับองค์ความรู้ที่จับต้องไม่ได้

2. นวัตกรรมเชิงกระบวนการ (Process Innovation) ที่ประกอบไปด้วยนวัตกรรม
 กระบวนการสืบค้นทางเทคโนโลยี และกระบวนการการตรวจสอบ สังเคราะห์ข้อมูล และกระบวนการ
 ถ่ายทอดองค์ความรู้ขององค์กรหรือวิธีการนำเสนอผลการศึกษา ที่มีประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และ
 ประเทศชาติ โดยเน้นการจัดการตั้งศูนย์เรียนรู้ที่เน้นให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ด้วยตนเอง

¹⁹ กรรณิการ์ นิมสร้อย, ทวารวดี' คืออะไรกันแน่, (มติชน,2562) หน้า 2.

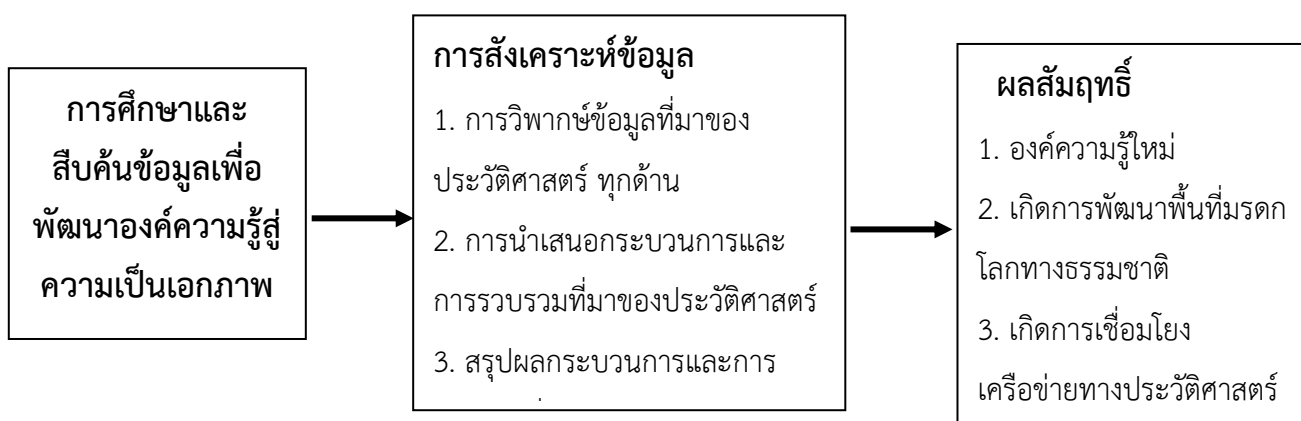
แผนงานวิจัยรูปแบบ ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ ความรู้และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

โครงการวิจัยย่อยที่ 1 เรื่อง ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

ต้นน้ำ	กลางน้ำ	ปลายน้ำ
1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี	2) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี	3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์คุณค่า และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี	พื้นที่มรดกโลกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในสังคมเกิดการตื่นรู้ในองค์ความรู้และพร้อมรับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง	สามารถสร้างองค์ความรู้ให้สิ่งที่จับต้องได้ เช่น หนังสือ หรือสื่อเทคโนโลยีอื่นเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ในสังคม มีความเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวได้ดี

ความสำเร็จของแผนงาน ได้ันวัตรกรรมการวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์ ทวารวดี ความรู้และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

รูปแบบการปฏิบัติ กรอบการวิจัยย่อยที่ 1 มีรายละเอียด ดังนี้

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ประโยชน์กับวงวิชาการ

โครงการวิจัยที่ 1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และโมเดลจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ดังกล่าว จัดแสดงไว้ที่ ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน นักวิชาการ นักการศาสนา นักโบราณคดี และผู้ที่สนใจใคร่รู้ในชุมชนต่าง ๆ ให้มีการสืบทอดองค์ความรู้และนำไปขยายผลในวงวิชาการต่อไป

2. ประโยชน์กับชุมชนและสังคม

เกิดองค์ความรู้จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อยอดเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยเส้นทางการเผยแผ่ในทางพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ได้อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจ การค้าขายตามแหล่งต่าง ๆ รวมถึงระบบการจัดการจัดการความรู้ในวัดกรรมทางพระพุทธศาสนาмаใช้ การพัฒนาการท่องเที่ยวเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งอย่างมีคุณภาพ พัฒนาเส้นทางไปพร้อมกับเทคโนโลยี 5.0 มีความหลากหลายมากขึ้นนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

3. ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ

เกิดการเชื่อมโยงสู่ภายนอกจากการท่องเที่ยวในพื้นที่และรองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มรดกโลก ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ที่มีเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ เฉพาะที่ถือว่าเป็นจุดแข็งและเกิดการมีส่วนร่วมของภาครัฐ เอกชน ในการเสริมสร้างแนวทางพัฒนา พื้นที่ให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชนในการนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยกระดับไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจฐานของชุมชนในอนาคต

4. ประโยชน์เชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐสามารถวางแผนและกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับการพัฒนาในพื้นที่ ในการเพิ่มศักยภาพและโอกาสขององค์ความรู้ การพัฒนาชุมชน การอนุรักษ์มรดกทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต นำไปสู่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชน สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และปราชญ์ท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้มแข็งในพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของบทที่ 2 นี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นต้นกระแสนแนวคิดและหลักการพื้นฐานของการวิจัย ซึ่งมีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย

2.2 แนวคิด ทฤษฎี

2.2.1 แนวคิดสภาพทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรม

2.2.2 แนวคิดร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดี

2.2.3 แนวคิดร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม

2.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้

2.2.5 แนวคิดการจัดการความรู้ (KM)

2.2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการเชื่อมโยงเครือข่าย

2.2.7 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย

1) อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

อำเภออุ้มทอง โดยเฉพาะตำบลอุ้มทอง เป็นเมืองเก่า มีโบราณวัตถุและวัฒนธรรมสมัยทวารวดี เป็นศูนย์กลางทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ และได้สลายตัวเมื่อปี พ.ศ.1600 ต่อมา มีราษฎรอพยพโยกย้ายมาอยู่ที่ริมคลองจรเข้สามพัน รวมตัวเป็นเมืองใหญ่จนปัจจุบัน และเป็นสถานที่ตั้งของที่ว่ากรมอำเภออุ้มทองจนถึงปัจจุบัน¹ ดังคำขวัญที่ว่า “แหล่งรอยพระพุทธบาท เกียรติประกาศเรื่องผ้า

¹ ข้อมูลจากเว็บไซต์ https://www1.suphanburi.go.th/amphur_content/cate/11

ทอ เจ้าพ่อพระยาจักร ถิ่นรักไทยทรงดำ ถิ่นเสือพระดี มีคอกช้างดิน ถิ่นถ้ำน้ำตก” สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นภูเขาและมีพื้นที่สูงทางด้านตะวันตกขึ้นไปจนถึงทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนพื้นที่ราบอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีลำน้ำสายหลัก คือ ลำน้ำจรเข้สามพัน เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง เป็นที่เก็บรวบรวมวัตถุโบราณ และหลักฐานต่างๆ ที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2507-2508 ได้มีการสำรวจ ขุดแต่งโบราณสถานในเขตเมืองโบราณอุทอง และได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก มีโบราณสถานอยู่ในเขตเทศบาลหลายแห่ง²

2) อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอพนมทวน อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอพนมทวน ประมาณ 9 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดกาญจนบุรี ประมาณ 36 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และมีที่ราบเชิงเขาเป็นบางส่วน มีคลองชลประทานไหลผ่าน เหมาะแก่การทำการเกษตร แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ค้นพบครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2518 เมื่อโรงเรียนวัดศาลานาราม ได้ให้นักเรียนช่วยกันขุดหลุมดินเพื่อปักเสารั้ว ได้พบหลักฐานโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ได้มีการขุดสำรวจทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร 2 เป็นโครงการร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรกับมหาวิทยาลัยลอนดอน 1 ครั้ง และโดยความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมศิลปากร 1 ครั้ง มีเป็นหลักฐานหลายชิ้นที่ยืนยันว่า บ้านดอนตาเพชร เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีการติดต่อทางทะเลกับทั้งอินเดียและทางตะวันออก นานกว่า 2500 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่พบ เช่น เครื่องมือเหล็ก เป็นลักษณะของโลหะที่มีปลายแหลม หลากหลายขนาด หลากหลายรูปทรง ภาชนะสำริด มองเห็นลวดลายสลักเป็นรูปผู้หญิง แสดงสัดส่วนทางสรีรวิทยาแบบ สันนิษฐานได้ว่าภาชนะนี้เป็นสิ่งของที่ทำในดินแดนประเทศไทยและส่งไปขายยังอินเดีย หรือเป็นคนอินเดียที่อยู่ในบริเวณนั้นเป็นคนผลิตขึ้นมาเอง เครื่องประดับจำพวกสำริด เช่น กำไลสำริด ข้อมือสำริด ข้อมือเท้าสำริด และแหวนสำริด ลูกปัดหินสีที่พบมีหลากหลายลักษณะและขนาด ทั้งทรงกลม ทรงท่อนกลม ทรงเหลี่ยม หลายชนิด มีทั้งที่มีลวดลายและไม่มีลวดลายบนตัวหิน³

² ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.u-thongcity.go.th/content/general/?page=2>

³ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://ww2.kanchanaburi.go.th/travel/detail/36>

3) อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

อำเภอกำแพงแสน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดนครปฐม ตั้งขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2449 ที่วัดห้วยพระ ตำบลห้วยพระ อำเภอดอนตูม โดยใช้ชื่อว่า อำเภอกำแพงแสน ตั้งตามชื่อเมืองโบราณ ต่อมาได้ปี พ.ศ. 2453 ได้ย้ายที่ตั้งอำเภอใหม่จากวัดห้วยพระไปที่ชายทุ่งสามแก้ว ห่างจากที่ตั้งเดิมไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 1.6 กิโลเมตร และได้เปลี่ยนชื่ออำเภอจากเดิมตามชื่อหมู่บ้านว่า อำเภอสามแก้ว ตั้งอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2460 จึงได้กลับมาใช้ชื่อว่า อำเภอกำแพงแสนตามเดิม เพื่อเป็นการรักษาชื่อเมืองโบราณไว้⁴ อำเภอกำแพงแสนถือว่าเป็นเมืองเก่า ที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์โบราณคดี มีโบราณวัตถุที่สำคัญมากมาย กำแพงแสนเป็นเมืองเก่าสมัยทวารวดีประมาณอายุอยู่ราว พ.ศ.1150-1400 ปัจจุบันไม่หลงเหลือซากโบราณสถานใดๆให้เห็นแล้ว เหลือให้เห็นเพียงลักษณะของคูน้ำและคันดิน⁵ สันนิษฐานว่าเมืองเก่ากำแพงแสนน่าจะมีชุมชนหลายชุมชนในอดีต มีการขุดพบโบราณสถานมากมาย เช่น ซากฐานวิหาร เจดีย์ธรรมจักรศิลา หอยสังข์ลายปูนปั้น เครื่องปั้นดินเผา หินหยดยา กระจกหิน และอื่นๆอีกมากมาย

4) อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อำเภอเมืองราชบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 454.239 ตารางกิโลเมตร เดิมเป็นที่ตั้งเมืองเรียกว่า " เมืองราชบุรี " มีฐานะเป็นมณฑลราชบุรี อันเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร " ทวารวดี " ของชนชาติลาว จังหวัดราชบุรี หมายถึง “เมืองพระราชา” ราชบุรีเป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งของประเทศไทย จากการศึกษาและขุดค้นของนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี พบว่าดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลองแห่งนี้ เป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนหลายยุคหลายสมัย และมีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต จากหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุมากทำให้เชื่อได้ว่ามีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ตั้งแต่ยุคหินกลางตลอดจนได้ค้นพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี ที่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี⁶ นักโบราณคดีได้ค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ กำไล ต่างหู ภาชนะดินเผา ฯลฯ ในสมัยทวารวดี “เมืองคูบัว” ตั้งอยู่ใน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นเมืองท่าที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ในช่วงหลัง พ.ศ.1200 ซึ่งในปัจจุบัน บางแห่งก็อยู่ในระหว่างการขุดค้น ตกแต่ง โบราณสถานที่ตกแต่งแล้ว และสามารถเข้าชมได้

⁴ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://sites.google.com/site/nakhonpathomme/home/takecare/kaphaengsaen>

⁵ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://www.nakhonpathom.go.th/travel/detail/52>

⁶ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <http://123.242.157.9/hdetail.php?QNo=1&QSt=A&QGroup=0>

ได้แก่ โบราณสถาน ที่ วัดโฆลงสุวรรณคีรี ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นฐานของวิหารในสมัยทวารวดี มีลักษณะเดียวกันกับโบราณสถานเขาค้างในที่ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์⁷

2.2 แนวคิด ทฤษฎี

2.2.1 แนวคิดสภาพทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรม

จากประเด็นสมมติฐานที่ว่า พื้นที่ราบลุ่มภาคกลางนางจะเป็นทะเลมาก่อน เนื่องจากบริเวณพื้นที่ภาคกลางส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีดินตะกอนของแม่น้ำพัดพามาทับถมกัน และน่าจะมีเมืองที่สำคัญที่ใช้ในการติดต่อค้าขาย ซึ่งแบ่งตามลักษณะโครงสร้างได้ 4 เขต⁸

1. เขตภาคกลางตอนบน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบลูกฟูกที่มีแม่น้ำสายสำคัญ 4 สาย คือ แม่น้ำปิง วัง ยม และน่าน ทางทิศตะวันออกมีทิวเขาเพชรบูรณ์ และที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักไหลผ่านไปลงอ่าวไทยได้

2. เขตที่ราบภาคกลางตอนล่าง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเดินของน้ำก็เกิดแม่น้ำสาขาแยกกระจายออกไปก่อนที่จะไหลลงสู่อ่าวไทย แม่น้ำสายสำคัญก็คือ แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ปากน้ำโพ ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำ ปิง วัง ยม และน่าน ไหลมาบรรจบกันแล้วรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรปราการ

3. พื้นที่ทางตะวันตกของประเทศไทย มีเทือกเขาสำคัญ คือ

1) เทือกเขาถนนธงชัยอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดตาก เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ 3 สายคือ แม่น้ำเมย แม่น้ำสะแกกรัง และแม่น้ำแควใหญ่

2) เทือกเขาตะนาวศรีอยู่ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ยาวลงไปจนถึงคาบสมุทรภาคใต้

4. บริเวณชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของอ่าวไทย ประกอบด้วยพื้นที่แคบ ๆ ของ 4 จังหวัด คือ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด พื้นที่บริเวณนี้อยู่ทางตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำบางปะกง ทิศตะวันตกและทิศใต้จดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอ่าวไทย ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-9 ประเทศอินเดีย ได้มีการส่งเสริมการค้ากับเมืองท่าของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ มีการ

⁷ ข้อมูลจากเว็บไซต์ <https://travel.mthai.com/blog/98820.html>

⁸ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, พ.ศ. 2542), หน้า 85-86.

ใช้เส้นทางเดินเรือระหว่างภูมิภาคตะวันตก และตะวันออก ทำให้ภาคกลางมีพัฒนาการของบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยุคต้นประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 9⁹ จัดว่ามีความเจริญรุ่งเรืองกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ เพราะอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำลำคลองสามารถติดต่อกับบ้านเมืองภายนอกทางทะเลได้สะดวก จึงมีการเคลื่อนย้ายกลุ่มประชากรจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในบริเวณภาคกลางทั้ง 3 บริเวณ ได้แก่

1. บริเวณภาคกลางด้านตะวันตก ซึ่งมีแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรี ไหลผ่าน
2. ภาคกลางตอนกลาง ซึ่งมีแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ
3. บริเวณภาคกลางด้านตะวันออก ซึ่งมีแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำพานทอง แม่น้ำประแสร์ แม่น้ำจันทบุรี ไหลผ่านไปออกทะเล พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ มีร่องรอยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตามลำดับ

การเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียมายังดินแดนแถบนี้¹⁰ กลายเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของไทยเดิมเมืองอู่ทอง ซึ่งตั้งอยู่แนวชายฝั่งทะเล มีลักษณะเป็นอ่าวลึก เว้าเข้าไปในแผ่นดิน ห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ 140 กิโลเมตร และในแนวอ่าวที่เว้าเข้าไปนั้นนั้นมีเมืองโบราณหลายเมืองตั้งอยู่ เช่น เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น¹¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเห็นว่า "สมัยที่ทวารวดีรุ่งเรืองนั้น มีอาณาเขตกว้างขวางถึงสุพรรณบุรี เป็นต้น"¹²

สรุปได้ว่า ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-9 บริเวณภาคกลางของไทยมีความเจริญด้านการค้า โดยเฉพาะการค้าทางเรือก่อให้เกิดความเจริญอย่างมากและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 11-16 พบว่ารัฐทวารวดี (อู่ทอง) มีขอบเขตและวัฒนธรรมกระจายออกไปในหลายพื้นที่ทั้งทางตะวันออก ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีแหล่งอารยธรรมโบราณและ

⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, *อารยธรรมตะวันออก*, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพฯ:บริษัทพิมพ์เนตส์ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, พ.ศ. 2545), หน้า 15.

¹⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, *สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา* ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2539), หน้า 43-46.

¹¹ กรมศิลปากร, *โบราณคดีเมืองอู่ทอง*, (นันทบุรี : สหมิตรพรินต์ติ้ง, พ.ศ. 2545), หน้า 27-39.

¹² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, หน้า 127.

มีการตั้งถิ่นฐานชุมชนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-9 มาแล้วหลายแห่ง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวต่อเนื่องมายาวนานจนถึง สมัยประวัติศาสตร์ และต่อมาราว 2,500 ปี ได้มีพัฒนาการสังคมวัฒนธรรมต่อเนื่องเป็นบ้านเมืองสืบมาจนถึงยุค "ทวารวดี" และมีความเกี่ยวข้องเป็น "เครือข่าย" กับบ้านเมืองและแคว้นที่อยู่โดยรอบ¹³ อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ ที่เรียกตัวเองว่า "คนไทย" ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมตั้งถิ่นฐานมั่นคงมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์มากกว่า 3,000 ปี

กลุ่มที่สอง เป็นคนจากภายนอกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำโขง ลงมาตามเส้นทางคมนาคมทางบกตะวันตก-ตะวันออกกับเหนือ-ใต้ ผ่านแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ตั้งแต่หัวเมืองเหนือจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยต่อมา

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มคนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาทางทะเล เลียบชายฝั่งจากกวางตุ้ง-กวางสี และเวียดนาม เข้าสู่พื้นที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งพวกที่มาทางทะเลอันดามันอีกด้วย

2.2.2 แนวคิดร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดี

นักวิชาการด้านโบราณคดีได้มีการขุดค้นเรื่องชุมชนโบราณในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทย ทำให้ภาพของชุมชนสมัยอุททอง มีความแจ่มชัดขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้เห็นถึงสภาพสังคมสมัยทวารวดีอยู่อย่างมากมาย และกินพื้นที่เป็นบริเวณกว้างขวางอยู่มาก และทำให้ทราบถึงความเก่าแก่ของแหล่งชุมชนต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตร เป็นต้น

กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 8-10 ได้แก่ชุมชนบริเวณ ต่อไปนี้

1. กลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยบริเวณเมืองจันเสน อำเภอดาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4¹⁴

¹³ สุจิตต์ วงศ์เทศ, คนไทยมาจากไหน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548), หน้า 268.

¹⁴ วรณี ภูมิจิตร, โบราณคดีนครสวรรค์ : หลักฐานเก่า-ใหม่ ; นครสวรรค์ : รัฐกิจกลาง, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, พ.ศ. 2528), หน้า 82-83.

2. บ้านคูเมือง¹⁵ อำเภออินทบุรี จังหวัดสิงห์บุรี มีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยพูน (พุทธศตวรรษที่ 8-10) และอยู่อาศัยเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยา

3. บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี พบโบราณวัตถุมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 หลักฐานที่พบชี้ให้เห็นถึงลักษณะการแต่งกาย วิถีชีวิต สภาพสังคมของผู้คนในสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี เช่น ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคล รูปสตรีพร้อมเครื่องดนตรี¹⁶ เป็นต้น

กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-16 ได้แก่มุขมนตรีบริเวณ

1. นครปฐมสมัยโบราณ¹⁷ เจริญรุ่งเรืองอยู่ในที่ราบภาคกลางพุทธศตวรรษที่ 11-16

2. บานดงเมือง¹⁸ อำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 มีการติดต่อกับเมืองโบราณอื่น ๆ ในภาคกลางตะวันตกอีกด้วย

3. บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน¹⁹ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ติดต่อกับชุมชนภายนอกใกล้เคียงและชุมชนที่อยู่ไกลออกไป เช่น อินเดีย เวียดนาม และจีน เป็นต้น

4. เมืองพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี²⁰ เป็นชุมชนที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งแต่มก่อน พุทธศตวรรษที่ 11 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 16

¹⁵ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 31-32.

¹⁶ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 26-39.

¹⁷ ผาสุก อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2526), หน้า 15-16.

¹⁸ ดำรงพันธ์ อินฟ้าแสง, รายงานวิจัย เรื่อง การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2547), หน้า 37-38.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน , หน้า 41-44.

²⁰ สมศักดิ์ รัตนกุล, โบราณคดีเมืองคูบัว, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพว่าที่ ร.ต.สมศักดิ์ รัตนกุล เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2535), หน้า 15.

5. บ้านโป่งมะนาว อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี มีการอยู่อาศัยอย่างน้อย 2 ระยะ คือระยะแรกประมาณ 3,000- 3,500 ป ระยะที่สองประมาณ 1,500-2,300 ปมาแล้ว

6. เมืองลพบุรีหรือเมืองละโว้²¹ จังหวัดลพบุรี เป็นชุมชนโบราณแห่งเดียวที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน และบ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี มีผู้คนอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ จนถึงสมัยทวารวดี

7. บ้านอุตะเกา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีความชัดเจนในสมัยทวารวดี

8. เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีกลุ่มชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับวัฒนธรรมทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 16 รัชธิพล วัฒนธรรมขอม บริเวณฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางยังตรวจพบเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดิน ล้อมรอบแบบทวารวดี จากภาพถ่ายทางอากาศอีกหลายเมือง ในเขต นครสวรรค์ ชัยนาท อุทัยธานี สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ชลบุรี ฉะเชิงเทราและปราจีนบุรี²² และกรมศิลปากร ได้สำรวจพบร่องรอยของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง เพิ่มขึ้นอีก 16 เมือง ในเขตนครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี ราชบุรี นครปฐมและชลบุรี²³ จากประเด็นดังกล่าวให้ทราบว่า ได้มีกลุ่มชนอาศัยอยู่เป็นระยะและเป็นกลุ่ม ๆ ในบริเวณภาคกลางสืบต่อมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา สอดคล้องกับ คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ระบุถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนทวารวดีโบราณ ที่เรียกว่า ดินแดนสุวรรณภูมิ มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อเริ่มมีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับ ว่ากลุ่มชนที่อยู่ในบริเวณภาคกลาง มีพัฒนาการและความเจริญมั่นคงมากพอที่จะสามารถรับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ และพบว่าพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง

²¹ ราศรี บุรุษรัตนพันธุ์, “ความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก”, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2529), หน้า 11-12.

²² ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2525), ภาคผนวก.

²³ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, พ.ศ. 2531), เล่ม 1 หน้า 121-291. และ เล่ม 2 หน้า 99-259.

เป็นอย่างมากในสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 รวมทั้งการเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้

สรุปได้ว่า บริเวณภาคกลางนั้นมีผู้คนอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา แต่มีหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏชัดเจนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-9 ช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 11-16

2.2.3 แนวคิดร่องรอยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สมัยทวารวดีทางศิลปกรรม

จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร และหลักฐานทางโบราณคดีตลอดจนศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา พบว่าประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีทำเลเหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนสมัยทวารวดี ด้วยเพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นเป้าหมายของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ในการเดินทางมาติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดีย พ่อค้าชาวจีน และพ่อค้าชาวอาหรับ เป็นต้น ทำให้วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในบางเมืองสมัยนั้นได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียเป็นหลัก

ในช่วงสมัยก่อนสมัยอยู่ทองเล็กน้อยปรากฏว่า สภาพบ้านเมืองเริ่มมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจการค้า และการศาสนา การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนทั้งภายนอก และภายในดินแดนเป็นไปอย่างกว้างขวาง ดินแดนบริเวณนี้จึงกลายเป็นที่นัดหมาย ชุมชนุมกันของบรรดาพ่อค้าวานิช นักเดินทาง นักบวช และพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้น

1. วิเคราะห์จากข้อมูลเอกสาร

จากข้อมูลเอกสารที่กล่าวถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนา สนวนใหญ่บอกว่าเข้ามาในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา บ้างก็บอกว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7-8 แต่ก็มีเอกสารทางประวัติศาสตร์บางสวณระบุว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-9 หรือพุทธศตวรรษที่ 9-13 และจากหลักฐานข้อมูลเอกสาร สรุปได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่หนึ่ง เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา และเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 จากเอกสารข้อมูล ดังนี้ อาจารย์พรอม สุกทัศน์ เชื่อว่าการฝังรากฐานพระพุทธศาสนา ลงที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง

จังหวัดราชบุรี ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ.273-703²⁴ ซึ่งต้องมีผู้คนที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงให้ส่งพระโสณะเถระกับพระอุตตระเถระเข้ามา ขนชาติไทยสมัยสุวรรณภูมิหรือทวารวดี ส่วนใหญ่เป็นคนมอญ คนพุนั้น นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันอยู่แล้ว เมืองหลวงของสุวรรณภูมิ อยู่ที่เมืองกาญจนบุรี เกาทางด้านเดียวกันกับบ้านคูบัว โดยมาขึ้นที่เมืองท่าเมืองตะโกละ²⁵ แล้วเดินทางขึ้นมาทางตอนเหนือ เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิตอนกลาง อาจแวะตามเมืองท่าสาทกลชายทะเล เพื่อสะดวกในการบินขบาต การเผยแผ่ และการเดินทางนั่นเอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ²⁶ กล่าวไว้ในตำนานพระพุทธเจดียว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศสยามน่าจะก่อน พ.ศ.500²⁷ พระองค์ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า พระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลายนิกาย จึงเป็นเหตุให้มีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นยุคสมัยได้ 7 สมัย และในสมัยทวารวดี นั้นกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าพุทธเจดียสมัยทวารวดีพบที่นครปฐมจะมีมากกว่าแห่งอื่น ถือเป็นพุทธเจดียที่มีความเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย สันนิษฐานว่าได้มาได้รับอิทธิพลจากแคว้นมคธราช โดยวัตถุที่สร้างเป็นพุทธเจดียในสมัยนี้มีทั้งเป็นธาตุเจดีย บริโภคเจดีย ธรรมเจดีย และอุเทสิกะเจดีย แต่ถือเอาการสร้างพระธาตุเจดียเป็นสิ่งสำคัญกว่าอย่างอื่น อาจเนื่องด้วยการที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ ที่ทรงส่งสมณทูต ไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ๆ ด้วย

²⁴ พริ้ม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 163-166.

²⁵ พริ้ม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 12-23.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 124-127.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145-146.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ จาริกบุญ-จาริกธรรม²⁸ ว่า พระพุทธเจ้าเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ ได้สันนิษฐานเรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างอินเดียกับประเทศไทยในสมัยก่อน สรุปความได้ว่า ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยในปัจจุบัน จะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพ่อค้าชาวฮินดูจากอินเดียใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายและเป็นแหล่งเผยแผ่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป

สุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอทัศนะไว้ในหนังสือ กรุงสุโขทัยมาจากไหน²⁹ ว่าการเผยแผ่พุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชโดยการส่งพระโสณะ และพระอุตระ ครั้งแรกมาที่ดินแดนสุวรรณภูมิบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน - แม่กลอง (บริเวณอูทอง อำเภ่อูทอง จังหวัดสุพรรณบุรีปัจจุบัน) และพระพุทธศาสนาเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในกาลต่อมา จนถึงทุกวันนี้

เสถียร โพธิ์นันทะ สรุปความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า” ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรืองอยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ก็เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาทางบกโดยเข้ามาทางบกแถบแคว้นเบงกอล ทางพม่าตอนเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายูสุมาตราและได้อ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชา ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวพุนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและมหายาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวพุนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ทานพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน³⁰

²⁸ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ - จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, พ.ศ. 2547), หน้า 494.

²⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, **กรุงสุโขทัยมาจากไหน**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2547), หน้า 12.

³⁰ เสถียร โพธิ์นันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, พ.ศ. 2515), หน้า 1-

คัมภีร์สังคิยวงศ์ เป็นพงศาวดารทางพระพุทธศาสนา เรื่องการสังคายนาพระธรรมวินัย³¹ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ คือหลังจากทำการสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชทรง ให้ส่ง พระโสมณะเถระกับพระอุตรเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์อีก 5 รูป เข้ามาทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สุจิตต วงษ์เทศ เสนอประเด็นไว้ในหนังสือ “สุวรรณภูมิต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย”³² ว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระโสมเถระกับพระอุตรเถระ อาศัยเรือบรรทุกสินค้าของพ่อค้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นครั้งแรก ที่ดินแดนสุวรรณภูมิบริเวณพื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำแม่กลอง - แม่น้ำท่าจีนในปัจจุบัน ซึ่งก็คือเขตอำเภอทุ่งทองจังหวัดสุพรรณบุรี กับบ้านดอนตาเพชร อำเภอบางแพ จังหวัดกาญจนบุรี

กลุ่มที่ 2 เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาหลังพุทธศตวรรษที่ 6

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ ศาสตราจารย์หลวงบริบาลปริทัศน์ แสดงความเห็นไว้ใน เรื่องโบราณคดีจากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า³³ ความว่า วัฒนธรรมอินเดียได้เข้ามามีบทบาทในประเทศไทย และประเทศใกล้เคียงตั้งแต่สมัยโบราณ ปรากฏหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา และเห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยครั้งแรกสุด ตั้งแต่สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 7-9) โดยการอ้างถึงหลักฐานสำคัญคือประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ 3 องค์ และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะแบบอมราวดีที่เมืองโบราณอู่ทอง

ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธและฮินดูในหนังสือ “สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทย ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม”³⁴ ว่า นานจะแพร่หลายเข้ามาในดินแดนไทย และเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายไม่น้อยกว่าพุทธศตวรรษที่ 7-8

³¹ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แต่ง, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษร) แปล, **สังคิยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, (กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, พ.ศ. 2558), หน้า 46-75.

³² สุจิตต์ วงษ์เทศ, **สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2549), หน้า 74-77.

³³ หลวงบริบาลปริทัศน์, ศ., **เรื่องโบราณคดี**, (พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, พ.ศ. 2503) หน้า 108 – 110.

³⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, **สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึง สมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2539), หน้า 131.

ผาสุข อินทราวุธ กล่าวถึงเมืองอุททอง ไว้ในหนังสือเรื่อง “สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี”³⁵ ว่า ดินแดนนี้มีการที่ติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3-5 พระพุทธศาสนาจากศูนย์กลาง ในอินเดียได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยทวารวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 8-9 โดยอ้างหลักฐานสำคัญ คือ ประติมากรรมดินเผารูปภิกษุ 3 องค์ อุมาบาตร

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอเลียร์ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส³⁶ กล่าวว่าเมืองอุททองนั้น แท้จริง คือ เมืองโบราณที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เมืองสุวรรณภูมิถือว่าเป็นเมืองเอกแตกขนาดใหญ่ที่ซ้อนกันอยู่กับเมืองสุพรรณบุรี ก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อแต่เดิมที่ว่า เมืองอุททอง ก็คือ เมืองสุวรรณภูมิ ที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงตั้งมาเพราะเกิดโรคระบาดแล้ว ไปสร้างพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในทางตรงข้ามกลับพบว่า เมืองอุททอง ที่อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น แท้จริงคือเมืองโบราณที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทยจนนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางมาสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีช่วงเวลานั้น ให้น่าหนักว่า เป็นเมืองสำคัญของแคว้นพูนัน ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ที่เดียว และเมืองนี้ มีฐานะเป็นเมืองหลวงมาก่อนเมืองนครปฐมด้วยที่สำคัญ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสท่านนี้ยอมรับว่า เมืองอุททองร้างไปก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ไม่ต่ำกว่า 200-300 ปี

กลุ่มชนอาศัยอยู่ในบริเวณภาคกลาง กรมศิลปากร แหล่งโบราณคดีแห่งประเทศไทย 37 มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อเริ่มมีหลักฐานด้านโบราณคดีรองรับ แม้ว่าหลักฐานจะมีเก่าไปเพียงพุทธศตวรรษที่ 8-9 ก็ตาม แต่ก็ยังสามารถชี้ให้เห็นร่องรอยว่า กลุ่มชนที่อยู่ในบริเวณภาคกลาง มีพัฒนาการและความเจริญมากพอที่จะสามารถรับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ และพบว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในสมัยทวารวดีอย่างมากช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 รวมทั้งเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกด้วย

จากข้อมูลเอกสารดังกล่าว ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า การเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เจริญรุ่งเรือง

³⁵ ผาสุข อินทราวุธ, **สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 105-111.

³⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, พ.ศ. 2540), หน้า 50.

สืบต่อมาจนถึงสมัยทวารวดี เพียงแต่ยังไม่มีหลักฐานด้านโบราณคดีมารองรับเท่านั้นเอง เนื่องจากนักโบราณคดี ได้ตีความและวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดีที่พบบริเวณที่พระพุทธศาสนาเข้ามาว่า มีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 8-9 เท่านั้น

ในขณะที่ วรรณกรรมของต่างประเทศ ก็ไม่ได้ให้ความกระจ่างในประเด็นดังกล่าวมากนัก หรือแม้แต่วรรณกรรมโบราณของอินเดีย ทั้งที่เป็นวรรณกรรมในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และนิกายของศาสนาเชน ก็ไม่ได้กล่าวถึงการขยายตัวของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียมายังดินแดนสุวรรณภูมิ แต่อย่างใด แม้แต่ศิลาจารึก ของพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.269-311) ซึ่งระบุเรื่องการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ พระพุทธศาสนานอกประเทศอินเดีย ก็ไม่ได้กล่าวถึงการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ในสุวรรณภูมิด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวรรณกรรมของอินเดียจะมีได้กล่าวถึงรายละเอียดการเข้ามาของพระพุทธศาสนา สู่ดินแดนสุวรรณภูมิหรือทวารวดีไว้ แต่ตรงกันข้ามกับวรรณกรรมโบราณของลังกาที่สำคัญ คือ ทิปวงศ³⁸ ที่เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 และมหาวงศ เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 กล่าวถึงการที่พระเจ้าอโศกมหาราช ส่งสมณทูตจากอินเดียสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ไม่ได้ระบุว่าอยู่ที่ไหน อย่างไร

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า คัมภีร์ของลังกาที่มีการกล่าวถึงดินแดนสุวรรณภูมิว่าด้วยการเดินทางเข้ามาแสวงโชคและทำการค้าขาย ได้แก่ มหาชนกชาดก สังฆพราหมณชาดก และสุสันธิชาดก เปนตน ส่วนที่ว่า ด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิก็เป็นคัมภีร์ของลังกาเป็นหลักเช่นกัน โดยเฉพาะ คัมภีร์มหานิเทศ คัมภีร์สมันตปาสาทิกา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

สรุปได้ว่า หลักฐานข้อมูลด้านเอกสารต่างประเทศ ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่จากอินเดียมายังดินแดนสุวรรณภูมิส่วนใหญ่เป็นหลักฐานจากลังกา ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า ประเทศไทยมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมกับประเทศศรีลังกามาเป็นอย่างดี มาตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาล โดยเฉพาะวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา และในสมัยต่อมาอีกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ (อุททอง) ดังกล่าว ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสุวรรณภูมิและสมัยอุททอง ไว้อย่างน่าสนใจ และทำให้ทราบว่า เมืองอุททองเป็นเมืองท่าโบราณที่เจริญรุ่งเรืองสืบต่อ มาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐทวารวดี และเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของรัฐทวารวดี ตลอดจนเป็นศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของรัฐทวารวดีในยุคต้นเลยทีเดียว จากข้อมูลเชิงเอกสาร

³⁸ ผาสุก อินทราวุธ, สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 199 – 203.

พบว่า เมืองอุทอง เป็นเมืองท่าสำคัญที่รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาปรับใช้ให้เหมาะกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และรับเอาศิลปวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสมัยคุปตะ และหลังคุปตะเข้ามาผสมผสานกับคติความเชื่อที่ว่า ศูนย์กลางรัฐทวารวดีนั้นก็คือเมืองอุทอง เพราะเมืองอุทองตั้งอยู่บนเส้นทางน้ำที่สามารถออกสู่ทะเลได้ ดังนั้นศิลปวัฒนธรรมทวารวดีจึงกระจายแพร่ออกไปเมืองต่าง ๆ ที่เป็นชุมชนย่อย ๆ ทั้งในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคอีสาน ภาคเหนือและภาคใต้ ได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงประเพณีเกี่ยวกับการสร้างพระพิมพ์ พระพุทธรูป ตลอดจนการสร้างและการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ ล้วนเป็นอิทธิพลที่ได้รับการสืบทอดมาจากพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่อารยธรรมอินเดียเข้าสู่ดินแดนไทยในสมัยก่อนทวารวดี สมัยทวารวดี และหลักฐานทางโบราณคดีหลังสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นถึงประเพณีดังกล่าว โดยเฉพาะการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์กลางเมืองต่าง ๆ ทั้งยังเชื่อมโยงให้เห็นความต่อเนื่องของประเพณี ดังกล่าวในสมัยต่อ ๆ มาในไทยตราบเท่าทุกวันนี้

2. วิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดีด้านศิลปกรรมหลักธรรมและจารึก

จากการขุดค้นทางโบราณคดีตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ และเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในประเทศไทย พบหลักฐานด้านโบราณคดีศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจนหลักฐานด้านจารึกจำนวนมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดี (อุทอง) เป็นหลักฐานที่จะนำไปบรรลุลักษณะ ดังนี้

1. หลักฐานเก่าแก่ที่แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในราวพุทธศตวรรษที่ 7-

11

1). ห้วแหวน คาลา เย ธมมา พบ ณ เมืองออกแก้ว คือหัวแหวน มีจารึก คาลา เย ธรรมา ภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 สันนิษฐานว่า เป็นโบราณวัตถุที่นำมา จากประเทศอินเดีย แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ทวารวดีตั้งแต่นั้นโดยทางอ่าวเวียดนาม

2). จารึกคาลา เย ธมมา 2 หลัก พบที่ไทรบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8-11

3). ประติมากรรมปูนปั้นรูปพระภิกษุ 3 องค์คอบาตร และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ที่เมืองอุทอง ที่เมืองโบราณอุทอง แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา จากศูนย์กลางในลุ่มแม่น้ำกฤษณา-โคทาวดี เข้ามายังดินแดน ทวารวดีที่เมืองอุทอง

4). พระพุทธรูปแบบอมราวดี ที่อำเภอสหัสโก-ลก จังหวัดนราธิวาส เป็นโบราณวัตถุที่เก่าที่สุดในประเทศไทย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-10

5). พระพุทธรูปแบบอมราวดีที่ ตำบลพงตึก ราวพุทธศตวรรษที่ 8 อำเภอทามะกา จังหวัดกาญจนบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8

6). พระพุทธรูปแบบคุปตะ 2 องค์ที่ จังหวัดกาญจนบุรี 1 องค์และที่นครปฐมอีก 1 องค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10

7). พระพุทธรูปศิลปะแบบคุปตะ ที่ตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11

สรุปได้ว่า จากหลักฐานโบราณคดีที่พบนำไปสู่ข้อสรุปเบื้องต้นได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนทวารวดี ครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ 7-11 และจากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นเส้นทางเข้ามาโดยทางเรือเป็นส่วนใหญ่โดยมาทางแหลมมลายูและทางเวียดนาม เป็นหลัก

2. หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี(อุทอง)

เมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจารึก เป็นเครื่องยืนยันว่า พระพุทธศาสนาตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8-16 ทั้งนี้ เห็นได้จากการมีการสร้างสถูปเจดีย์ วิหาร ต่าง ๆ โดยเฉพาะที่พบในภาคกลาง เช่น ที่เมืองอุทองโบราณ เจดีย์วัดพระเมรุ เจดีย์พระประโทน เจดีย์จุลประโทน และพระปฐมเจดีย์ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ประติมากรรมที่พบจำนวนมากนั้น ทั้งวงพระธรรมจักร พระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นต้น มีอายุ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 และกระจายไปทั่วทุกหนทุกแห่ง หลักฐานที่เป็นจารึก พบจำนวนมากโดยเฉพาะจารึกหลังพระพิมพ์มากกว่าอย่างอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาตั้งมั่นและรุ่งเรืองอย่างมาก อาทิเช่น

1. จารึก เย ธมมา จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถูกพบที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

2. จารึก นโม วุทธาย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่บริเวณนอกเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

3. จารึกพระนาม พระศรีอาริยะเมตไตรย จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

4. จารึกนาม พระสารีบุตร จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่ เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

5. จารึกนาม พระมหากัสสปะหรือพระมหากัจจายนะ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์ หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

6. จารึกนาม พระโสณโกสิวิโส จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

7. จารึกนาม พระกังขาเรวัต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

8. จารึกนาม พระปณฺโณสุนาปรันโต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราว พุทธศตวรรษที่ 12 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

9. จารึกพระนาม พระเจ้าศุทโธทนะ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบที่เจดีย์หมายเลข 11 อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

10. จารึกบนซีลของพระธรรมจักรศิลา พบที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

ข้อความในจารึกแปลได้ว่า “สหายตนะ” เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ “เวทนาดับ ตัณหาดับ” เป็นข้อความตอนหนึ่งของปฏิจจสมุปบาท

หลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นอย่างแพร่หลายในทวารวดี (อุทอง) เพราะเป็นศาสนาได้รับความนิยมนับถือเคารพเลื่อมใสผู้คนโดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจใน หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยสังเกตได้ว่า การจารึกนามพระอสีติมหาสาวก อย่างมากมายเช่นนี้ ไม่ปรากฏว่าพบที่ใด มาก่อนเลย สอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องความเจริญรุ่งเรืองของเมืองอุทองโบราณและเมืองนครปฐมโบราณ ที่เคยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในยุคทวารวดีตอนต้นและตอนปลาย หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุทองนั้น เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือก่อนหน้านั้น หลักฐานด้านประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นที่ใช้ประดับศาสนสถานประเภทสถูปและวิหาร ซึ่งมีหลายชิ้นที่สืบทอดรูปแบบมาจากศิลปะแบบอมราวดีตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 8-10) เช่น ประติมากรรมดินเผารูปพุทธสาวก 3 องค์ถือบาตรห่มจีวรห่อคลุม ตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดี และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรกที่ประทับนั่งขัดพระบาทหลวมๆ ตามแบบนิยมของศิลปะแบบอมราวดี รวมทั้งคติการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งจัดเป็นคตินิยมของสกุลช่างอมราวดีโดยเฉพาะ การค้นพบชิ้นส่วนประติมากรรมดังกล่าวแม้จะน้อยชิ้น แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของประติมากรรมที่ประดับศาสนสถาน ซึ่งแสดงว่าได้มีการสร้างศาสนาในเมืองนี้ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 และแม้ว่าพุทธดังกล่าวจะพังทลายลงไปแล้ว ยังคงเหลือให้เห็นชิ้นส่วนประติมากรรมทั้งที่เป็นดินเผาและปูนปั้นที่เคยใช้ประดับ

พุทธสถานดังกล่าว จึงจัดเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพื้นเมืองอุททองแล้วในช่วงเวลานั้น และเป็นอิทธิพลพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำกฤษณา (บริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย) ซึ่งอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ศาควาหนะ (พุทธศตวรรษที่ 5-8) และสืบต่อโดยราชวงศ์อิศวาหุ (พุทธศตวรรษที่ 8-10) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอมราวดีและเมืองนาครชุนโกณฑะ พระพิมพ์และจารึก การได้พบประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปจำนวนมากและหลายแห่งด้วยกัน แต่ที่มีมากและเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทางโบราณคดี ได้แก่ ประติมากรรมพระพิมพ์ทวารวดี จาก 4 แหล่งสำคัญ คือ

1. พระพิมพ์ที่พบที่เมืองนาคน จังหวัดมหาสารคาม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 อิทธิพลศิลปะทวารวดี จากภาคกลางโดยมีคติและรูปแบบตรงกับพระพิมพ์จากนครปฐม มาก บางองค์มีจารึกการสร้างด้วยภาษามอญโบราณ ได้รับอิทธิพลจากคติการทำพระพุทธรูปจากอินเดีย สมัยคุปตะ หลังคุปตะ และสมัยปาละ

2. พระพิมพ์ที่เมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 1 องค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 แผ่นเงินบุเป็นพระพุทธรูป อีกจำนวน 66 แผ่น ศิลปะทวารวดี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

3. พระพิมพ์ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีพระพุทธรูปสำริดจำนวน 2 องค์ และพระพิมพ์ดินเผาอีกเป็นจำนวนมากมีถึง 7 พิมพ์ และที่เมืองฟ้าแดดสงยางยังพบใบเสมาหินสมัยทวารวดีอีกจำนวน 11 ใบ ทั้งมีภาพเล่าเรื่องชาดก และไม่มีภาพกำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 14-15

4. พระพิมพ์ที่เมืองไพร อยู่ในเขตอำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ด พบพระพิมพ์นาคปรกประมาณ 3,000 องค์ เป็นพระพิมพ์ที่พบมากที่สุด ได้รับอิทธิพลด้านศิลปะทวารวดีจากภาคกลาง ศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษ 15 ที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบหลักฐานที่แสดงถึงความตั้งมั่นของพระพุทธรูปสมัยทวารวดีจำนวนมาก ในส่วนที่เป็นจารึก อาทิ

- 4.1 จารึกใบเสมา วัดโนนศิลา อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ภาษามอญโบราณ อักษรหลังปลวระ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ว่าด้วยการทำบุญอุทิศและปรารถนาให้เกิดทันพระศรีอารีย

- 4.2 จารึกบนฐานพระพุทธรูป พบที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จารึกด้วยอักษรหลังปลวระ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 กล่าวถึงการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นกุศลว่ามีอันสงส์สงไหไปเกิดดีมีสุขในโลกสวรรค์

4.3 จารึกสถาปนาสีมา พบที่อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จารึกด้วยอักษรหลังปลวชะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื้อความกล่าวถึงพระภิกษุสงฆ์สร้างสมมติศิลาเป็นเขตสีมา (เพื่อทำสังฆกรรม)

จากหลักฐานด้านประติมากรรมและจารึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา จากศูนย์กลางในภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน-แม่น้ำแม่กลอง ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาไปยังชุมชนต่าง ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 โดยพระพุทธศาสนาได้รับความนับถือและบำรุงให้เจริญ รุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับและเจริญสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายจากทางอินเดียเข้ามายังฝั่งตะวันตก ของคาบสมุทรมลายู ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-12 เจริญรุ่งเรืองอยู่จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ต่อมาจึงได้มีพระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายาน และนิกายสรวาสติวาท เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทน และเป็นความนิยมของประชาชนทางภาคใต้ จนกระทั่งเข้าสู่สมัยก่อนสุโขทัยจึงได้มีความนิยมพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทดั้งเดิม

3. หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธสมัยทวารวดี(อุทอง)เขาใจในพระพุทธศาสนาอย่างดี เมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานด้านศิลปกรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูป พระพิมพ์ และจารึกหลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏแล้ว แสดงให้เห็นภาพความเจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนาได้อย่างดี และลึกซึ้ง ทั้งนี้พบว่า จารึกหลักธรรมสำนวนอื่น ๆ ที่คาดว่าชาวอุทองเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เพิ่งรู้เรื่องนี้มาจากข้อสันนิษฐานที่ว่า กรมศิลปกรขุดพบพระธรรมจักรพร้อมเสาและฐานรองที่พระสถูปหมายเลข 11 เมืองอุทอง มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธรรมจักรพบที่เมืองโบราณไกล่เคียงคือ เมืองนครปฐมโบราณ พระธรรมจักรพบที่เมืองนครปฐมโบราณพบว่า มีจารึกคาถาธรรม และยังพบคาถาธรรมความใกล้เคียงกันนี้ที่บนฐานพระธรรมจักรเมืองโบราณกำแพงแสน (จังหวัดนครปฐม) บน (ชิ้นส่วน) ธรรมจักรพบที่เมืองลพบุรี บนเสาธรรมจักรพบที่เมืองชัยบาดาล (จังหวัดลพบุรี) อีกด้วยก็น่าเชื่อว่าคาถาธรรมความดังกล่าวบนธรรมจักรพบที่เมืองนครปฐมโบราณและที่อื่น ๆ น่าจะเป็นเรื่องที่รับรู้แก่พุทธศาสนิกชนเถรวาททั่วไปที่นิยมสร้างพระธรรมจักรประดิษฐานไว้ในศาสนสถานรวมทั้งที่เมืองอุทองด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า พุทธบริษัทชาวทวารวดี มีความเชื่อในเรื่องพระพุทธรูป 5 พระองค์ ซึ่งเป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังปรากฏหลักฐานที่เจดีย์อิฐ วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม ที่มีความเชื่อเรื่องอสีติมหาสาวก ปรากฏหลักฐานการจารึก ชื่อพระมหาสาวกต่าง ๆ เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างชัดเจนว่าเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างแน่นอน โดยเฉพาะการนิยมสร้าง

ประติมากรรมรูปธรรมจักรและกวางหมอบเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธองค์ หรือเป็นการประกาศพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความนิยม สลักจารึกพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ลงบนธรรมจักรหรือชิ้นส่วนต่าง ๆ ของธรรมจักร จารึกหลักธรรมลงบนหลังพระพิมพ์ หรือแม้แต่ที่ฐานของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เพื่อประกาศและสืบอายุพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า ชนชาวทวารวดี (อุ่ทอง) นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีความรู้ความเข้าใจใน หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างดีและลึกซึ้ง โดยเฉพาะจารึกที่ว่าด้วยหลักธรรมปฏิบัติ สามารถตรวจสอบได้ในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในปัจจุบันได้

2.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแห่งการเรียนรู้

ตามนโยบายของรัฐบาลที่มียุทธศาสตร์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 กำหนดการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเสริมสร้างระเบียบวินัย คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ สู่เป้าหมายประการสำคัญ คือ การสร้างความสุขแก่คนไทย ด้วยหลากหลายแนวทาง โดยมีเป้าหมายในมิติของคนในระยะยาวคือ พลเมืองมีส่วนร่วม และทำประโยชน์ต่อสังคม ควรพัฒนาโดยใช้กระบวนการปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้จนซึมซับทางความรู้สึกร่วมกันเกิดเป็นนิสัย

เมื่อกล่าวถึงชุมชนแห่งการเรียนรู้ ควรเริ่มจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งโดยตรง คือ การจัดการความรู้ (Knowledge Management) ซึ่งเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กร จากตัวบุคคล เอกสารมาพัฒนาให้เป็นระบบ ให้ทุกคนสามารถเข้าถึงและนำความรู้ไปใช้พัฒนางานได้ การจัดการความรู้ดำเนินการอย่างน้อย 6 ประการ³⁹ แต่ละความรู้ ได้แก่ การกำหนดความรู้ หลักที่จำเป็นและสำคัญต่อการทำงาน การแสวงหาความรู้ การปรับปรุง ดัดแปลงหรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะกับการใช้งานของตน การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน การนำประสบการณ์จากการทำงาน และที่ประยุกต์ใช้ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสกัดขุมความรู้ มาบันทึกไว้ และการจัดบันทึกขุมความรู้ และแก่นของความรู้ สำหรับการนำความรู้ไปใช้งาน และปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เชื่อมโยงมากขึ้นเพื่อใช้ในการทำงานต่อ ๆ ไป ดังนั้น ควรทำความเข้าใจคำว่า ความรู้ ทฤษฎี

³⁹ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายในระดับอุดมศึกษา พ.ศ. 2557, (กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, พ.ศ. 2558), หน้า 34-36.

การเรียนรู้ ประเภทและระดับของความรู้ การจัดการความรู้ การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้⁴⁰ เป็นเบื้องต้น ดังนี้

4.1 ความรู้ (Knowledge) ความรู้ที่มาจากองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่ประกอบด้วย มโนทัศน์หลัก โครงสร้างและช่องทางที่จะเข้าถึงความรู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการต่อไปนี้

- 1) รวบรวมค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง
- 2) ทดลอง ปฏิบัติ วิเคราะห์ และสรุปสาระ
- 3) เกิดแนวคิด เนื้อหา และแนวทาง ที่เรียกว่าความรู้
- 4) การสังเคราะห์แนวคิด เนื้อหาแนวทาง บูรณาการมาเป็นความรู้ในระดับสูงขึ้น

4.2 ทฤษฎีการเรียนรู้ การศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ที่สำคัญ ในที่นี้เน้นนำเสนอ ทฤษฎีการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นหลัก (Brain Based Learning : BBL) เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ คือ สมองรับความรู้สึกจากประสาทสัมผัสต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน ได้แก่ ตาทำให้มองเห็น หูทำให้ได้ยิน จมูกทำให้ได้กลิ่น ลิ้นทำให้ได้รส และผิวหนังทำให้เกิดการสัมผัส การเรียนรู้เกิดที่สมอง เกิดจากลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหรือเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรง ผ่านการเข้าร่วมหลากหลายรูปแบบ ตามความสนใจและแตกต่างระหว่างบุคคล รวมทั้งจัดการเรียนรู้แบบสร้างความเข้าใจโดยเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์เดิมของเขา ก็จะเกิดการเรียนรู้ได้ดี มีจุดมุ่งหมาย จากประสบการณ์ในสถานการณ์จริง ได้อย่างเท่าเทียมกัน

4.3 ประเภทและระดับของความรู้⁴¹

4.3.1 ประเภทของความรู้ ความรู้ มีหลายประเภท ในที่นี้สรุปเป็น 2 ประเภทที่สำคัญ คือ

1) ความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล ในสมอง เป็นความรู้ที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นทักษะ หรือความรู้เฉพาะตัวคนที่ได้มาจากการประสบการณ์ การเรียนรู้ ความเชื่อ พรสวรรค์ หรือความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงาน

⁴⁰ วิชัย วงษ์ใหญ่, การพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ผู้นำนวัตกรรมหลักสูตรและการเรียนรู้, พ.ศ. 2562), หน้า 13.

⁴¹ กรองทิพย์ นาควิชิตตรม, บทความวิชาการเรื่อง ชุมชนแห่งการเรียนรู้ : คนอุดมศึกษาสุจริตคิดชอบ, (กรุงเทพมหานคร : วารสารสมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย ปีที่ 23 ฉบับที่ 2, พ.ศ. 2560), หน้า 70-72.

2) ความรู้ที่เปิดเผย (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน สามารถบรรยายเป็นความรู้ให้ผู้อื่นรับทราบ และสามารถใช้ร่วมกันได้ เช่น ฐานข้อมูล หนังสือ สิ่งพิมพ์ เอกสาร ตำรา คู่มือ ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ รายงานต่าง ๆ เป็นความรู้ที่เป็นทางการ

4.3.2 ระดับของความรู้ มีหลายระดับ คือ

1) รู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (Know - what) คือ รู้ข้อเท็จจริง เป็นความรู้เชิงทฤษฎี เกิดขึ้นในผู้สำเร็จการศึกษา ได้มาจากการเรียนรู้ มักนำความรู้นี้ไปใช้ประโยชน์ได้

2) รู้วิธีการ (Know - how) คือ ความรู้เชิงทฤษฎีและเชิงบริบท เกิดจากการเรียนรู้ในการศึกษาเล่าเรียน และประสบการณ์การทำงานมาระยะหนึ่ง บุคคลจึงรู้วิธีการทำงานสามารถนำความรู้มาปรับใช้ในบริบทต่าง ๆ

3) รู้เหตุผล (Know - why) คือ ความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ว่าเหตุใดจึงใช้ความรู้นั้นได้ในบางบริบท และไม่เหมาะสมกับบางบริบท

4) ใส่ใจกับเหตุผล (Care - why) คือ ความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อซึ่งเป็นแรงผลักดันจากภายในให้กระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์ เป็นความริเริ่มสร้างสรรค์ มีการประมวล วิเคราะห์ความรู้ที่ตนมีอยู่กับความรู้อันได้รับมาสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ นำมาใช้ในการปฏิบัติงาน พัฒนางาน

4.3.3 การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาความรู้ของบุคคลและองค์กร เพื่อสร้างคุณภาพและประสิทธิภาพการทำงาน โดยการรวมกลุ่มกัน กำหนดสิ่งที่ควรรู้ เรื่องที่ควรรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน จากประสบการณ์ของสมาชิก ผสมผสานความรู้จากแหล่งข้อมูลทั่วไป มีการกำหนดเป้าหมาย วิธีปฏิบัติ การทดลอง ตรวจสอบ สังเคราะห์ นำความรู้ไปใช้ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในระดับบุคคล การร่วมกระบวนการจัดการความรู้ช่วยเสริมสร้างการตระหนักในคุณค่า และความสามารถที่เป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีปฏิบัติงาน จนประสบความสำเร็จในระดับองค์กร ส่งผลให้สถาบันจัดการศึกษาได้อย่างมีคุณภาพ เข้มแข็ง เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ผู้มีส่วนร่วมดำเนินการทุกฝ่าย จำเป็นต้องปฏิบัติต่อกันด้วย

ความเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นคนเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเกิดขึ้นได้ดี รวมถึงการเชื่อมโยงการเรียนรู้กับสถาบันอื่น จนเกิดเป็นเครือข่ายการจัดการความรู้⁴²

4.3.4 การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) เป็นกลุ่มบุคคลที่ตระหนักถึงความสำคัญ ความจำเป็นของการเรียนรู้ มีทักษะและกระบวนการคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหา และนำความรู้มาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาตนเองและสถาบัน หรือชุมชน มีที่มาจากองค์การแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) และสถาบันการศึกษาแห่งการเรียนรู้ (Learning School) เนื่องจากสถาบันการศึกษาจำเป็นต้องส่งเสริมการเรียนรู้ของทุกคน ทั้งในและนอกสถาบันและจำเป็นต้องขยายสู่การสร้าง สถาบันให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (School Learning Community) ส่งเสริมการเรียนรู้ให้คุณค่าของการเรียนรู้ โดยอาศัยกระบวนการของความร่วมมือ และเป็นกระบวนการต่อเนื่องของผู้บริหาร อาจารย์ นักศึกษา และชุมชน โดยมุ่งเน้นร่วมกันในการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้และคุณภาพชีวิตของนักศึกษา เพื่อพัฒนาให้นักศึกษารู้สิ่งที่ควรรู้ ทำงานได้ ด้วยการจัดประสบการณ์การเรียนรู้และประเมินผลหลากหลายวิธีอย่างเหมาะสมในสิ่งที่ต้องวัดและประเมิน ให้สถาบันการศึกษาเป็นสถานที่เรียนรู้อย่างมีคุณภาพ

สรุปได้ว่า การพัฒนาการพัฒนาคณะความรู้เป็นรูปแบบของ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ พึงดำเนินการอย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ การมุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความซื่อสัตย์สุจริต สืบเนื่องจากการมีเจตคติที่ดีต่อการประพฤติชอบ นับเป็นการคิดชอบที่จะช่วยสร้างสังคมให้เจริญพัฒนา เนื่องจากแต่ละคนปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความสุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ เกิดเป็นพฤติกรรมของคนในสังคมในทิศทางที่ถูกต้อง การพัฒนาสังคมและประเทศชาติ อาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน รวมทั้งการจัดการศึกษา ที่มุ่งพัฒนานักศึกษาตามกรอบมาตรฐานคุณวุฒิ ให้บัณฑิตมีทั้งความรู้ ความสามารถ และความดีตามความต้องการของสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งเน้นให้พัฒนาความซื่อสัตย์สุจริต ควบคู่กับคุณธรรมจริยธรรมอื่น ๆ มีอาจารย์และบุคลากรร่วมกันดำเนินงานจัดการเรียนรู้ ภายใต้การสนับสนุนของผู้บริหาร เชื่อมโยงกับการบริการวิชาการแก่สังคม ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

⁴² กนกอร สมปราชญ์, *ภาวะผู้นำและภาวะผู้นำการเรียนรู้สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา*, (ขอนแก่น : คลังน่านวิทยา, พ.ศ. 2559), หน้า 88-89.

2.2.5 แนวคิดการจัดการความรู้ (KM)

การจัดการความรู้ (KM) เป็นการพัฒนาระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้จากการทำงาน ที่ประกอบด้วย คน เครื่องจักร เครื่องมือ เทคนิค และวัสดุ มาทำงานร่วมกันตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ ในบางสถานการณ์กระบวนการอาจต้องปฏิบัติตามขั้นตอนที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด โดยมีระเบียบปฏิบัติและข้อกำหนดที่เป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งมีการวัดและขั้นตอนการควบคุม ที่กำหนดไว้ชัดเจนเน้นการให้บริการต้องให้ข้อมูลและสารสนเทศที่ช่วยให้ผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าใจและปฏิบัติตามขั้นตอนดังกล่าวด้วย และต้องมีแนวทางสำหรับผู้ให้บริการในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกี่ยวกับการกระทำหรือพฤติกรรมของผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่อาจเกิดขึ้นด้วย มุ่งเน้นให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหมายถึง การพัฒนาอย่างมีคุณภาพ ให้สามารถสนองต่อความต้องการของผู้ที่สนใจ เป็นลักษณะการใช้เทคโนโลยี การบริการ การจัดการ สภาพแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรเอกชน ส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง

จะเห็นว่า กระบวนการจัดการความรู้ หมายถึง การจัดการที่มีกระบวนการและเป็นระบบ ตั้งแต่การประมวลผลข้อมูล (Data) สารสนเทศ (Information) ความคิด (Knowledge) ตลอดจนประสบการณ์ของบุคคล เพื่อสร้างความรู้ (Knowledge) และจะต้องมีการจัดเก็บในลักษณะที่ผู้ใช้สามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยช่องทางที่สะดวก เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชุมชนให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและสังคม และที่สำคัญต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนในอดีต และการพัฒนาการจัดการความรู้จะต้องประกอบด้วยการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การลงทุน และใช้เทคโนโลยี การบริการ การจัดการ สภาพแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรเอกชน ส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง เป็นสำคัญ

5.1 กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้เกิดพัฒนาการของความรู้ หรือการจัดการความรู้ที่จะเกิดขึ้นภายในองค์กร มีทั้งหมด 7 ขั้นตอน คือ

1. การค้นหา/บ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification) สืบค้น/ค้นหา ภายในองค์กร/หน่วยงาน ว่ามีความรู้อะไร อยู่ในรูปแบบใด อยู่ที่ใครและความรู้อะไรที่องค์กรจำเป็นต้องมี เพื่อให้องค์กรวางขอบเขตการจัดการความรู้และสามารถจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2. การสร้างและการแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) เป็นขั้นตอนในการดึงความรู้จากแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายมารวมไว้ เพื่อจัดทำเนื้อหาให้เหมาะสมและตรงกับความต้องการของผู้ใช้

3. การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) เป็นขั้นตอนในการจัดทำสารบัญ และจัดแบ่งความรู้ประเภทต่าง ๆ เพื่อให้รวบรวมการค้นหา การนำไปใช้ทำได้ง่ายและรวดเร็ว สามารถเข้าถึงแหล่งความรู้ได้โดยง่าย

4. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) เป็นขั้นตอนการปรับปรุงและประมวลผลความรู้ให้อยู่ในรูปแบบและภาษาที่เข้าใจและใช้ได้ง่าย กำจัดความรู้ที่ไม่เกิดประโยชน์ตามเป้าหมายวิสัยทัศน์หรือเป็นขยะความรู้

5. การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) ในการเข้าถึงความรู้ องค์กรต้องมีวิธีการในการจัดเก็บและกระจายความรู้เพื่อให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ได้ โดยทั่วไปการกระจายความรู้ให้ผู้มี 2 ลักษณะ คือ “Push” การป้อนความรู้ เป็นการส่งข้อมูล/ความรู้ให้ผู้รับโดยผู้รับไม่ได้ร้องขอ เช่น การส่งหนังสือเวียนแจ้ง

“Pull” การให้โอกาสเลือกใช้ความรู้ โดยผู้รับสามารถเลือกรับหรือใช้เฉพาะ ข้อมูล/ความรู้ที่ต้องการเท่านั้น

6. การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) การแบ่งปันความรู้ประเภทความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) การแบ่งปันความรู้ที่อยู่ในคน (Tacit Knowledge)

7. การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้ของบุคลากรจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ ขึ้นซึ่งจะไปเพิ่มพูนองค์ความรู้ขององค์กรที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้นเรื่อย ๆ ความรู้นี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความรู้ใหม่อีกเป็นวงจรที่ไม่มีที่สิ้นสุด ที่เรียกว่า “วงจรแห่งการเรียนรู้”

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการหนึ่ง ซึ่งช่วยองค์การในการระบุดัดเลือกรวบรวม เผยแพร่และโอนย้ายสารสนเทศที่มีความสำคัญ อีกทั้งยังประกอบด้วยความรู้และความชำนาญงานโดยจัดเก็บไว้ในฐานความรู้ขององค์การ ซึ่งความรู้เหล่านี้จะช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากการทำงานที่มักเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอโดยกระบวนการจะเริ่มต้นตั้งแต่ การระบุถึงความรู้ที่ต้องการสร้างรูปแบบของกาจัดเก็บความรู้อย่างเป็นทางการ ในการเพิ่มมูลค่าของรู้นั้นทำได้ด้วยการนำความรู้ไปใช้อีกบ่อยครั้งเท่าที่ต้องการ ดังนั้นในองค์การที่ประสบผลสำเร็จจะต้องสามารถปรับเปลี่ยนความรู้ให้อยู่ในรูปแบบของทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) โดยมีการแลกเปลี่ยน

ความรู้ระหว่างบุคคลและการเผยแพร่กระจายความรู้อย่างกว้างขวาง จนก่อให้เกิดฐานความรู้ขนาดใหญ่ที่สามารถเรียกใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาภายในองค์กรแห่งการเรียนรู้และยังนำไปสู่การสร้างความรู้ที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และมีการเปลี่ยนแปลงความรู้ให้ทันสมัยขึ้นอย่างไม่มีวันจบสิ้น โดยที่วัฏจักรด้านการจัดการความรู้มี 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความรู้ ซึ่งกำหนดได้จากการกระทำของบุคคล

ขั้นตอนที่ 2 การจับความรู้ โดยการคัดเลือกความรู้ที่มีมูลค่าและสมเหตุสมผล

ขั้นตอนที่ 3 การปรับความรู้ โดยมีการจัดบริบทความรู้ใหม่ที่น่าไปปฏิบัติได้

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บความรู้ โดยทำ การจัดเก็บความรู้ที่มีประโยชน์ไว้ภายในฐานความรู้ ซึ่งผู้ใช้สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ทุกเมื่อที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 5 การจัดการความรู้ โดยทำการปรับความรู้ให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ ซึ่งมักจะมี การตรวจสอบและทบทวนถึงความตรงประเด็นและความถูกต้องของความรู้อยู่เสมอ

ขั้นตอนที่ 6 การเผยแพร่ความรู้ โดยนำเสนอความรู้ซึ่งถูกจัดให้อยู่ในรูปแบบที่บุคคลต้องการไม่ว่าจะเป็นที่ใดหรือเวลาใดก็ตาม

2) การจัดการความรู้สู่ความสำเร็จ

ปัจจุบันการแข่งขันทางด้านข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และการพัฒนาได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น หลายองค์การพยายามนำกระบวนการมาสร้างความแตกต่างในเชิงการธุรกิจ เพื่อให้ทำให้ธุรกิจของตนเอง สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยมีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาปรับใช้ในการทำงาน เพื่อให้การทำงานนั้นสะดวกรวดเร็วลดความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุด ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยในการขับเคลื่อนองค์การให้เจริญก้าวหน้า นั่นก็คือ “บุคลากรในองค์กร” โดยบุคลากรในองค์กรจะต้องมีการพัฒนาองค์ความรู้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานและนำไปสู่ประสิทธิผลขององค์กรนั่นเอง ซึ่งการที่จะทำให้บุคลากรปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นนั้น ผู้บริหารควรให้ความสำคัญในการเพิ่มคุณภาพของบุคลากร โดยการให้ความสำคัญกับความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าอย่างยิ่งขององค์กร

ดังนั้น ทุกคนในองค์กรจึงจำเป็นต้องพัฒนาความรู้ต้องรับผิดชอบต่อความคิดใหม่ๆ ของตน และต้องพยายามพัฒนาความคิดเหล่านั้นให้เป็นจริงที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนผู้นำมีหน้าที่สร้าง

สภาพแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้บุคลากรได้เพิ่มพูนความรู้และดำเนินตามความคิดของบุคลากรเอง⁴³ ดังนั้น แนวคิดในการบริหารจัดการองค์การ ที่ได้รับความสนใจอย่างมากก็คือ แนวคิดการจัดการความรู้ โดยแนวคิดการจัดการความรู้ได้เริ่มต้นและเป็นที่นิยมอย่างสูง ในช่วงปี ค.ศ. 1995-1996 หลังจากที่ Kujiro Nonaka และ Hirotaka Takeuchi⁴⁴ ตีพิมพ์หนังสือ “The Knowledge Creating company” ออกมาเผยแพร่ ซึ่งทั้งสองท่านได้เสนอแนวคิดที่เน้นเรื่องการสร้างและกระจายความรู้ในองค์การระหว่างความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน/รู้ความโดยนัย (Tacit Knowledge) กับความรู้ที่อยู่ในรูปแบบสื่อ/เอกสาร/ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) โดยใช้โมเดล SECI-Knowledge Conversion ในการอธิบาย ทำให้หนังสือดังกล่าว มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวงการธุรกิจตั้งแต่ปี 1997 เป็นต้นมา ความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน/รู้ความโดยนัยเป็นความรู้ที่สามารถถ่ายทอดผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่เป็นความรู้โดยปริยายในผู้อื่น ซึ่งความรู้โดยปริยายนี้ จะกลายเป็นความรู้ที่ชัดแจ้งผ่านกระบวนการถ่ายทอดความรู้ โดยความรู้ที่ชัดแจ้งจะสามารถโอนไปยังความรู้ที่ชัดแจ้งในคนอื่น ๆ ผ่านกระบวนการของการรวมกันนั่นเอง โดย The SECI model เป็นกระบวนการในการสร้างความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) ที่ประกอบด้วย 4 กระบวนการ คือ S = Socialization คือ การสร้างความรู้ด้วยการแบ่งปันประสบการณ์โดยการพบปะสมาคม และพูดคุยกับผู้อื่น ซึ่งจะเป็นการถ่ายทอด แบ่งปันความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลไปให้ผู้อื่น

E = Externalization คือ การนำความรู้ในตัวบุคคลที่ได้นำมาพูดคุยกันถ่ายทอดออกมาให้เป็นสิ่งที่จับต้องได้หรือเป็นลายลักษณ์อักษร

C = Combination คือ การผสมผสานความรู้ที่ชัดแจ้งมารวมกัน และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เพื่อให้สามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในทางปฏิบัติได้

I = Internalization คือ การนำความรู้ที่ได้มาใหม่ไปใช้ปฏิบัติหรือลงมือทำจริงๆ โดยการฝึกคิด ฝึกแก้ปัญหาจนกลายเป็นความรู้และปรับปรุงตนเอง

⁴³ Marquardt, M. J., *Building the Learning Organization : A System Approach to Quantum Improvement and Global Success*. New York: McGraw-Hill., 1996.

⁴⁴ Nonaka, Kujiro and Takeuchi, hirotaka, *Classic Work : Theory of Organizational Knowledge Creation in Morey, D., M.T. and Thuraisingham, B.M. Knowledge Management : Classic and Contemporary Work*. Mass: The MIT Press, 1999.

นอกจากนี้ Nanoka และ Takeuchi ได้อธิบายเรื่อง การจัดการความรู้ไว้อย่างน่าสนใจว่า ความสามารถขององค์กรในการสร้างสรรค์ จัดเก็บ และกระจายความรู้เป็นความสามารถที่สำคัญของการเป็นผู้นำในการแข่งขันทั้งในด้านคุณภาพ ความรวดเร็ว นวัตกรรม และราคาซึ่งการที่องค์กรจะสามารถแปลงความรู้เป็นพลังแห่งองค์กรได้นั้น ต้องอาศัยการพัฒนาและการนำเอาระบบรวมถึงกลไกต่างๆ มารวมกันจัดเก็บเป็นความรู้ เพื่อส่งเสริมและกระจายความรู้ออกไป ทั้งนี้ เพื่อง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์

ในขณะที่ Marquardt ได้เสนอตัวแบบเชิงระบบของการจัดการความรู้จากแหล่งความรู้ไปสู่การใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ มี 6 ขั้นตอนได้แก่

- 1) การแสวงหาความรู้ (Acquisition)
- 2) การสร้างความรู้ (Creation)
- 3) การจัดเก็บความรู้ (Storage)
- 4) การวิเคราะห์และทำเหมืองความรู้ (Analysis and Data Mining)
- 5) การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ (Transfer and Dissemination)
- 6) การประยุกต์ใช้และการทำ

เพื่อให้ข้อมูลถูกต้องและเที่ยงตรง (Application and Validation) โดย Marquardt เสนอแนวคิดไว้ว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้ จะเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล เมื่อดำเนินการตามกระบวนการทั้ง 6 ขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นตามลำดับอย่างต่อเนื่อง Marquardt เรียกสิ่งนี้ว่า พุนทางปัญญา ซึ่งได้แก่ ความชำนาญ ความทรงจำความเชื่อ และสมมติฐานต่างๆ ของบุคคล ซึ่งล้วนแต่มีค่าต่อองค์กรเป็นอย่างมาก

Hurley and Green ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่มีการจัดระเบียบเพื่อสร้างสรรค์องค์การและใช้ความรู้เพื่อสนับสนุนและปรับปรุงองค์การ และความสำเร็จของการจัดการความรู้ เกิดจากการผสมผสานการทำงานระหว่างองค์ประกอบของการจัดการความรู้ ซึ่งประกอบไปด้วยสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. คน (People) เป็นกลยุทธ์หลักที่องค์การใช้เพื่อสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขันมุ่งที่ความสามารถของคนในองค์การที่จะสร้างนวัตกรรมและมีความคล่องตัวที่จะปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ตามสถานการณ์ การพัฒนาคนในองค์การจึงมีความสำคัญอันดับแรก

2. กระบวนการ (Process) ของการจัดการความรู้ประกอบด้วยแนวทางและขั้นตอนของการจัดการความรู้ต้องระบุประเภทของสารสนเทศที่ต้องการ ทั้งจากแหล่งข้อมูลภายในและภายนอก เป็นการแยกแยะว่า ความรู้ชนิดใดที่ควรนำมาใช้ในองค์กร แล้วนำความรู้นั้นมากำหนดโครงสร้างรูปแบบและตรวจสอบความถูกต้องขั้นตอนของการจัดการความรู้ จึงประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอนได้แก่

2.1 การจัดหาความรู้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ (Knowledge Acquisition) ซึ่งเป็นขั้นตอนของการพัฒนาและการสร้างความรู้ใหม่ การได้มาซึ่งความรู้จำเป็นต้องอาศัยการวิจัย จะทำให้มีความรู้ใหม่อยู่เสมอ เมื่อนำผลการวิจัยไปใช้ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ก็มีการวิจัยใหม่ ค้นพบสิ่งใหม่และมีการนำผลการวิจัยนั้นไปพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2.2 การแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing) เป็นการใช้ความรู้ร่วมกันในองค์กรมี 4 ระดับได้แก่ Know What (รู้ว่าคืออะไร) Know How (รู้วิธีการ) Know Why (รู้เหตุผล) และ Care Why (ใส่ใจกับเหตุผล)

2.3 การใช้หรือเผยแพร่ความรู้ (Knowledge Utilitization) เป็นการเผยแพร่ความรู้ให้คนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้ในองค์กรได้เพื่อประโยชน์ในการตัดสินใจและการดำเนินงาน

3. การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology: IT) เป็นเครื่องมือที่พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของความรู้ในองค์กรให้เป็นความรู้ที่เกิดประโยชน์ต่อบุคคลในเวลาและรูปแบบที่บุคคลนั้นต้องการ เรียกว่า “ระบบบริหารความรู้”

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยที่พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลช่วยสนับสนุนต่อการใช้ความรู้ร่วมกันขององค์กร คือการมีวัฒนธรรมองค์กรแบบเปิดเผยไว้วางใจกัน มีค่านิยมร่วมกัน ตลอดจนการส่งเสริมความคิดริเริ่ม กล้า คิด กล้า ทำในสิ่งใหม่และการมีระบบการให้รางวัลแก่ผู้ที่มีผลการปฏิบัติงานที่ดีเยี่ยม ปัจจัยสำคัญที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพ ประกอบด้วยวัฒนธรรมองค์กร ยุทธศาสตร์และเทคโนโลยี กระบวนการจัดการความรู้ นั้นควรประกอบด้วยพื้นฐานทางด้านข้อมูลข่าวสารเทคโนโลยี วัฒนธรรม และองค์ประกอบสำคัญของการจัดการความรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันประกอบด้วยปัจจัยด้านบุคคล ปัจจัยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และปัจจัยด้านกระบวนการ ที่นำไปสู่ความสำเร็จ ประกอบด้วย

1. วิสัยทัศน์ พันธกิจ และยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในการนำเอาการจัดการความรู้มาปฏิบัติในองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องเริ่มต้นด้วยความเข้าใจถึงวิสัยทัศน์พันธกิจและ

ยุทธศาสตร์ขององค์กร เพราะยุทธศาสตร์เป็นตัวบ่งบอกถึงทิศทางในทางปฏิบัติว่าองค์กรควรทำงานอย่างไร ให้เกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุด และต้องสื่อสารถึงวิสัยทัศน์ขององค์กร ให้บุคลากรในองค์กรเข้าใจอย่างชัดเจน

2. มีบุคลากรที่มีความสามารถมีทักษะในการเรียนรู้คิดทำสิ่งใหม่ๆ และสามารถแก้ไขปัญหาได้ ตลอดจนมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

3. ภาวะผู้นำแห่งการเรียนรู้ การจัดการความรู้จะต้องมีผู้นำที่มีบุคลิกภาพของความเป็นผู้นำ และพร้อมให้การสนับสนุนผู้ใต้บังคับบัญชา เปิดโอกาสให้ผู้ตามมีอิสระในการทำงานและได้พัฒนาตนเอง

4. โครงสร้างขององค์กร การจัดระบบโครงสร้างขององค์กรที่กระจายอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบและส่งเสริมการมีส่วนร่วม มีการติดต่อสัมพันธ์กันภายในและภายนอกองค์กรเพื่อให้เกิดการประสานงานที่ดี

5. บรรยากาศและวัฒนธรรมองค์กรเป็นแบบเปิดเผย ผู้ปฏิบัติงานร่วมมือกันทำงานเป็นอย่างดีมีความพึงพอใจในการทำงาน ไว้วางใจและยอมรับซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีค่านิยมร่วมกันและทำงานเป็นทีม

6. เทคโนโลยีสารสนเทศช่วยในการสื่อสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลและช่วยในการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ

7. ระบบการจัดการ มีการจัดระบบงานซึ่งมีบุคลากรรับผิดชอบ มีระบบและกลไกการนิเทศและการประกันคุณภาพภายในอย่างชัดเจนและมีประสิทธิภาพ

8. การเสริมแรงจูงใจ ให้การเสริมแรงจูงใจแก่บุคลากรเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน การส่งเสริมความก้าวหน้าการยกย่องชมเชยและการให้รางวัล

2.2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการเชื่อมโยงเครือข่าย (Network Connecting)

สำหรับความหมายเฉพาะของคำว่า “เครือข่าย” นั้นไม่ได้มีคำนิยามไว้อย่างชัดเจน แต่ก็มีผู้ให้คำนิยามไว้มากมาย ดังนี้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้อธิบายว่า เครือข่าย⁴⁵ หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร สถาบัน ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากันภายใต้วัตถุประสงค์ หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่ง ร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

กาญจนา แก้วเทพ ให้นิยามความหมายของคำว่าเครือข่าย หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม องค์กร ที่มีทรัพยากร วิธีการทำงาน และกลุ่มเป้าหมายของตนเอง ซึ่งกลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้ประสานกันมาเป็นระยะนานพอสมควร แม้ว่าจะองค์กรเหล่านี้จะมีบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน องค์กรเหล่านี้ก็ยังคงความเป็นเอกเทศอยู่ เพราะการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเพียงบางส่วนขององค์กรเท่านั้น⁴⁶

จะเห็นได้ว่า การสร้างเครือข่ายนั้นจะทำให้มีการติดต่อ การแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ การสร้างเครือข่ายควรสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อน ที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบฟุ้งเฟ้อ นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายต้องไม่ใช่การสร้างระบบติดต่อกันด้วยการเผยแพร่ข่าวสารแบบทางเดียว แต่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันด้วย เป็นลักษณะของการเชื่อมโยงเครือข่าย ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ ภายใต้วัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย⁴⁷

6.1 ความจำเป็นที่ต่อการสร้างเครือข่าย

ในการพัฒนางานหรือการแก้ปัญหาใดๆ ที่ใช้วิธีดำเนินงานในรูปแบบที่สืบทอดกันเป็นวัฒนธรรมภายในกลุ่มคน หน่วยงาน หรือองค์กรเดียวกัน จะมีลักษณะไม่ต่างจากการปิดประเทศที่ไม่มีการติดต่อสื่อสารกับภายนอก การดำเนินงานภายใต้กรอบความคิดเดิม อาศัยข้อมูลข่าวสารที่ไหลเวียนอยู่ภายใน ใช้ทรัพยากรหรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่พอจะหาได้ใกล้มือ หรือถ้าจะออกแบบใหม่ก็ต้องใช้เวลานานมาก จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนางานอย่างยิ่งและไม่อาจแก้ปัญหาที่ซับซ้อนได้

⁴⁵ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา, พ.ศ. 2543), หน้า 28.

⁴⁶ กาญจนา แก้วเทพ, เครื่องมือการทำงานแนววัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, พ.ศ. ๒๕๓๘), หน้า.๓๕.

⁴⁷ พระดาวเหนือ บุตรสีเทา, วิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างเครือข่ายและการจัดการเครือข่ายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของชุมชนบ้านพชรธรรมนัส อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, พ.ศ. 2557), หน้า 12.

การสร้าง “เครือข่าย” สามารถช่วยแก้ปัญหาข้างต้นได้ด้วยการเปิดโอกาสให้บุคคล และองค์กรได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรวมทั้งบทเรียน และประสบการณ์กับบุคคลหรือองค์กรที่อยู่นอกหน่วยงานของตน ลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ให้ความร่วมมือ และทำงานในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน เสมือนการเปิดประตูสู่โลกภายนอก

6.2 การเกิดขึ้นของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) ได้สรุปเกี่ยวกับการก่อตัวของเครือข่ายไว้ว่า ในการเกิดขึ้นของเครือข่ายนั้นมีการก่อตัวที่หลากหลายรูปแบบ สามารถจำแนกชนิดของเครือข่ายออกเป็น 3 ลักษณะ คือ⁴⁸

1) เครือข่ายที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เกิดจากความสมานฉันท์ร่วมแรงร่วมใจของฝ่ายต่าง ๆ ผู้คนมีใจตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกันหรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อน เข้ามารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า การดำรงอยู่ของกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดขึ้นภายในตัวสมาชิกเอง (ฉันทะ) เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่อาศัยความเป็นเครือญาติ เป็นคนในชุมชนหรือมาจากภูมิลำเนาเดียวกันที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกันอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม สู่การพัฒนาเครือข่ายเพื่อให้ครอบคลุมต่อความต้องการของสมาชิก เครือข่ายประเภทนี้จะใช้เวลาก่อร่างสร้างตัวที่ยาวนาน แต่จะเข้มแข็ง ยั่งยืน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

2) เครือข่ายจัดตั้ง มักจะมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การจัดตั้งอยู่ในกรอบความคิดเดิมที่ใช้กลไกของรัฐผลักดันให้เกิดงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว และส่วนมากภาคีหรือสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมักจะไม่ได้มีพื้นฐานของความต้องการ ความคิดความเข้าใจ หรือมุมมองในการจัดตั้งเครือข่ายที่ตรงกันมาก่อนที่จะเข้ามารวมตัวกัน ดำเนินงานเป็นขั้นตอนจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริง

3) เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์กำหนด เป็นการถือกำเนิดโดยไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติตั้งแต่แรก และไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งโดยตรง แต่มีกระบวนการพัฒนาจากสถานการณ์ที่ผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล/องค์กรมารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้างๆ ในการสนับสนุนกันและ

⁴⁸ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่), เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, พ.ศ. 2547), หน้า 109-110.

เรียนรู้ไปด้วยกัน ไม่ได้สร้างเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เฉพาะที่ชัดเจนมากนัก จะเป็นการได้รับฟังหรือการไปเห็นการดำเนินงานของเครือข่ายอื่น ๆ มาแล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกันแก้ไขปัญหา สร้างพันธสัญญาเป็นเครือข่ายช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง เครือข่ายที่ว่านี้แม้จะไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงตั้งแต่แรก แต่ถ้าสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดี เมื่อได้รับการกระตุ้นและสนับสนุน ก็จะสามารถพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งทำนองเดียวกันกับเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติเครือข่ายในลักษณะนี้พบเห็นอยู่มากมาย เช่น เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายโรงเรียนสร้างเสริมสุขภาพ เป็นต้น

6.3 การรักษาและพัฒนาเครือข่าย

ตราบใดก็ตามที่ภารกิจเครือข่ายยังไม่สำเร็จ ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องรักษาเครือข่ายไว้ให้สามารถดำเนินการต่อไปได้ และในบางกรณีหลังจากเครือข่ายได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายแล้วก็จำเป็นต้องรักษาความสำเร็จของเครือข่ายไว้ หลักการรักษาความสำเร็จของเครือข่าย มีดังนี้

1) มีการจัดกิจกรรมร่วมที่ดำเนินอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายจะก้าวไปสู่ช่วงชีวิตที่ถดถอยหากไม่มีกิจกรรมใดๆ ที่สมาชิกของเครือข่ายสามารถกระทำร่วมกัน ความยั่งยืนของเครือข่ายจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อได้มีการจัดกิจกรรมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งกิจกรรมดังกล่าวกลายเป็นแบบแผน (pattern) ของการกระทำที่สมาชิกของเครือข่ายยอมรับโดยทั่วกัน การรักษาเครือข่ายไว้ได้ต้องมีการกำหนด โครงสร้างและตารางกิจกรรมไว้ให้ชัดเจน และต้องเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจ เพียงพอที่จะดึงดูดสมาชิกให้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวด้วย

2) การรักษาสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกเครือข่าย สัมพันธภาพที่ดีเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในการรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืนต่อไป ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นเสมือนน้ำมันที่คอยหล่อลื่นการทำงานร่วมกันให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เมื่อใดที่สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกบาดหมางไม่เข้าใจกัน หรือเกิดความขัดแย้งระหว่างกันโดยหาข้อตกลงไม่ได้ สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกก็จะเริ่มแตกร้าง ซึ่งหากไม่มีการแก้ไขอย่างทันท่วงที ก็จะนำไปสู่ความเสื่อมถอย และความสิ้นสุดลงของเครือข่ายได้ ดังนั้น ควรมีการจัดกิจกรรมที่มีจุดประสงค์เพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกโดยเฉพาะ และควรจัดอย่างสม่ำเสมอไม่ใช่จัดในช่วงที่มีปัญหาเกิดขึ้นเท่านั้น

3) การกำหนดกลไกสร้างระบบจูงใจ สมาชิกจะยังเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายตราบเท่าที่ยังมีสิ่งจูงใจเพียงพอที่จะดึงดูดให้เข้าไปมีส่วนร่วม จึงต้องกำหนดกลไกบางประการที่จะช่วยจูงใจให้สมาชิกเกิดความสนใจอยากเข้ามีส่วนร่วม ซึ่งตามทฤษฎีแรงจูงใจแล้ว ปัจเจกต่างก็มีสิ่งจูงใจที่

ต่างกัน ดังนั้น ควรทำการวิเคราะห์เพื่อบ่งชี้ถึงแรงจูงใจที่แตกต่างหลากหลายในแต่ละบุคคล แล้วทำการจัดกลุ่มของสิ่งจูงใจที่ใกล้เคียงกันออกเป็นกลุ่ม ๆ อาทิ ค่าตอบแทน เกียรติยศชื่อเสียง การยอมรับ ฯลฯ วัตถุประสงค์ของการพัฒนาเครือข่าย และควรมีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรให้ชัดเจน เพื่อสร้างทักษะผูกพันระหว่างผู้รับทุนและผู้ให้การให้ค่าตอบแทนก็ไม่ควรให้ทั้งหมดในงวดเดียว การดำเนินงานจำเป็นต้องหาสิ่งจูงใจอื่นมาชดเชยสิ่งตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ตามทฤษฎีของ Maslow ความต้องการการยกย่องจากผู้อื่น (esteem needs) ที่อยู่ในรูปของอำนาจเกียรติยศชื่อเสียง หรือสถานะทางสังคม เป็นสิ่งที่นำมาใช้จูงใจได้ อาจทำเป็นรูป “สัญลักษณ์” บางอย่าง ที่สื่อถึงการได้รับเกียรติยศ การยกย่องและมีคุณค่าทางสังคม

4) การจัดหาทรัพยากรสนับสนุนอย่างเพียงพอ หลายเครือข่ายต้องหยุดดำเนินการไปเนื่องจากขาดแคลนทรัพยากรสนับสนุน การดำเนินงานที่เพียงพอ ทั้งด้านวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ และบุคลากร ที่สำคัญคือ เงินทุนในการดำเนินงานซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่ไหลเวียนหล่อเลี้ยงเครือข่ายให้สามารถดำเนินการต่อไปได้

5) การให้ความช่วยเหลือและช่วยแก้ไขปัญหา เครือข่ายอาจเกิดปัญหาระหว่างการดำเนินงานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครือข่ายที่เพิ่งเริ่มดำเนินการใหม่ๆ การมีที่ปรึกษาที่ดีคอยให้คำแนะนำและคอยช่วยเหลือจะช่วยให้เครือข่ายสามารถดำเนินการต่อไปได้ และช่วยหนุนเสริมให้เครือข่ายเกิดความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ควรมีที่ปรึกษาเพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือ ให้คำแนะนำเป็นแหล่งข้อมูลให้ศึกษาค้นคว้า และช่วยอบรมภาวะความเป็นผู้นำให้กับสมาชิกเครือข่าย

6) การสร้างผู้นำรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง องค์กรหรือเครือข่ายที่เคยประสบความสำเร็จกลับต้องประสบกับความล้มเหลวอย่างรุนแรงเมื่อเวลาผ่านไป เพราะไม่ได้ “สร้างคน” ขึ้นมาเพื่อสานต่อภารกิจของเครือข่าย จำเป็นต้องสร้างผู้นำรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง เครือข่ายต้องคัดเลือกคนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมทั้งความรู้ ความสามารถ การมีประสบการณ์ร่วมกับเครือข่าย และที่สำคัญคือเป็นที่ยอมรับนับถือและสามารถเป็นศูนย์รวมใจของคนในเครือข่ายได้

6.4 การเชื่อมโยงเครือข่ายการพัฒนานวัตกรรม

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า นวัตกรรม นั้นหมายถึง สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นจากการใช้ความรู้ ทักษะประสบการณ์ และความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาขึ้น ซึ่งอาจจะมีลักษณะเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ บริการใหม่ หรือกระบวนการใหม่ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจและสังคม ที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม ก็น่าจะเป็นบทสรุปที่มีความกระชับและชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมุมมอง

ทางด้านเศรษฐศาสตร์ ด้านเทคโนโลยี ด้านการจัดการ หากได้พิจารณาในประเด็นที่เป็นแกนหลักพบว่ามียู่ 3 ประเด็น คือ⁴⁹

1. ความใหม่ (Newness) เป็นสิ่งที่จะได้รับการยอมรับว่า มีคุณลักษณะเป็นนวัตกรรมได้นั้นประการแรกจะต้องมีมิติของ ความใหม่ หมายถึง เป็นสิ่งใหม่ที่ถูกพัฒนาขึ้น ซึ่งอาจจะมีลักษณะเป็นตัวผลิตภัณฑ์ บริการ หรือกระบวนการ โดยจะเป็นการปรับปรุงจากของเดิม หรือพัฒนาขึ้นใหม่เลยก็ได้

2. ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ (Economic Benefits) ในมิติประการที่สองนี้ ก็คือ การให้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ หรือการสร้างความสำเร็จในเชิงพาณิชย์ กล่าวคือ นวัตกรรม จะต้องสามารถทำให้เกิดมูลค่าที่เพิ่มขึ้นได้จากการพัฒนาสิ่งใหม่นั้น ๆ ซึ่งผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นอาจจะสามารถวัดได้เป็นตัวเงินโดยตรง หรือไม่เป็นตัวเงินโดยตรงก็ได้

3. การใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ (Knowledge and Creativity Idea) ในมิติประการสุดท้ายของการเป็นนวัตกรรม ก็คือ การใช้ความรู้และ ความคิดสร้างสรรค์ หมายความว่า สิ่งที่จะถือเป็นนวัตกรรม ได้นั้นจะต้องเกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ เป็นฐานของการพัฒนาให้เกิดขึ้นใหม่ ไม่ใช่เกิดจากการลอกเลียนแบบ การทำซ้ำ เป็นต้น

2.2.7 แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

การพัฒนาศักยภาพของ “คน” และ “การจัดการ” เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นเจ้าของ “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” โดยเฉพาะผู้นำชุมชน จำเป็นจะต้องมีการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมก่อนที่จะเปิดตัวสู่การท่องเที่ยว จึงมีความจำเป็นต้องทบทวนแนวคิดการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ทางด้าน ความหมายและประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว และขีดความสามารถในการรองรับ มีรายละเอียดดังนี้

7.1 ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม (Culture Resource)⁵⁰

⁴⁹ สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์, นวัตกรรม : ความหมาย ประเภท และความสำคัญต่อการเป็นผู้ประกอบการ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วารสารฉบับที่ 128 ปีที่ 33, ตุลาคม-ธันวาคม 2553), หน้า 54.

⁵⁰ พวงผกา คุโรวาท, ศิลปะและวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, พ.ศ. 2539), หน้า 37.

ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต วัฒนธรรม ซึ่งแปลว่า เจริญ งอกงาม กับคำว่า ธรรม แปลว่า ความดี

นักสังคมวิทยาได้แบ่งวัฒนธรรม ออกเป็น 3 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material) ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ในสังคม เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค

2) วัฒนธรรมทางความคิด (Idea) หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิดทัศนคติ ความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องโชคลาง หรือเรื่องลี้ลับ นิยายปรัมปรา วรรณคดี สุภาษิต และอุดมการณ์

3) วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน (Norm) เป็นเรื่องของประเพณีปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม แบ่งออกเป็น⁵¹

- วัฒนธรรมทางสังคม (Social Culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการประเพณีหรือมารยาททางสังคม เช่น การไหว้ การจับมือ การเข้าแถว

- วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกฎหมาย (Legal Culture) เป็นวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อให้สมาชิกในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

- วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและศีลธรรม (Moral Culture) วัฒนธรรมประเภทนี้มีไว้เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตา กรุณา และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

7.2 ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมหลัก ทั้งที่เป็นมรดก และทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นมาใหม่ ได้แก่ ทรัพยากรทางโบราณคดี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติที่แสดงออก เช่น ศิลปะ ดนตรี การละเล่น ปรัมปราคติ นิทาน ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ และพิธีกรรม

7.3 ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

หมายถึง การนำมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นทรัพยากรเพื่อใช้จัดการการท่องเที่ยว เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมในการส่งเสริมให้ธุรกิจท่องเที่ยวก้าวไปข้างหน้า

⁵¹ กนกวรรณ ชูชาญ, วิทยานิพนธ์ เรื่อง การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนผาหมอน ดอนอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2552), หน้า 34-37.

ชนัญ วงษ์วิภาค⁵² ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็น “มรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว” ว่า ในทวีปยุโรป อเมริกา ออสเตรเลีย นั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีอิทธิพลอย่างมากต่อการวางแผนการจัดแสดงมรดกวัฒนธรรม ด้วยคำนึงถึงการใช้และผู้ใช้มรดกวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องเป็นการดูแลอย่างเป็นระบบ ดังนั้น ทุกฝ่ายจึงต้องร่วมมือกันเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรม ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้จรรโลงไว้จนถึงผู้คนในปัจจุบันและลูกหลานในอนาคต จุดมุ่งหมายของหลักการจัดการการท่องเที่ยววัฒนธรรม คือ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมหลัก ๆ ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ และวัฒนธรรมด้านการนึกคิด

7.4 ชีตความสามารถในการรองรับได้ (Carrying Capacity)

เป็นการนำทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สอดคล้องไปกับหลักการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีความรอบคอบ มีส่วนร่วม การให้ความรู้ ความเข้าใจ เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการรองรับได้ของธรรมชาติ ทั้งด้านกายภาพ ด้านสังคม และระบบนิเวศ

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขุนวิจิตรมาตรา เขียนหนังสือเรื่อง "หลักไทย" สรุปความได้ว่า⁵³ การที่ชนชาติไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแต่ครั้งโบราณดึกดำบรรพ์ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เชื่อได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเจริญแก่ชาติอเนกประการ ทั้งในเรื่องการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของคนในชาติ โดยได้อาศัยวัดและพระสงฆ์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยากร ให้การอุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาที่ถือกันมาจนเป็นประเพณีที่ตึงาม และสำคัญของคนในชาติจวบจนทุกวันนี้ ถือเป็นการอบรมนิสัยจิตใจ ให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ซึ่งเป็นผลดีในการ อยู่ร่วมกันและอำนวยความสะดวกเป็นไปโดยเรียบร้อย เป็นต้นฉะนั้น นับว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลในทางเป็น

⁵² ชนัญ วงษ์วิภาค, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2548), หน้า 176-194.

⁵³ ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย, (พระนคร : อักษรบริกร, พ.ศ. 2496), หน้า 153 - 154.

เครื่องพอกพูนความดีงาม และความเจริญรุ่งเรือง ให้แก่คนไทย ชาตินี้ไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน ตราบเท่าทุกวันนี้⁵⁴

น. ณ ปากน้ำ ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ศิลปะโบราณในสยาม"⁵⁵ สรุปได้ว่า นับตั้งแต่ พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1-4 พระพุทธศาสนาได้แตกแยกเป็น นิกายต่าง ๆ ทั้งเพื่อรักษาคำสอนเดิม และเพื่อต่อสู้กับแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์ ทำให้ พระพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะเจริญรุ่งเรืองในทางภาคใต้ของอินเดีย และนิกายสรวาสติวาทิน ที่ แยกไปจากนิกายเถรวาท ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย ส่วนนิกายเถรวาทดั้งเดิม บริสุทธิ ก็ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่เกาะลังกา ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นศูนย์กลางแพร่หลายไปสู่ดินแดน สุวรรณภูมิหลายระลอก

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้สันนิษฐาน เรื่องดินแดนซึ่งเป็นเส้นทางติดต่อระหว่าง อินเดียกับประเทศไทยสมัยก่อนไว้ในหนังสือเรื่อง "จาริกบุญ-จาริกธรรม"⁵⁶ สรุปความได้ว่า ดินแดน สวนที่เป็นแหลมของประเทศไทยปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับ การติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพอกาอินดูจากอินเดียใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนา เจริญแพร่หลายและเป็นแหล่งเผยแผ่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป

พร้อม สัทศน์ ณ อยุธยา ได้เขียนหนังสือเรื่อง⁵⁷ การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้าน "คูบัว" อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ. 273-703" สรุปได้ว่า คณะของพระเถระมาทางเรือจากอินเดียตอนใต้แล้วมาขึ้นที่ เมืองท่าตะโกละหรือตะกั่วป่า แล้วเดินทางย้อนขึ้นมาจากเขาภูเขางาชไชย ภูเขาดะนาวศรี ซึ่งกั้นเขตแดนระหว่างไทยกับอินเดีย เพราะเป็นเส้นทางที่ชาวอินเดีย ชาวป่า ชาวเขา เคยใช้เป็นทางเดินมาแล้วในสมัยโบราณ เพราะเป็น เส้นทางที่เข้าถึงตอนใต้ของดินแดนสุวรรณภูมิ และตรงกับเส้นทางเดินเรือจากอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิ

⁵⁴ ธิตา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, พ.ศ. 2532), หน้า 51-53.

⁵⁵ น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณในสยาม, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2537), หน้า 217.

⁵⁶ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), จาริกบุญ - จาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, พ.ศ. 2547), หน้า 494.

⁵⁷ พร้อม สัทศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัด ราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ จาก พ.ศ.273-703, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, พ.ศ. 2511), หน้า 139-149.

ทั้งยังมีความสะดวกมากกว่าเส้นทางอื่นด้วย การที่คณะของพระโสมนเถระได้รับความสะดวก อาจเป็นเพราะพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนที่พระเจ้าอโศกมหาราชจะได้จัดส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังทวีปต่าง ๆ อย่างเป็นทางการก็เป็นได้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิพนธ์หนังสือเรื่อง "ตำนานพระพุทธเจดีย์"⁵⁸ สรุปความตอนที่ว่าด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศสยามได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยที่ราชธานีนครปฐมนั้นมีโบราณวัตถุบางอย่าง ปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ เช่น ศิลากำเป็นรูปพระธรรมจักรเหมือนอย่างเช่น ที่ชาวอินเดียสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ กับทั้งยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแทนพุทธอาสนและรอยพระพุทธรูปเป็นที่สักการบูชาปรากฏต่อมาอีก หลายอย่าง สัญลักษณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาที่เข้ามาประดิษฐานในประเทศสยามนี้ เป็นนิกายเถรวาทอย่างที่ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ไปประกาศในนานาประเทศ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศสยามน่าจะก่อน พ.ศ.500 และนับถือสืบทอดกันมั่นคงต่อมาอีกนาน กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนาเข้าประเทศไทยหลายยุคและหลายนิกาย จึงมีโบราณสถานหลายแบบ ซึ่งเรียกเป็นสมัยได้ 7 สมัย ซึ่งในสมัยที่ 1 คือสมัยทวารวดี โดยกำหนดเอาตั้งแต่ พ.ศ. 500 เป็นต้นมา โดยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแจกพระบรมสารีริกธาตุ ให้ไปประดิษฐานในประเทศที่ทรงส่งสมณทูต ไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ๆ ด้วย

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ภูมิประวัติพระพุทธเจ้า"⁵⁹ สรุปความเรื่องการเข้ามาของพระพุทธศาสนาได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ในระยะแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรือง อยู่หลายศตวรรษและแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วในแถบแหลมอินโดจีน ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 6 พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ก็ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนโดยมาทางบกเข้ามาทางแคว้น เบงกอล ทางพม่าเหนือ และทางทะเลซึ่งมาขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตรา และอัมฮาวเข้ามาทางประเทศกัมพูชาก็มี เหตุการณ์ต่าง ๆ

⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, พ.ศ. 2510), หน้า 145-146.

⁵⁹ เสถียร โพธิ์นันทะ, **ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, พ.ศ. 2537), หน้า 1-6.

นี้อยู่ในสมัยอาณาจักรฟูนัน ซึ่งปรากฏว่า ช่วงเวลาดังกล่าวชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทและแบบมหายาน พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจนถึงกับมีสมณทูตชาวฟูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ถึงประเทศจีน ในพุทธศตวรรษที่ 10 คือ ทานพระสังฆปาละ และพระมันทรเสน

ศาสตราจารย์หมอมเจาสู่ภัทรดิศ ดิศกุล ได้เขียนบทความเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ ซึ่งได้ยืนยันถึงเรื่องราวความมีอยู่ของสุวรรณภูมิ (ก่อนสมัยทวารวดี) สรุปความในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียอาคเนย์สมัยโบราณไว้ 3 เรื่อง⁶⁰ คือ

1) ปัญหาเกี่ยวกับอาณาจักรฟูนันและอาณาจักรเจนละโดยทั่วไปประวัติศาสตร์สมัยโบราณในประเทศกัมพูชาสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (pre-Angkorean period) และมีอายุก่อน พ.ศ.1355 นั้น นิยมใช้ชื่อตามที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนคืออาณาจักรฟูนัน และอาณาจักรเจนละ ซึ่งนักวิชาการหลาย ท่านสนใจศึกษากันว่า เช่น ศาสตราจารย์โคลด ชาค (Claude Jacques) ศาสตราจารย์เปอลีโอด (Paul Pelliot), ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส ศาสตราจารย์ฟิโนต (Louis Finot), ศาสตราจารย์ดูปองต (P. Dupont)

2) ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส เขียนไว้ในหนังสือว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ของขอมทรงเปลี่ยนชื่อชาติมาลายูและเสด็จขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาได้เปลี่ยนความเห็นว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเป็นเจ้ายาขอมแต่ดั้งเดิม

3) หลักฐานทางด้านโบราณคดี ที่อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นซากโบราณสถาน ที่เนินทางพระพรวัตถุสำคัญที่สลักศิลา คือ องค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยืน พระเศียรพระพุทธรูปเป็นประติมากรรมสัมฤทธิ์ เช่น เศียรพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็ก และพระพิมพ์ เครื่องประดับปูนปั้นรูปเทวดา มนุษย์และยักษ์ หลักฐานที่ค้นพบเหล่านี้ยืนยันว่า เมืองสุพรรณปุระ ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในประเทศกัมพูชานั้นคงจะเป็นเมืองสุพรรณบุรีของไทยอย่างแน่นอน

⁶⁰ สู่ภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ., พระพุทธรูปรุ่นเก่าในประเทศไทย, โบราณคดี, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (มกราคม-มีนาคม 2514), หน้า 9-12.

แก่นของความรู้สำหรับการนำความรู้ไปใช้งาน และปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เชื่อมโยงมากขึ้นเพื่อใช้ในการทำงานต่อไป

สุภารัตน์ ฤกษ์อรุณทอง และคณะ⁶⁴ ได้เสนอแนวคิดเรื่อง การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการและวิธีปฏิบัติในการพัฒนา แสวงหา จัดเก็บและแลกเปลี่ยนความรู้ เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มากขึ้นและมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นในองค์กรต่างๆ การจัดการความรู้ถือเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาองค์กรไปสู่ความเป็นเลิศ เพิ่มให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ รวมถึงการเพิ่มศักยภาพทางการแข่งขันหรือการได้เปรียบทางการแข่งขัน ด้วยองค์ประกอบดังนี้

- 1) สร้างวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความรู้
- 2) สร้างทีมจัดการความรู้องค์กร
- 3) เริ่มจากทุนทางปัญญาที่มีอยู่แล้ว
- 4) สร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเข้มข้น
- 5) จัดการความรู้ควบคู่กับการพัฒนาสินค้า
- 6) เน้นการจัดการแบบองค์รวม หรือเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรไปเป็นแบบ “พหุบาท”
- 7) สร้างเครือข่ายความรู้กับโลกภายนอก
- 8) สร้างวัฒนธรรมแนวราบ การสื่อสารอย่างอิสระทุกทิศทาง
- 9) สร้างวัฒนธรรมการจดบันทึก
- 10) ประเมินผลการดำเนินการจัดการความรู้

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนานั้น จะต้องอยู่ในรูปของกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้ต้องมีความเชื่อมโยงกับความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับชุมชนนั้น ๆ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมกำหนดแนวทาง ขั้นตอน และกระบวนการของกิจกรรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาในแบบที่ชุมชนหรือสังคมต้องการ ในการพัฒนาทักษะการจัดการองค์ความรู้นั้น ต้องเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล เอกสาร ทักษะปฏิบัติ เพื่อนำความรู้ไปดำเนินการต่อไปให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน และที่สำคัญต้องคำนึงถึง สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเป็นธรรม ความมีประสิทธิภาพ ให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

⁶⁴ สุภารัตน์ ฤกษ์อรุณทอง และคณะ, **ศึกษารูปแบบกระบวนการจัดการความรู้ของสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, พ.ศ. 2557), หน้า 6.

วิมลมาศ ปฐมวณิชกุล⁶⁵ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง การส่งเสริมการเรียนรู้ของกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน ไว้ว่า หลักการสำคัญประการหนึ่งในการส่งเสริมศักยภาพเศรษฐกิจชุมชนของรัฐคือการส่งเสริมให้มีการพัฒนาศักยภาพผลิตภัณฑ์ชุมชน ซึ่งผลิตภัณฑ์ชุมชน (Community product) นั้น เป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้านอันมีรากฐานมาจากวิถีการดำรงชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีของผู้คนในกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่ง ที่ได้ใช้ความเฉลียวฉลาด ความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐานในการประดิษฐ์คิดค้นหรือการสรรสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการต่างๆ และได้มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ผลิตภัณฑ์ชุมชนในแต่ละท้องถิ่นของสังคมไทยจึงมีคุณค่าทางจิตใจต่อคนในท้องถิ่นนั้นๆ เพราะเป็นสิ่งที่ผูกพันคนในท้องถิ่นเข้าด้วยกันและเป็นความภาคภูมิใจของคนในชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งรูปแบบการส่งเสริมให้มีการพัฒนาในด้านผลิตภัณฑ์ชุมชนคือ รัฐบาลได้จัดทำโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ขึ้นในปีพุทธศักราช 2545 โดยเป็นแนวคิดที่ต้องการให้แต่ละหมู่บ้านมีผลิตภัณฑ์หลักเป็นของตนเองซึ่งต้องเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้วัตถุดิบทรัพยากรท้องถิ่นมาทำการพัฒนาจนกลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นและจุดขายที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้แนวคิดผลิตภัณฑ์ชุมชน ที่อยู่ในโครงการดังกล่าวนี้ยังหมายถึง การบริการ การดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนจนถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนโดยให้ภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

สรุปได้ว่า การแข่งขันกันทางธุรกิจโดยเฉพาะเศรษฐกิจฐานรากในศตวรรษที่ 21 นี้ นวัตกรรม ถือว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก ในการสร้างศักยภาพการแข่งขันทางการค้าทั้งในระดับธุรกิจภูมิภาค และระดับประเทศ ทั้งนี้เพราะความได้เปรียบในเชิงประสิทธิภาพของการดำเนินงานไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้อีกต่อไป และยังกลายเป็นข้อกำหนดพื้นฐานของการประกอบธุรกิจไปแล้ว ขณะที่การพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือ บริการใหม่ๆ ที่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ ทรัพยากรในท้องถิ่น ภูมิปัญญาของตนเอง และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ได้ความรู้อย่างเข้มข้น จนกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและยังสามารถที่จะสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ บูรณาการผลิตภัณฑ์เก่าให้มีคุณค่า

⁶⁵ วิมลมาศ ปฐมวณิชกุล และคณะ, รูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางการตลาดของกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน, (มหาสารคาม : วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2551, หน้า 57-68.

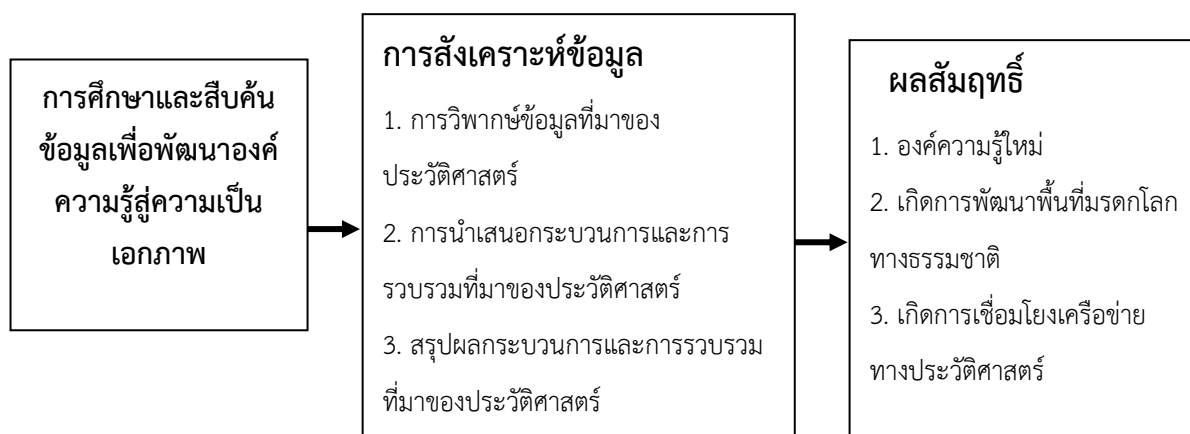
รวมถึงการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างรายได้เปรียบในเชิงการแข่งขันทางการตลาดได้เป็นอย่างดี

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” มี
กรอบการวิจัยดังนี้

รูปแบบการปฏิบัติ กรอบการวิจัยย่อยที่ 1 มีรายละเอียด ดังนี้

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูล การศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษา ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางระเบียบวิธีวิจัย ประกอบด้วย รูปแบบการวิจัย พื้นที่วิจัย ขอบเขตกลุ่มประชากร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การเก็บ รวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับ มีรายละเอียด ดังนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

3.2 พื้นที่วิจัย

3.3 ผู้ให้ข้อมูลวิจัย

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.6 การเก็บรวบรวมข้อมูล/การปฏิบัติการวิจัย

3.7 เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ

3.8 การนำเสนอผลการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นงานวิจัยการ กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการ วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) และวิธีวิจัย เชิงเอกสาร (Document Research) ของการดำเนินงานรูปแบบการจัดการที่เป็นแนวทางการศึกษา ในการจัดเก็บข้อมูล ที่มุ่งนำผลการวิจัยมาใช้ในการสร้างชุดองค์ความรู้และโมเดลเส้นทางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อสังคมและผู้ที่เกี่ยวข้อง

โดยการนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยผู้วิจัยได้กำหนดรอบและ ขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยที่สำคัญมาใช้ในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. วิธีการวิจัย เป็นการกำหนดระเบียบวิธีวิจัยหรือกระบวนการวิจัยตามการที่ได้กำหนดระเบียบการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและกระบวนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ อันมีสาระสำคัญ ดังนี้

1.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ที่จัดเก็บข้อมูลในการรวมกลุ่มสมาชิก จากการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 5 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 5 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 5 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 5 คน (รวม 20 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแต่ละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแต่ละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 56 คน และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.2 การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นการสนทนากลุ่มในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีความเข้มแข็ง และกระบวนการเชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายที่จะพัฒนาสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี กับชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

1.3 การสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับกลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

1.4 จัดกิจกรรมสานเสวนาเชื่อมโยงเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เพื่อให้เกิดการไหลเวียนขององค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วน ด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

3.2 พื้นที่การวิจัย

ในงานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่วิจัยจำนวน 4 แห่ง ได้แก่

- 1) ตำบลจรเข้สามพัน และตำบลอุ้มทอง อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
- 2) ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี
- 3) ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม
- 4) ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ประเทศไทย จังหวัด	อำเภอ	ตำบล
สุพรรณบุรี	อุ้มทอง	จรเข้สามพัน , อุ้มทอง
กาญจนบุรี	พนมทวน	ดอนตาเพชร
นครปฐม	กำแพงแสน	ทุ่งขวาง
ราชบุรี	เมือง	คูบัว

โดยการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 10 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 10 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 10 คน พื้นที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 10 คน (รวม 40 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแต่ละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และ ประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการวิจัย จำนวน 80 คน

3.3 ผู้ให้ข้อมูลวิจัย

เพื่อให้การวิจัยมีประสิทธิภาพและบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลวิจัยที่มีความสอดคล้องกับประเด็นการวิจัย ดังนี้

- 3.3.1 กลุ่มประชาชน ในพื้นที่วิจัย จำนวน 4 แห่ง ๆ ละ 10 คน รวมจำนวน 40 คน

3.3.2 ปราชญ์ท้องถิ่น ในพื้นที่วิจัย จำนวน 4 แห่ง ๆ ละ 2 คน รวมจำนวน 8 คน

3.3.3 นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ จำนวน 4 แห่ง ๆ ละ 2 คน รวมจำนวน 8 คน

3.3.4 ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี จำนวน 4 แห่ง ๆ ละ 2 คน รวมจำนวน 8 คน

3.3.5 ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 4 แห่ง ๆ ละ 3 คน รวมจำนวน 12 คน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะจงตามการวิจัย กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 80 คน โดยมีกระบวนการเก็บข้อมูลสำคัญ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ที่จัดเก็บข้อมูลในการรวมกลุ่มสมาชิก จากการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่ม/ประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 10 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 10 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 10 คน พื้นที่อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 10 คน (รวม 40 คน) ปราชญ์ท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 80 คน และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นการสนทนากลุ่มในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีความเข้มแข็ง และกระบวนการเชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายที่จะพัฒนาสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี กับชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

3. การสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์แบบเจาะจงกับกลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

4. จัดกิจกรรมสานเสวนาเชื่อมโยงเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย เพื่อให้เกิดการไหลเวียนขององค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในทุกภาคส่วน การนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยที่สำคัญมาใช้ในการดำเนินการวิจัย

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย/การสร้างเครื่องมือการวิจัย

1) ชนิดของเครื่องมือวิจัย แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยดำเนินการดังนี้

เครื่องมือที่นำมาใช้สำหรับกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย การวิจัยได้กำหนดกระบวนการวิจัยโดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา ตลอดจนผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพื้นฐานขององค์ความรู้ในทางวิชาการเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นแนวทางประการสำคัญในการนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่มีประสิทธิภาพส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบขึ้นนำที่ไม่มี การกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว โดยเป็นแต่เพียงการกำหนดแนวข้อคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นเทคนิคและกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินการกระบวนการวิจัย เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญสามารถแสดงความคิดเห็นหรือทรรศนะได้อย่างหลากหลายผู้สัมภาษณ์สามารถที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ และสามารถที่จะสอบถามที่สำคัญ และมีความน่าสนใจในแต่ละประเด็นของคำตอบ จากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลาย และข้อเท็จจริงในทางดำเนินการและใช้เครื่องมือ ได้แก่

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี โดยใช้การสำรวจลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยประกอบด้วยเนื้อหา จำนวน 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เช่น ข้อมูลส่วนตัวผู้ให้ข้อมูล เพศ สถานภาพ วัตถุประสงค์รูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้และหลักฐานเชิงประจักษ์ เพื่อนำไปสู่การพัฒนามรดกโลกต่อไป

1. แบบสัมภาษณ์ ประชาชน ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องในการศึกษา ประเด็นดังกล่าว

2. การประชุมชมกลุ่มย่อย (Focus Group) หรือเวทีเสวนา เพื่อที่จะได้ทราบถึงข้อมูลเชิงลึกของแต่ละพื้นที่ รวมถึงความต้องการพัฒนาความร่วมมือเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมมรดกโลกต่อไป

2) การสร้างเครื่องมือวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยได้กำหนดให้ใช้วิธี สัมภาษณ์เจาะลึกโดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้นำอันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างแต่มีความยืดหยุ่น และมีการนำคำให้ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เจาะลึก โดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้นำอันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีรูปแบบข้อคำถามที่ตายตัว หรือกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐานเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก เพียงแต่มีการกำหนดลักษณะของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างมีความยืดหยุ่น

2. สัมมนากลุ่ม มีการนำคำให้ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการกระบวนการวิจัย ดังนี้

1) การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เอกสารประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี

2) การสนทนากลุ่ม เพื่อบรรวบรวมข้อมูล ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี เช่น

1. หลักฐานและการค้นพบในพื้นที่วิจัย

2. หลักฐานเชิงประจักษ์ทางกายภาพ
3. หลักฐานที่เป็นเรื่องเล่าและความเชื่อ
4. การสร้างเครือข่ายองค์ความรู้ที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์
5. แนวทางการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี

3) การหาคุณภาพของเครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

4) การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และแผนพัฒนาตำบลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยววัฒนธรรม

2. ข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยวิธีการสนทนากลุ่ม ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลวิจัยเพื่อ ศึกษาองค์ความรู้ แนวคิด วิธีดำเนินการจัดการองค์ความรู้ ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาพื้นที่ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มหรือประชาชนในพื้นที่

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเชิงปริมาณ แผนการบริหารจัดการกิจกรรมหรือการท่องเที่ยวเชื่อมโยงเครือข่าย ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ร่วมกับชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ แผนการจัดการองค์ความรู้ที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของภาครัฐและเอกชน สามารถนำไปใช้ในงานวิชาการต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การปฏิบัติการแจกแบบสอบถามในพื้นที่ เป็นกระบวนการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติ (Qualitative/action Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

1) วิเคราะห์ข้อมูลตามเอกสารหลักฐาน ร่องรอย ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมทวารวดี ที่ปรากฏในพื้นที่วิจัย

	งานวิจัย ครั้งที่ 1													
4	จัดอบรม กระบวนการ เพื่อทำความเข้าใจ กระบวนการวิจัย ตรวจสอบ เครื่องมือวิจัย			X										3
5	จัดทำรายงาน ความก้าวหน้า ครั้งที่ 1				X									2
6	ประชุมติดตาม ผลดำเนินงาน ตามแผน งานวิจัย ครั้งที่ 2				X									2
7	ศึกษาสำรวจ พื้นที่ในการ วิจัย ตาม ประเด็นที่ วางแผนไว้ และจัดประชุม ย่อยครั้งที่ 1 ในพื้นที่วิจัย				X	X								6
8	ประเมินผล ข้อมูลเบื้องต้น เพื่อวาง รูปแบบการ จัดทำเส้นทาง การเผยแพร่ พระพุทธรูป					X	X							2

	นาในอารย ธรรมทวารวดี													
9	กำหนด ประเด็นการ จัดทำแผนผัง บูรณาการ/ กิจกรรมการ จัดเวทีเสวนา ร่วมกับ เครือข่ายและ พัฒนารูปแบบ ของเส้นทาง การเผยแผ่ พระพุทธศาส นาในอารย ธรรมทวารวดี					X	X	X						10
10	ตรวจสอบ ข้อมูล เข้า พื้นที่วิจัยเพื่อ หาข้อมูล เพิ่มเติม พัฒนา กิจกรรมการ จัดทำโมเดล เส้นทางกร เผยแผ่ พระพุทธศาส นาในอารย ธรรมทวารวดี ให้เชื่อมโยงทั้ง 3 โครงการ						X	X	X					8

11	ผู้มีส่วนได้เสีย ร่วมขับเคลื่อน แผนพัฒนา รูปแบบ แผนผัง ทวาร วดี: ประวัติศาสตร์ โบราณคดีใน พื้นที่จังหวัด สุพรรณบุรี						X	X						2
12	ประชุมติดตาม ผลดำเนินงาน ตามแผน งานวิจัย ครั้งที่ 3								X					2
13	การ ประสานงาน กับหน่วยงาน ที่สนับสนุน และผู้มีส่วนได้ เสียทบทวน ข้อมูลงานวิจัย ในทุกชุด โครงการ						X	X						2
14	ดำเนินการ ปฏิบัติการ สร้างเครือข่าย จัดทำ ข้อเสนอแนะ เชิงนโยบาย และแนว ทางการจัดทำ							X						8

	เส้นทางการ เผยแผ่ พระพุทธศา นาในอารย ธรรมทวารวดี												
15	รายงาน ความก้าวหน้า ครั้งที่ 2							X					2
16	จัดกิจกรรม สัมมนาการ พัฒนาโมเดล เส้นทางการ เผยแผ่ พระพุทธศา นาในอารย ธรรมทวารวดี ให้เชื่อมโยงกับ แผนงานวิจัย								X				10
17	ดำเนินการบูร ณาการหลัก องค์ความรู้ และ กระบวนการ จัดการทำ แผนผัง รูปแบบทวาร วดี: ประวัติศาสตร์ ความรู้และ การเผยแผร์ พระพุทธศา นาในพื้นที่								X	X			10

22	จัดทำราย งานวิจัยฉบับ สมบูรณ์												X	3
23	ตีพิมพ์ บทความ งานวิจัย												X	2

3.7 เป้าหมายการวิจัยเชิงคุณภาพ

แผนบริหารจัดการคุณภาพเป็นที่ยอมรับของภาครัฐและเอกชน สามารถนำไปอ้างอิงวางแผนกิจกรรม วางแผนเศรษฐกิจในพื้นที่วิจัย หรือเชื่อมโยงพื้นที่อื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับอารยธรรมทวารวดีดังนี้

1. ประโยชน์กับวงวิชาการ

โครงการวิจัยที่ 3 ต้องค้ำความรู้อยู่เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และโมเดลจำลองเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ดังกล่าว จัดแสดงไว้ที่ ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน นักวิชาการ นักการศาสนา นักโบราณคดี และผู้ที่สนใจใคร่รู้ในชุมชนต่าง ๆ ให้มีการสืบทอดองค์ความรู้และนำไปขยายผลในวงวิชาการต่อไป

2. ประโยชน์กับชุมชนและสังคม

เกิดองค์ความรู้จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ต่อยอดเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยเส้นทางการเผยแผ่ในทางพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ได้อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจ การค้าขายตามแหล่งต่าง ๆ รวมถึงระบบการจัดการความรู้ด้านวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งอย่างมีคุณภาพ พัฒนาเส้นทางไปพร้อมกับเทคโนโลยี 5.0 มีความหลากหลายมากขึ้นนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

3. ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ

เกิดการเชื่อมโยงสู่ภายนอกจากการท่องเที่ยวในพื้นที่และรองรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มรดกโลก ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ที่มีเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ เฉพาะที่ถือว่าเป็นจุดแข็งและเกิดการมีส่วนร่วมของภาครัฐ เอกชน ในการเสริมสร้างแนวทางพัฒนา

พื้นที่ให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชนในการนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยกระดับไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจฐานของชุมชนในอนาคต

4. ประโยชน์เชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐสามารถวางแผนและกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับการพัฒนาในพื้นที่ในการเพิ่มศักยภาพและโอกาสขององค์ความรู้ การพัฒนาชุมชน การอนุรักษ์มรดกทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต นำไปสู่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดความร่วมมือของภาคประชาชน สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และปราชญ์ท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้มแข็งในพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

3.8 การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) และการหาค่าร้อยละเปรียบเทียบและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงพื้นที่ โดยมุ่งเน้นศึกษากระบวนการได้มาซึ่งชุดความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี และสร้างการรับรู้ การยกระดับ และการเชื่อมโยงเครือข่ายพื้นที่ในอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย ให้เป็นที่ประจักษ์ พร้อมทั้งสร้างกิจกรรมเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี ตามรอยเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ส่งเสริมกิจกรรมให้สอดคล้องกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การศึกษาของเยาวชนในสถานศึกษา ประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างความรักและหวงแหนในโบราณสถาน พระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาเพื่อต่อยอดการพัฒนาขีดความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้าง (Application) เชื่อมโยงเครือข่ายอย่างยั่งยืน

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยผู้วิจัยนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งอยู่ในกรอบของวัตถุประสงค์การวิจัยในประเด็น 1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี 2. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี และ 3. เพื่อนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์นี้ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) เป็นข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ที่จัดเก็บข้อมูลในการรวมกลุ่มสมาชิก จากการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนในพื้นที่ จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย อำเภอยะโฮง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 5 คน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม จำนวน 5 คน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จำนวน 5 คน พื้นที่อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี จำนวน 5 คน (รวม 20 คน) ประชาชนท้องถิ่น ในพื้นที่ดังกล่าวแห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) นักวิชาการด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดี แห่งละ 2 คน (รวม 8 คน) และผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องของภาครัฐและเอกชนแห่งละ จำนวน 3 คน (รวม 12 คน) โดยใช้วิธีการเจาะจงตามการศึกษาวิจัย จำนวน 56 คน และดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผลการศึกษาได้ตามวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

4.1 การศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการศึกษาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

4.1.1 ประวัติศาสตร์ทวารวดี

งานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ทวารวดี พบว่า อารยธรรมทวารวดีได้รับการกล่าวถึงครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ.2427 นับเป็นเวลาเกือบ 120 ปีมาแล้ว ในยุคเริ่มต้นของการศึกษานั้น

เป็นเรื่องชื่อของอาณาจักรโบราณที่กล่าวไว้ในเอกสารจีน ได้แก่ โถ-โล-โป-ติ (To-lo-po-ti) ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าหมายถึง ทวารวดี อันเป็นอาณาจักรหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย

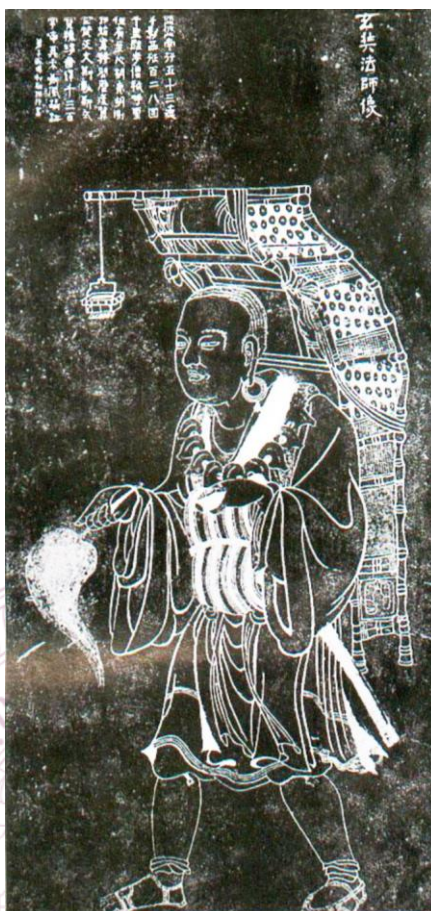
ระยะเวลาต่อมาจึงได้มีการศึกษาค้นคว้าและได้พบหลักฐานที่สนับสนุนข้อเสนอดังกล่าวมาเป็นลำดับ โดยเฉพาะหลักฐานที่สำคัญคือจารึกที่ปรากฏชื่อ “**ศรีทวารวดี ศุวรปุณยะ**” บนเหรียญเงินและศิลาจารึก สรุปความแล้วเชื่อว่าหมายถึงชื่อของอาณาจักร และได้พบหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการรับอารยธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะด้านศาสนาจากอินเดีย ยิ่งทำให้ภาพของทวารวดีเริ่มกระจ่างขึ้น

1. ประวัติศาสตร์ทวารวดีที่ได้จากการศึกษาเอกสาร

คำว่า ทวารวดี เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ประกอบด้วยประตู ซึ่งอาจหมายถึง เมืองท่า และคำว่า "ทวารวดี" อาจเทียบได้กับทวารกา ซึ่งเป็นเมืองของพระฤๅษณะในมหากาพย์เรื่องมหาภารตะส่วนคำว่า "ทวารวดี" ที่อาจหมายถึงอาณาจักรหนึ่งทางภาคกลางของประเทศไทยนั้น ยังมีข้อโต้แย้งกันอยู่ว่าเป็นอาณาจักรจริงหรือไม่ และรวมถึงการเรียกชื่อศิลปะสมัยทวารวดีด้วย แต่อย่างไรก็ตามนักวิชาการส่วนใหญ่ก็ยอมรับและใช้คำว่า "ทวารวดี" กันอยู่ตลอดมา อันมีข้อสันนิษฐานจากการศึกษาที่พอจะประมวลได้ดังต่อไปนี้

ผู้ที่ศึกษาและตีความคำว่า "ทวารวดี" เป็นคนแรกน่าจะได้แก่ นายแซม มวล บีล (Samuel Beal) ในปี พ.ศ. 2427 เขาได้แปลบันทึกของพระภิกษุเหียนจั่ง (Hiuan Tsang) หรือที่รู้จักกันดีในนามของพระถังซำจั๋งในเรื่องไซจิ๋ว พระภิกษุเหียนจั่งได้เดินทางจากจีนไปสืบศาสนาในอินเดียโดยทางบกในปี พ.ศ.1172 และเดินทางกลับจีนในปี พ.ศ. 1188 เอกสารเล่มนี้ชื่อว่า Siyuki: Bud dhist records of the Western world¹ โดยในบันทึกได้กล่าวถึงหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับดินแดนที่อยู่ระหว่างพม่ากับเขมร คือบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ปรากฏชื่อคือ โถ-โล-โป-ติ ซึ่งนักวิชาการตีความว่าเป็นชื่อของอาณาจักรที่ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ทวารวดี

¹ Samuel Beal, Siyuki : **Buddhist records of the Western world**, (Hiuan Tsang, London : Trubner), 1884.

ภาพที่ 1 พระถังซำจั๋งเดินทางจากจีนสู่อินเดีย

พอถึงในปี พ.ศ. 2439 นายตากากุสุ (J. Takakusu) ได้แปลบันทึกการเดินทางของพระภิกษุอีกผู้หนึ่ง คือ อี้จิง (I-Tsing) ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวจีนที่เดินทางไปแสวงบุญ ณ ประเทศอินเดียเช่นกัน แต่เป็นการเดินทางทางน้ำในราวพุทธศตวรรษที่ 13 บันทึกนี้ปรากฏในเอกสาร ชื่อ A Record of the Buddhist Religion ; as practised in India and the Malay Archipelago (A. D. 671-675) by I-Tsing² โดยกล่าวว่าได้เดินทางออกจากเมืองกวางตุ้ง (Canton) เดินทางทางทะเลไปยังอินเดียโดยผ่านท่าเรือ เมืองหรืออาณาจักรที่สำคัญตามเส้นทาง ได้แก่ หลินอี้ (Lin -I) ฟูนัน (Fu-Nan) ทวารวดี (Dvara-vati) ลังเจียชู (Lan-Chia-Shu หรือ Lankasuka) ศรีวิชัย (Sri-vijaya) และโมโลยู (Mo-lo-yu)

ในปี พ.ศ. 2446 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์บันทึกรายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึงศิลปะในภาคกลางของประเทศไทย และได้ทรงกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในหนังสือนิทานโบราณคดี ทรงตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองอุทองว่า

² J. Takakusu, (Junjiro) A Record of the Buddhist Religion ; as practised in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-675) by I-Tsing, New Delhi, Second Indian Edition, 1982.

“เมืองท้าวอุทองเห็นว่าเป็นเมืองใหญ่มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีสระใหญ่ ๆ ขุดไว้หลายสระข้างในเมืองมีโคกอิฐ ซึ่งน่าจะเป็นวัดวาของเก่ามากมายหลายแห่งเจดีย์ยังคงรูปอยู่ก็มีบ้าง พบพระพุทธรูปที่มีฝีมือช่างเดียวกับที่พบที่พระปฐมเจดีย์ รวมทั้งได้พบเหรียญตราสังข์ อย่างเดียวกับที่ขุดได้ที่จุลปะโทน สันนิษฐานว่าเมืองนี้จะเป็นเมืองสมัยเดียวกับเมืองโบราณที่พระปฐมเจดีย์”³

สังเกตได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังไม่ได้ใช้คำว่า ทวารวดี พระองค์น่าจะเริ่มใช้ในหนังสือเรื่องนิทานโบราณคดี ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ.2469 โดยเชื่อมโยงกับการตีความของนักปราชญ์ที่อ้างถึงจดหมายเหตุจีน และทรงสันนิษฐานว่านครปฐมเป็นราชธานีแห่งแรก⁴

ต่อมาในปี พ.ศ. 2447 นายปอล เปลลิโยต์ (Paul Pelliot) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสที่ศึกษาเรื่องจีน และเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางสายไหมได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของราชวงศ์ถัง และพบว่าในหนังสือประวัติศาสตร์ใหม่สมัยราชวงศ์ถัง (Siu T'ang Chou) ได้กล่าวถึงชื่อของอาณาจักรหนึ่งคือ ฉวนโลโปตี (Tchouan-lo-po-ti) และในประวัติศาสตร์เก่าสมัยราชวงศ์ถัง (Kian T'ang Chou) มีชื่อของโถ-โล-โป-ติ ซึ่งแน่ใจว่าตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ทวารวดี และตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนั้นนายเปลลิโยต์ยังได้เสนอว่าชาวพื้นเมืองที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้เป็นคนมอญหรือเขมร เพราะได้พบจารึกจำนวนมากบริเวณภาคกลางของประเทศไทยที่เป็นภาษามอญและเขมร⁵

ปี พ.ศ. 2452 นายลูเนท์ เดอ ลามองกิแยร์ (Lunet de Lajonquiere) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาสำรวจในประเทศไทย ซึ่งนับเป็นคนแรกและครั้งแรกที่มีการสำรวจทางโบราณคดีเกี่ยวกับทวารวดี ลามองกิแยร์ได้กล่าวถึงข้อมูลทางด้านโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีโบราณวัตถุแบบหนึ่งที่พบในจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี ปราจีนบุรี มีลักษณะแบบอินเดีย-เขมร และได้ให้ชื่อว่าเป็นศิลปะ "แบบอินดู" รายงานดังกล่าวนี้ชื่อว่า "Domaine archeologique du Siam" และ "Essai d'inventaire archeologique du Siam" พิมพ์ในหนังสือ Bulletin de la Commission archeologique de l'Indo- chine⁶

³ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "รายงานเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี, " อ้างถึงใน "เรื่องเมืองอุทอง," **นิทานโบราณคดี**, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517). หน้า 367-371.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 370.

⁵ Paul Pelliot, "Deux itinéraires de Chine en Inde," in **Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme-Orient**, Vol. IV, 1904.

⁶ Lajonquiere, "Domaine archeologique du Si **Bulletin de la Commission archeologique de l'Indochine**, 1909, p. 188.

การศึกษาเกี่ยวกับศิลปะทวารวดีได้เริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงระหว่างปี พ.ศ. 2468-2473 โดยสมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพ กับศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (G. Coedes) ได้ร่วมกันให้คำจำกัดความของคำว่า "ศิลปะทวารวดี" ขึ้นเป็นครั้งแรก (แต่ตัวอาณาจักรนั้นยังคงเป็นสิ่งสมมุติอยู่ ทั้งนี้เพราะชื่อและสถานที่ตั้งของอาณาจักรนี้ได้ตั้งขึ้นจากข้อความที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยในจดหมายเหตุจีน) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12⁷ โดยให้ความหมายถึงสกุลช่างประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่มีลักษณะดั้งเดิมเป็นของตนเอง แม้ว่าจะมีอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบคุปตะผสมอยู่ด้วยก็ตาม

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นในปี พ.ศ. 2469 สมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ ตำนานพุทธเจดีย์สยาม ได้ทรงกำหนดเรียก สมัยทวารวดี เป็นสมัยแรก โดยทรงใช้คำว่า "ดั่งจะสมมติ" ชื่อเรียกดังต่อไปนี้ ซึ่งเป็นการกำหนดหรือตั้งข้อสันนิษฐานเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน โดยกำหนดว่าสมัยทวารวดีอยู่ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 500 โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่นครปฐมมากกว่าแห่งอื่น และเป็นศิลปะที่เก่าที่สุดในสยาม มีแบบอย่างมาจากมอญ⁸

ส่วนศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ นักภาษาศาสตร์แห่งสำนักงานฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (Ecole Francaise d'Extreme-Orient) ที่ได้เข้ามาราชการในไทยในตำแหน่งบรรณรักษ์ ได้ทำการอ่านจารึกและศึกษาค้นคว้าโบราณคดีในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2471 ได้เสนอบทความไว้ในวารสาร Ars Asiatica กล่าวว่ามอญชื่อทวารวดีอยู่ทางภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะศิลปะที่ใกล้เคียงกับแบบคุปตะของอินเดีย โดยมีศูนย์กลางอยู่บริเวณทิศตะวันตกและเหนืออ่าวไทย และได้เสนอชื่อเรียกว่า ศิลปะทวารวดี (L'art de Dvaravati) รวมทั้งเชื่อว่าเมืองอู่ทองคือเมืองหลวงของอาณาจักรนี้ ต่อมาศาสตราจารย์เซเดส์ ได้อ่านจารึกบนเหรียญเงินสองเหรียญ พบที่นครปฐมและอู่ทอง ที่กล่าวถึงศรีทวารวดี สวรรุณยะ ว่าหมายถึง บุญกุศลของพระราชแห่งทวารวดี รวมทั้งได้พบชิ้นส่วนจารึกอีกสองชิ้น ทั้งเหรียญและจารึกนี้เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุจากรูปอักษรได้ว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 การค้นพบและการเผยแพร่อยู่ระหว่างปี พ.ศ. 2495-2505⁹

⁷ ความเห็นของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซลีเยร์ (Jean Boisselier) มจ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงแปล, "การค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม" ในวารสารโบราณคดี.ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 เมษายน-มิถุนายน 2512, หน้า 37.

⁸ สมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, (พระนคร :แพร่พิทยา, 2514), หน้า 146.

⁹ ยอร์ช เซเดส์, ผู้อ่าน อ้างจาก ฌอง บวสเซลีเยร์, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่1." มจ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงแปล, จาก Jean Boisselier, "L'Art de Dvaravati," ใน ศิลปากร. ปีที่ 11 เล่มที่ 6. 2511, หน้า 34-56. และดูในกรมศิลปากร. จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14. (กรุงเทพฯ :หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2524), หน้า 95-97.

ภาพที่ 2 จาริก “สุวรรณภูมิ” บนเหรียญเงินสองเหรียญ

หลังจากข้อเสนอของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ จึงได้นักวิชาการต่างชาติหลายท่านเข้ามาทำการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2478 นายควอริทซ์ เวลส์ (Quaritch Wales)¹⁰ นักโบราณคดีอังกฤษได้เข้ามาทำการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีบริเวณเมือง อุทอง ซึ่งในครั้งแรกนี้ยังไม่มีหลักฐานอะไรมากนัก เวลส์ได้กลับมาศึกษาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2512 โดยทำการศึกษาค้นคว้าที่เมืองอุทอง ครั้งนี้ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญหลายอย่าง โดยเสนอเป็นทฤษฎีพอสรุปได้ คือ

- 1) บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้เคยอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรฟูนัน เมื่อฟูนันเสื่อมไปแล้วจึงเกิดเป็นทวารวดีขึ้นมาโดยรับอิทธิพลจากฟูนัน
- 2) อาณาจักรจินหลินเป็นอาณาจักรหนึ่งที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ภายหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของฟูนัน และจินหลินได้ให้อิทธิพลกับทวารวดีด้วย โดยเวลส์ได้ให้ข้อเสนอว่า อาณาจักรจินหลินระยะแรกไม่เกี่ยวข้องกับฟูนัน เมืองอุทองไม่ได้สร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 และเชื่อว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนในสมัยทวารวดีจากภาคกลางไปยังโคราช เพราะพบเครื่องปั้นดินเผาที่มีลวดลายคล้ายคลึงกัน

ระหว่างปี พ.ศ. 2482-2483 ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาทำการขุดแต่งวัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี และนับเป็นยุคเริ่มต้นของการวิจัยที่เป็นพื้นฐานของการศึกษา

¹⁰ H. G. Quaritch Wales, *Dvaravati : The Earliest Kingdom of Siam (6th-11th century A.D.)*, (London : Bernard Quaritch, Ltd., 1969).

ทางด้านรูปแบบในเวลาต่อมา ดูปองส์ได้เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ในปี พ.ศ. 2496 และผลงานได้รับการตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2508 ในชื่อเรื่อง *L'Archeologie Mone de Dvaravati*¹¹

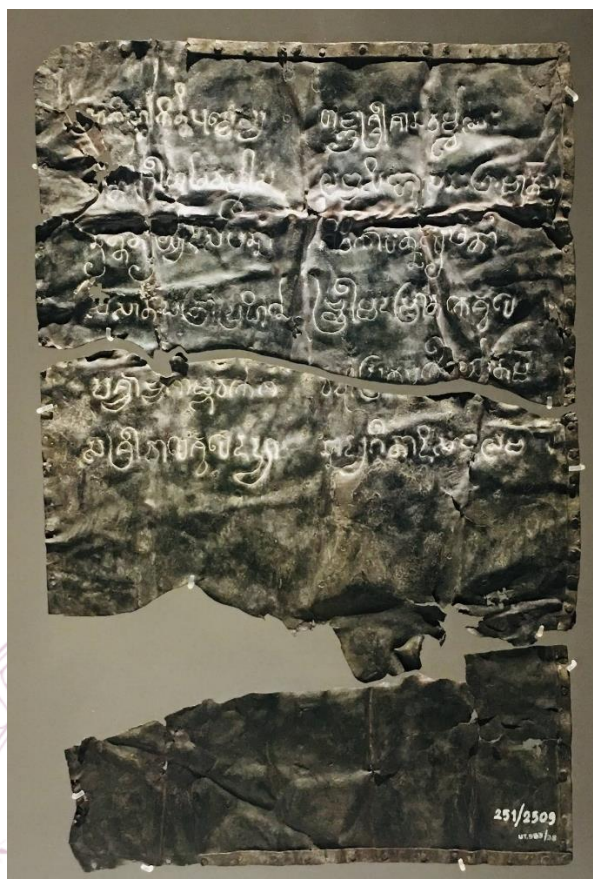
จนกระทั่งมาถึงปี พ.ศ. 2504-2509 จึงเป็นการเริ่มต้นการศึกษาของกรมศิลปากร โดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีจากสำนักงานฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศคือ ศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอลิเยร์ (Jean Boisselier) มาร่วมขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองอุทอง จากการศึกษาครั้งนี้เอง ศาสตราจารย์ บวสเชอลิเยร์ ได้เสนอบทความไว้หลายเรื่อง ซึ่งในแต่ละบทความได้เสนอแนวความคิดใหม่ ๆ รวมทั้งการแบ่งกลุ่มรูปแบบและการจัดลำดับอายุสมัยของศิลปะทวารวดีอีกด้วย เช่นบทความที่สำคัญคือ "เมือง อุทองและความสำคัญของเมืองอุทองในประวัติศาสตร์ไทย" (*U-thong et son importance pour l'histoire de Thaïlande*) โดยได้เสนอว่าเมืองอุทองนั้นเป็นเมืองเอกที่พบหลักฐานการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเชื่อว่าเคยเป็นดินแดนอาณาจักรฟูนัน โดยเปรียบเทียบกับศิลปวัตถุที่พบว่ามีแนวโน้มใกล้เคียงกับที่ปราจีนบุรีและเมืองออกแก้ว (Oc-ao ตอนใต้ของประเทศเวียดนาม) เมืองอุทองได้เจริญมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 17-18 และถูกทอดทิ้งอย่างกะทันหัน อาจมีสาเหตุมาจากภัยธรรมชาติและอื่น ๆ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 และบวสเชอลิเยร์ยังเสนอต่อไปว่าจากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เมืองอุทองนี้เอง เทียบกับการยืนยันว่ามีอาณาจักรอยู่จริงตามที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของจีน รวมทั้งหลักฐานสำคัญที่พบคือ จารึกบนแผ่นทองแดง ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ที่กล่าวถึงพระนามพระมหากษัตริย์คือ พระเจ้าหรรษะวรมัน ดังนั้นอุทองจึงน่าจะเป็นเมืองของพระองค์¹²

ผลงานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งของศาสตราจารย์บวสเชอลิเยร์คือบทความเรื่อง "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1" (*L'Art de Dvaravat*)¹³ ในบทความชิ้นนี้ได้มีการแบ่งยุคสมัยของงานประติมากรรมทวารวดี จึงนับเป็นการศึกษารูปแบบทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะอย่างแท้จริง

¹¹ Pierre Dupont, *L'Archeologie Mone de Dvaravati*, (Paris : Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1959).

¹² Jean Boisselier, "U-thong et son importance pour l'histoire de Thaïlande," ใน *ศิลปากร*, ปีที่ 9 ฉบับที่ 1, 2508. และดูใน "เมืองอุทองและความสำคัญของเมืองอุทองในประวัติศาสตร์ไทย," ใน *โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง*, แปลโดยอุไรศรี วระศรีน, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2509).

¹³ ฌอง บวสเชอลิเยร์, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1," หน้า 34-56.

ภาพที่ 3 จารึกแผ่นทองแดงอุทอง

หลังจากนั้นผลงานของศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์เกี่ยวกับทวารวดีก็มีความต่อเนื่อง เช่นเรื่อง "การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม"¹⁴ แม้ว่าจะหมดภาระจากการรับเชิญโดยกรมศิลปากร และกลับไปทำงานในประเทศฝรั่งเศสแล้ว ศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ยังได้ศึกษาศิลปะทวารวดีและศิลปะในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ผลงานที่สำคัญคือหนังสือเรื่อง ประติมากรรมในประเทศไทย (La Sculpture en Thaïlande)¹⁵ ซึ่งได้มีการนำเสนอศิลปะทวารวดีและศิลปะในประเทศไทยที่ค่อนข้างสมบูรณ์เล่มหนึ่ง ผลงานการค้นคว้าเกี่ยวกับ ทวารวดีนั้น ศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ได้กระทำอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งบั้นปลายของชีวิต ซึ่งกำลังเขียนเรื่อง ธรรมจักรสมัยทวารวดี แต่เป็นที่น่าเสียดายเพราะผลงานยังไม่แล้วเสร็จก็ได้เสียชีวิตลงก่อนในปี พ.ศ. 2539

ส่วนการศึกษาเรื่องทวารวดีของนักวิชาการไทยจากกองโบราณคดี กรมศิลปากร ซึ่งได้เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ในยุคเริ่มต้นนี้ได้ทำการสำรวจขุดแต่งเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายแห่ง เช่น

¹⁴ ณอง บวสเชอติเยร์, "การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม," เรื่องเดิม.

¹⁵ Jean Boisselier, *La Sculpture en Thaïlande*, (Fribourg : Office du Livre, 1974).

นครปฐม อุทอง คูบัว เป็นต้น มีการค้นพบหลักฐานใหม่ ๆ เป็นจำนวนมาก โบราณวัตถุส่วนใหญ่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อุทอง และนครปฐม

ในปี พ.ศ. 2506 ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์หนังสือ ศิลปะในประเทศไทย ซึ่งได้ใช้คำว่า ศิลปะสมัยทวารวดี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16¹⁶ และได้ใช้เป็นตำราเรียนประวัติศาสตร์ศิลปะมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

ผลการศึกษาเกี่ยวกับทวารวดีในรอบ 25 ปีที่ผ่านมา ยังมีการค้นคว้าอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น ทำให้ได้ข้อมูลและเรื่องราวของอารยธรรมทวารวดีชัดเจนขึ้นตามลำดับ ผลงานที่มีการนำเสนอแนวความคิดใหม่ ๆ เช่น ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ เรื่อง พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน โดยสรุปว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในอวทานของพุทธศาสนานิกายมุลสรวาสติวาท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ใช้ภาษาสันสกฤต และกำหนดอายุว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13¹⁷ อย่างไรก็ตาม ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ ไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดนี้ และได้เสนอบทความเรื่อง "ภาพชาดกที่เจดีย์จุลปะโทน" โดยให้เหตุผลว่าภาพที่ปรากฏนั้นไม่ใช่เฉพาะในนิกายมุลสรวาสติวาทินหรือพุทธศาสนานิกายใดนิกายหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการผสมผสานกันหลายนิกาย¹⁸

นอกจากนี้ ดร. พิริยะ ยังได้เสนอทฤษฎีใหม่ ๆ อีกหลายเรื่อง เช่น การใช้ชื่อ ศิลปะมอญ แทนคำว่า ทวารวดี¹⁹ การเสนอทฤษฎีใหม่ในการแบ่งยุคสมัยโดยใช้ระยะเวลาห่างกันช่วงละ 50 ปี ในหนังสือ ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา²⁰ ซึ่งเป็นงานเรียบเรียงโดยใช้ข้อมูลในทางโบราณคดีในยุคก่อนประวัติศาสตร์และช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์²¹

¹⁶ มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538).

¹⁷ พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน, มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุลทรงแปลจากภาษาอังกฤษของ Piriya Krairiksh, Buddhist folk tales depicted at Chula Pathon Cedi, (กรุงเทพฯ : พระจันทร์การพิมพ์, 25197), หน้า 36-39.

¹⁸ นันทนา ชุตินวงศ์, "ภาพชาดกที่เจดีย์จุลปะโทน," ใน ศิลปากร, ปีที่ 21 ฉบับที่ 4 พฤศจิกายน 2520. หน้า 28-56.

¹⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลป์ในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520).

²⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์. ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528)

²¹ " พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533)

ในส่วนของการงานโบราณคดีของกรมศิลปากรยังมีการค้นคว้าเป็นระยะ ๆ งานส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปของรายงานเบื้องต้น จึงยังขาดการศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างเป็นขบวนการและอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างผลงานที่ออกมาในลักษณะวิเคราะห์ข้อมูลอยู่บ้าง ได้แก่ "คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง"²² "เมืองศรีเทพ"²³ และอื่นๆ ที่มีการค้นพบหลักฐานใหม่ที่น่าสนใจคือ รายงานการขุดแต่งและขุดค้นเมืองโบราณคอกช้างดิน²⁴ เมืองศรีมโหสถ เมืองอุตะเภามืองยะรัง เป็นต้น

ส่วนหนึ่งของการเผยแพร่ในรูปของประวัติศาสตร์ซึ่งนับว่าได้รับความสนใจพอสมควรในวงวิชาการประวัติศาสตร์ คือผลงานของ ดร. ธิดา สาระยา เรื่อง (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ²⁵ ซึ่งได้เสนอมุมมองทางด้านประวัติศาสตร์โดยใช้การวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี และการตีความจากเอกสารโบราณ โดยเฉพาะเอกสารจีน ผู้วิจัยที่ทำงานอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับทวารวดี ได้แก่ ดร.ผาสุข อินทรารุช ซึ่งผลงานมีทั้งรายงานการขุดค้นทางโบราณคดี งานส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการตีความวิเคราะห์วิจัย โดยใช้ข้อมูลทางโบราณคดีที่ได้มีการค้นพบจากแหล่งใหม่ๆ ผลงานล่าสุดได้แก่ ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี²⁶ นับเป็นผลงานที่ผู้ศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดียอมรับและใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาเจาะลึกต่อไป

สรุปได้ว่า จากการศึกษาประวัติศาสตร์ทวารวดีเชิงเอกสารผู้วิจัยสามารถแบ่งช่วงยุคสมัยได้ ดังนี้

1.1 ก่อนเข้าสู่ยุคทวารวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-11)

การจัดกลุ่มรูปแบบที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้นนั้นได้มาจากการประติมากรรมที่มีความใกล้เคียงกับอินเดียมากที่สุด อาจจะเป็นงานที่มีการคัดลอก หรือความพยายามสร้างงานที่รักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่างในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลา นี้ ได้แก่

²² สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. 2541).

²³ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, เมืองศรีเทพ. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. 2538).

²⁴ สายันต์ ไพรชาญจิตร และศุภมาศ ดวงสกุล, "หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีเกี่ยวกับโบราณสถานคอกช้างดินเมืองอุทุมพร," ใน ศิลปากร. ปีที่ 41 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม-สิงหาคม 2541. หน้า 15 -40.

²⁵ ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ.(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2532).

²⁶ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณ-คดี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2552).

ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-11) และ ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17)

1.1.1 ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9)

ศิลปะอมราวดีเกิดขึ้นในอินเดียตะวันออกเฉียงใต้ที่เมืองอมราวดี จัดเป็นศิลปะสมัยอินเดียอย่างแท้จริงในสมัยที่ 2 ร่วมสมัยกับศิลปะคันธารราฐและศิลปะมถุรา กำหนดอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-7²⁷ ศิลปะอมราวดีนับว่ามีบทบาทสำคัญอยู่ในอินเดียภาคใต้ ได้ให้อิทธิพลไปยังศิลปะลังกาในสมัยอนูราธปุระ (พุทธศตวรรษที่ 8-16) และยังได้พบว่าศิลปะอมราวดีมาปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรกเริ่มเมื่อมีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา ทั้งในศิลปะขวา เขมร จัมปา และในดินแดนไทยก่อนสมัยทวารวดี และด้วยเหตุนี้เองจึงให้อิทธิพลมายังศิลปะทวารวดีในยุคแรกอีกด้วย

จากหลักฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อแรกเริ่มรับวัฒนธรรมทางศาสนาได้พบหลักฐานที่สำคัญร่วมกันหลายอย่างทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู และที่สำคัญที่พบเหมือนกันคือ พระพุทธรูปในศิลปะอมราวดี มีทั้งในขวา เขมร จัมปา และในดินแดนไทย โดยเฉพาะในไทยนั้นได้พบอย่างน้อย 3 องค์ องค์หนึ่งพบที่เพชรบุรี และองค์หนึ่งพบที่นครราชสีมา (รูปที่ 1) องค์หนึ่งพบที่สุราษฎร์ธานี (รูปที่ 2) ซึ่งทั้งหมดจากการตรวจสอบรูปแบบแล้วพบว่าเป็นประติมากรรมสำริดขนาดเล็กที่นำติดตัวเข้ามา จึงสันนิษฐานว่ามากับพวกนักเดินทางค้าขายในสมัยโบราณซึ่งนำมาบูชาและน่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนาในสมัยโบราณ อันเป็นจุดเริ่มต้นในการนับถือศาสนาของชาวพื้นเมืองเดิมในภูมิภาคนี้ จึงมีคำถามว่าศาสนาเข้ามาในภูมิภาคนี้ตั้งแต่เมื่อใด

²⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. ศิลปะในประเทศไทยใกล้เคียง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2543, หน้า 20.

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปสมัยอมราวดี พบที่นครราชสีมา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ในเอกสารทางศาสนามักกล่าวว่าการเข้ามาของศาสนาพุทธในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสันนิษฐานว่าหมายถึงดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมินั้นอาจมาปรากฏแล้วตั้งแต่ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ในพุทธศตวรรษที่ 3 ที่กล่าวถึงพระองค์ได้ส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ โดยมีพระโสณะและพระอุตระเป็นผู้นำเข้ามา จึงสันนิษฐานว่าสุวรรณภูมิน่าจะหมายถึงดินแดนประเทศไทยหรือทางตอนใต้ของพม่าหรืออาจจะครอบคลุมภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องในตำนานที่ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ และสุดท้ายก็คงหาข้อสรุปค่อนข้างยาก แต่สิ่งสำคัญคือจากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการค้นพบและตรวจสอบแล้วยังไม่มีหลักฐานทางศิลปกรรมในศาสนาในภูมิภาคนี้ที่เก่าไปถึงยุคของพระเจ้าอโศกเลย หลักฐานทางศาสนาที่เก่าที่สุดคือพระพุทธรูปในสมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-7) เท่านั้น จึงมีคำถามตามมาอีกว่าศาสนาพุทธเข้ามาตั้งแต่สมัยอมราวดีเลยหรือไม่

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปสมัยอมราวดี พบที่สุราษฎร์ธานี

ในประเด็นนี้ยังไม่สามารถสรุปได้ชัดเจนนัก เพราะจากหลักฐานการติดต่อค้าขายระหว่างจีนกับอินเดียที่ปรากฏในบันทึกการเดินทางพบว่ามีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 โดยเฉพาะในเอกสารของราชวงศ์ฮั่นตะวันตกซึ่งถือเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดในราวปี พ.ศ. 400 ที่กล่าวถึงดินแดนที่เชื่อว่าเป็นประเทศไทยนี้ปรากฏในเส้นทางการเดินเรือ²⁸ จึงทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าศาสนาอาจเข้ามาแก่นักเดินเรือในยุคนี้แล้ว ส่วนข้อสันนิษฐานการเข้ามาของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ตามข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอร์เยร์ ได้พบหลักฐานสำคัญที่กล่าวถึงในเอกสารจีนว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 จีนได้มีการไปสืบศาสนาพุทธจากอินเดียและนำมายังจีนและเดินทางทางทะเลผ่านภูมิภาคนี้ ซึ่งอาจเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธน่าจะเข้ามาอย่างเป็นทางการอย่างน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 แล้ว อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ว่าทำไมจึงพบพระพุทธรูปสมัยอมราวดีในดินแดนแถบนี้พร้อม ๆ กัน โดยสันนิษฐานว่าน่าจะเข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนาครั้งสำคัญในช่วงเวลานี้²⁹

²⁸ อ้างจาก พิริยะ ไกรฤกษ์. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด , 2533, หน้า 117.

²⁹ อ้างจากคำบรรยายของศาสตราจารย์ ฌอง บวสเซอร์เยร์. เรื่องศิลปะงาม. บรรยาย ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. 2535.

พุทธลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปอมราวดี คือมีลักษณะแบบคนอินเดียภาคใต้ พระพักตร์เล็กกลมป้อม ขมวดพระเกศาใหญ่ติดพระเศียร มีอุษณิষะเตี้ยๆ ยังไม่มีพระรัศมี ส่วนใหญ่ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเป็นริ้วขนาดใหญ่และมีเส้นคู่ขนานกับริ้วจีวร มีข้อสังเกตที่สำคัญของการครองจีวรในพระพุทธรูปยืนได้แก่ พระกรขวานิยมแสดงวितตรกมุทรา คือการแสดงธรรมด้วยการจีบนิ้วโป้งกับนิ้วชี้เป็นวงกลม เป็นสัญลักษณ์ของธรรมจักรหรือการแสดงธรรม ส่วนพระกรซ้ายยึดชายจีวรไว้ในพระหัตถ์ ส่วนใหญ่อยู่ระดับพระอุระ มีบางส่วนที่หันพระหัตถ์เข้าหาพระวรกายและแนบชิดกับ พระอุระ ลักษณะของชายจีวรตกลงไปที่ข้อพระบาทแล้วม้วนเป็นปมคล้ายลูกบวบและวกขึ้นมาพาดพระกรซ้ายวนรอบข้อพระกรและมาเก็บไว้ที่พระหัตถ์ พระหัตถ์ยึดชายผ้าไว้ส่วนหนึ่งและปล่อยให้ตกลงเป็นเส้นตรงจนถึงข้อพระบาท

ส่วนพระพุทธรูปนั่งจะมีพระพักตร์และการครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้วลักษณะเดียวกับพระพุทธรูปยืน แต่มีลักษณะพิเศษในพระพุทธรูปนั่งที่เป็นแบบเฉพาะของศิลปะอมราวดีคือขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ คือการประทับนั่งที่พระบาทซ้อนกันอยู่ด้านหน้าหลวมๆ ซึ่งต่างจากพระพุทธรูปในอินเดียโดยทั่วไปที่นิยมทำนั่งแบบขัดสมาธิเพชร (วัชรสนะ) ส่วนในศิลปะลังกาจะนิยมขัดสมาธิราบ (วีราสนะ) ลักษณะนี้เองถือเป็นแบบเฉพาะของศิลปะอมราวดีและมีปรากฏในศิลปะสมัยทวารวดี และที่พบมากอีกกลุ่มหนึ่งในศิลปะอมราวดีคือการทำพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งได้ให้อธิพจน์มายังศิลปะทวารวดีอย่างมากด้วยเช่นกัน

หลักฐานสำคัญรุ่นเก่าที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะแบบอมราวดีและแสดงให้เห็นถึงยุคแรกเริ่มของการรับพุทธศาสนาในดินแดนไทย ได้แก่ การค้นพบประติมากรรมดินเผารูปภิกษุอุ้มบาตร 3 องค์ ที่เมืองอุททอง (รูปที่ 3) จัดเป็นอิทธิพลศิลปะอมราวดี ที่มีการครองจีวรเป็นริ้วขนาดใหญ่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ที่เชื่อกันว่าเป็นหลักฐานสำคัญเพราะประติมากรรมชิ้นนี้เป็นดินเผา และมีชิ้นส่วนของเศษปูนติดอยู่ด้านหลัง จึงเป็นงานที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นและใช้เป็นงานประดับสถาปัตยกรรม แสดงให้เห็นว่าผู้คนในท้องถิ่นมีการรับพุทธศาสนา³⁰ มีการสร้างศาสนสถานและรูปเคารพขึ้นเองแล้ว ไม่ใช่เพียงการพบหลักฐานในรุ่นแรกๆ ที่เป็นเพียงการนำเอารูปเคารพเข้ามาเท่านั้น

³⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ 9, 2534, หน้า 2.

ภาพที่ 6 พระสงฆ์อุ้มบาตร 3 องค์ พบที่อุทุมพรพิสัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทุมพร

พระพุทธรูปที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่น่าจะเป็นการสร้างขึ้นในท้องถิ่นและจัดว่ามีรูปแบบ ที่เหมือนกับศิลปะอมราวดีมากที่สุด ได้แก่ พระพุทธรูป ซึ่งปัจจุบัน จัดแสดงให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ 4) เป็นพระพุทธรูปยืน แสดงวัตรกรรมุทราด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวร หันเข้าแนบกับพระอุระ อันเป็นแบบแผนที่พบอยู่ในศิลปะอมราวดี กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 และอาจเป็นพระพุทธรูปรุ่นเก่าสุดที่พบหรือสร้างขึ้นในดินแดนไทย³¹

³¹ M.C. Supbhadradis Diskhul. *Archéologie Mundi : Thaïlande*. Genève : Nagel, 1967, p.

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปสมัยอมราวดี พบที่ภาคใต้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

1.1.2 ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11)

หลังจากราชวงศ์โมริยะเสื่อมลงเป็นเวลาหลายร้อยปี ได้มีหลายราชวงศ์พยายามจะสถาปนาอาณาจักรของตนเองขึ้น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ มีเพียงราชวงศ์คุปตะเท่านั้นที่สามารถสร้างอาณาจักรของตนเองได้สำเร็จจนกลายเป็นจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ และได้รับนามว่า **"คุปตะ สมัยทองของอินเดียโบราณ"** จักรวรรดิคุปตะ เป็นจักรวรรดิอินเดียโบราณที่รุ่งเรืองระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 ก่อนสมัยทวารวดี โดยมีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมทางตอนเหนือและตอนกลางของอินเดียทั้งหมด และบังคลาเทศปัจจุบัน จักรวรรดิก่อตั้งขึ้นโดย **พระเจ้าศรีคุปตะ** มีเมืองหลวงอยู่ที่ **ปาฏลีบุตร** ที่ปัจจุบัน คือ **ปัฏนา** ทางตอนเหนือของรัฐพิหาร ความรุ่งเรืองของจักรวรรดิภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์คุปตะทำให้มีความเจริญในด้านวิทยาศาสตร์และศิลปะ ในด้านความเจริญทางด้านวัฒนธรรมนักประวัติศาสตร์จัดราชวงศ์คุปตะในระดับเดียวกับราชวงศ์ฮั่น ราชวงศ์ถัง และจักรวรรดิโรมัน สมัยจักรวรรดิคุปตะถือกันโดยนักวิชาการบางคนว่าเป็นยุคทองของอินเดียในด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิศวกรรม ศิลปะ วรรณคดี ตรรกศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ศาสนา และปรัชญา

1) **ลักษณะเด่นของการปกครองสมัยคุปตะ** กษัตริย์ทุกองค์ดำรงตนในฐานะเป็นสมมติเทพซึ่งอวตารมาจากพระผู้เป็นเจ้ามาปกครองอาณาประชาราษฎร์ ศิลปินรักเมืองอัลลฮะบาด กล่าวไว้ว่า พระเจ้าจันทร์คุปต์มีลักษณะเท่าเทียมกับพญายม พระอินทร์ ท้าวกุเวร ท้าววรุณ (ทั้งสี่เรียกว่าจตุโลกบาล) ในวรรณกรรมสมัยคุปตะ โดยสรุป กษัตริย์ในสมัยนี้อวตารมาจากพระวิษณุมา

ปกครองอาณาจักรอยุธยาในรูปแบบราชาธิปไตย โดยตลอดสมัยราชวงศ์สุโขทัยมีพระมหากษัตริย์ทรงปกครองอาณาจักรสุโขทัย ดังนี้

1. พระเจ้าศรีสุริยราช	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.783-823
2. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.823-862
3. พระเจ้าจันทราธิราชที่ 1	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.863-878
4. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองถึง ปี พ.ศ.878
5. พระเจ้าสุริยราช	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.878-919
6. พระเจ้าจันทราธิราชที่ 2	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.919-958
7. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.958-998
8. พระเจ้าสุริยราช	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.998-1010
9. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.1010-1016
10. พระเจ้าสุริยราช	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.1016-1019
11. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองระหว่าง ปี พ.ศ.1019-1038
12. พระเจ้าสุริยราช	ปกครองในปี พ.ศ.1038
13. พระเจ้าอู่ทอง	ปกครองถึงปี พ.ศ.1083
14. พระเจ้าสุริยราช	ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1083-1093

ภาพเหรียญพระเจ้าจันทราธิราชที่ 1,

ภาพเหรียญพระเจ้าอู่ทองที่ 2,

ภาพเหรียญพระเจ้าสุริยราชที่ 1

ภาพที่ 8 เหรียญสมัยราชวงศ์สุโขทัย

2) สภาพการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม

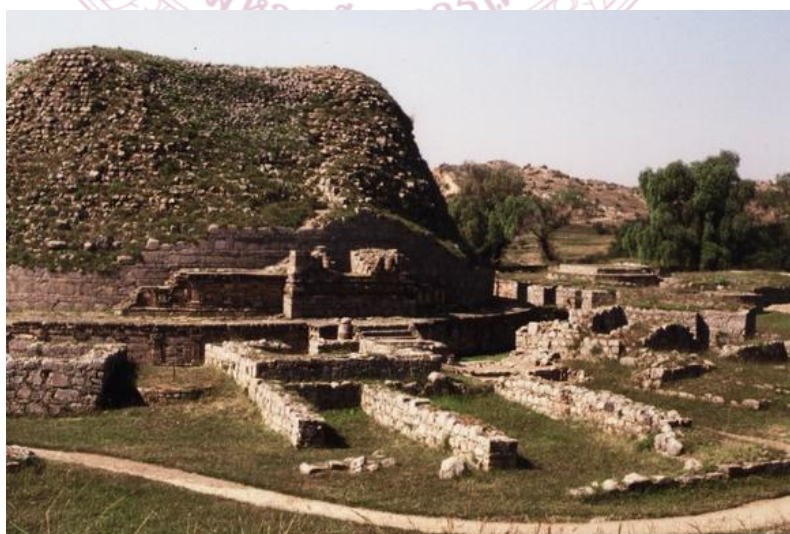
(1) การปกครอง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหลวง มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขการปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งออกเป็นเทศะ (มณฑล) แต่ละเทศะมีหลายปเทศะ (อำเภอ) เจ้าเมืองต่าง ๆ ปกครองกันเอง เพียงแต่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อเมืองหลวงและส่งบรรณาการเท่านั้น

(2) **สภาพเศรษฐกิจ** เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก อุตสาหกรรมสิ่งทอเริ่มเจริญรุ่งเรือง ศูนย์กลางการทอผ้าอยู่ที่เบงกอล คูชรัต พาราณสี และทางภาคใต้ของประเทศ การค้าขายส่วนใหญ่ใช้เกวียนในการขนส่ง ศูนย์กลางการค้า คือ พาราณสี โกสัมพี สาวัตถิ มิถิลา ไพศาลี คยา มถุรา สินค้าที่สำคัญ ได้แก่ ผ้าฝ้าย ข้าว ข้าวสาลี เครื่องเทศ เพชร พลอย แก้ว

(3) **สภาพสังคม** มีการปฏิบัติตามโครงสร้างทางสังคมแบบวรรณะอย่างเคร่งครัด เพราะผู้ปกครองได้จัดระเบียบทางสังคมใหม่ กล่าวคือ ให้แต่ละวรรณะจำกัดอยู่แต่ในอาชีพของตนเองเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงกลางสมัยคุปตะ โครงสร้างและกฎต่าง ๆ ของสังคมสับสนวุ่นวายมาก ศุทราวาจทำหน้าที่พราหมณ์ได้ในบางแห่ง กษัตริย์อาจเป็นครูบาอาจารย์ได้ เป็นต้น

ศาสนาฮินดูได้รับการพัฒนามาจากพราหมณ์เป็นศาสนาประจำชาติของชาวคุปตะบางครั้งนักประวัติศาสตร์เรียกยุคนี้ว่ายุคฮินดูใหม่ ผู้นำถือศาสนาฮินดูทุกคนต้องเคารพบูชาพระผู้เป็นเจ้า 3 องค์ คือ พระศิวะ พระพรหม พระวิษณุ ซึ่งเรียกว่า **ตรีมูรติ** นอกจากนี้ต้องปฏิบัติตามอาศรม 4 ประการ คือ พรหมจารี (วัยศึกษา) คฤหัสถ์ (วัยครองเรือน) วณปรสธ (วัยสังคมสงเคราะห์) สันยาสี (วัยเสียสละ)

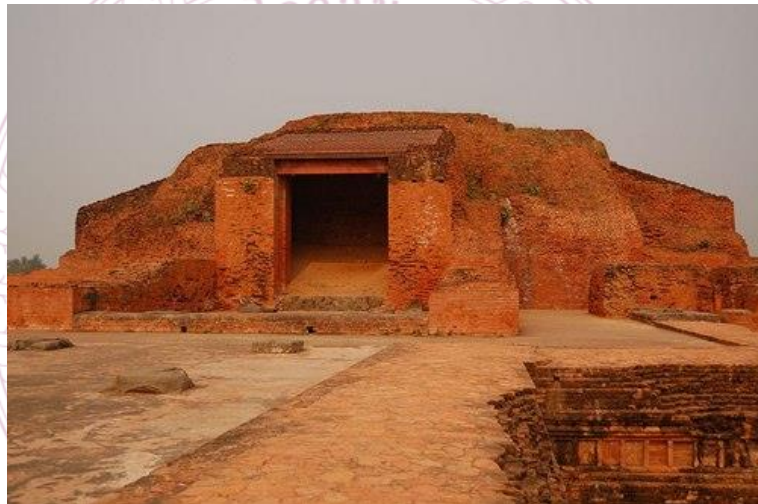
(4) **ด้านวิชาการ** สมัยนี้วิชาการเจริญรุ่งเรืองมาก เห็นได้จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น ตักศิลา นาลันทา วิกรมศิลา อะชันตา พาราณสี เมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา คือ ปาฏลีบุตร อุชเชนี วัลละภี เป็นศูนย์กลางการศึกษาวรรณคดี ปรัชญา คณิตศาสตร์ โหราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ พาราณสี มถุรา กาสี เป็นศูนย์กลางการศึกษาวิชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเวทมนต์ เมืองสัจจีเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนา

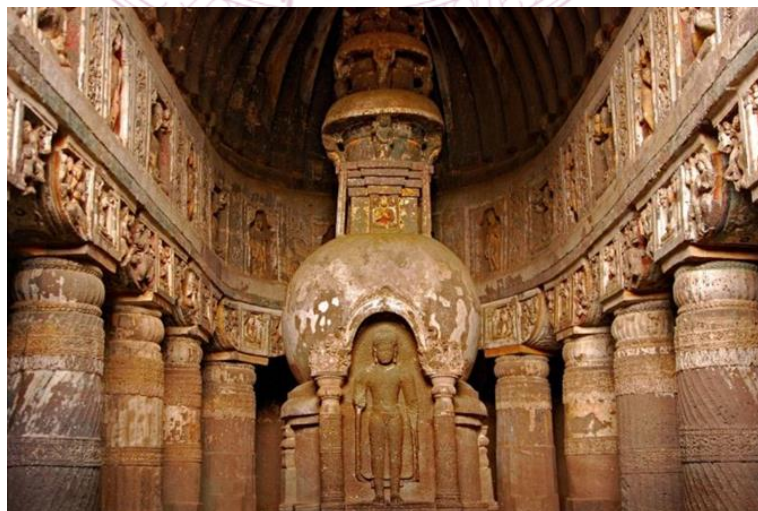
ภาพที่ 9 มหาวิทยาลัยตักศิลา

ภาพที่ 10 มหาวิทยาลัยนาลันทา

ภาพที่ 11 มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา

ภาพที่ 12 ถ้ำชันตา รัฐมหาราษฏระ

(5) **ด้านวรรณกรรม** วรรณคดีสันสกฤตเจริญรุ่งเรืองมาก กวีที่สำคัญในสมัยนี้คือ กาลิทาส (Kalidasa) เป็นนักกวีในสมัยพระเจ้าจันทรอุปต์ที่ 2 กาลิทาสมีความรู้แตกฉานในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน บทละคร ศกุนตลาเป็นบทละครชิ้นเอกของยุค มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. 1789 แม้แต่ชาวเยอรมนีก็รู้จักวรรณกรรมเรื่องศกุนตลา ในการเขียนอุปรากรเรื่อง เฟาสต์ (Faust) เพราะใช้เป็นแบบในการสร้างบทนำ สำหรับประเทศไทยของเรา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงแปลและนิพนธ์เป็นภาษาไทย นอกจากศกุนตลาแล้ว ยังมีเทพนิยายนิทานและนิยายพื้นบ้านต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ปญจตันตระ เป็นต้น

(6) **ด้านดาราศาสตร์** ในสมัยนี้พบว่าดาราศาสตร์เจริญรุ่งเรืองมาก เพราะมีนักดาราศาสตร์ชื่ออารยภัททะ (Aryabhatta) ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงมาก สามารถพิสูจน์ได้ว่าโลกกลมและโคจรรอบดวงอาทิตย์ เพื่อเป็นเกียรติแก่นักดาราศาสตร์ผู้นี้ อินเดียจึงตั้งชื่อดาวเทียมดวงแรกของตนเองว่า "อารยภัททะ"

(7) **ด้านคณิตศาสตร์** มีนักคณิตศาสตร์ชื่อดังอยู่ 2 คน คือ อารยภัททะและพรหมคุปต์ อารยภัททะเป็นทั้งนักดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ เป็นผู้คิดระบบทศนิยม (Decimal System) ได้เป็นคนแรกของโลก ถือว่าเป็นมรดกชิ้นสำคัญของโลกทีเดียว ต่อมาชาวอาหรับได้นำไปเผยแพร่ในยุโรป

(8) **ด้านวิทยาศาสตร์** ได้มีการค้นพบวิธีทำสบู่ ซีเมนต์ และประดิษฐ์กรรมต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งการเชื่อมเหล็กให้เป็นแผ่นเดียวกันได้อย่างสนิท

(9) **ด้านการแพทย์** ในสมัยคุปตะพบว่าวิชาการแพทย์เจริญรุ่งเรืองมากเช่นกัน เพราะแพทย์มีวิธีการและเทคนิคในการรักษาโรคสูง โดยเฉพาะการผ่าตัดมีการรักษาความสะอาดและป้องกันเชื้อโรคอย่างเคร่งครัด การใช้ยาประเภทต่าง ๆ นับว่าก้าวหน้ามาก แพทย์อินเดียมีความสามารถและรู้จักใช้ยาหลายขนานก่อนยุโรป และยาบางชนิดยังคงใช้รักษามาจนถึงปัจจุบัน แพทย์ที่มีชื่อเสียงในสมัยนี้ คือ อารกะและพรหมคุปต์ เป็นผู้ชำนาญด้านอายุรเวช

(10) **ด้านศิลปกรรม** มีการสร้างพระพุทธรูปทั่วประเทศอินเดีย ศิลปะคุปตะเป็นศิลปะที่สวยงามและเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียอาคเนย์ รวมทั้งประเทศไทย³² การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกเกิดขึ้นในสมัยคันธาระสร้างในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ราชวงศ์กุษาณะ ก่อนคุปตะประมาณ 120 ปี

³² ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์, หน้า 160-161.

ภาพที่ 13 พระพุทธรูปสมัยคันธาระ

(11) ด้านจิตรกรรม มีภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังและภาพปูนแกะสลักตามฝาผนังของเทวสถาน พุทธสถานทั่วอินเดีย ตัวอย่างที่สวยงาม คือ จิตรกรรมฝาผนังที่ถ้ำอะชันตาห่างจากบอมเบย์ไปทางเหนือประมาณ 200 กิโลเมตร และที่ภูเขาสีคิริยา (Sigiriya) ในลังกา

จักรวรรดิคุปตะเริ่มเสื่อมลงเมื่อปี 454 เป็นต้นมา จนถึงปี 535 บทบาทของจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ก็หมดลงคงเหลือไว้แต่มรดกทางอารยธรรมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ในแผ่นดินอินเดียให้ได้ศึกษาในปัจจุบัน

ภาพที่ 14 พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ศิลปะคุปตะ

1.1.3 ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-14)

ราชวงศ์ปัลลวะ มีอำนาจอยู่แถบอินเดียตอนใต้อยู่ประมาณ 650 ปี คือราว พ.ศ. 800-1450 โดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ แล้วก็ค่อยๆ มีอำนาจขึ้นมา แล้วก็แผ่อำนาจอิทธิพลไปยังดินแดนอื่นๆ พร้อมๆ กับรับอารยธรรมอื่นๆ ไปด้วย และมีการติดต่อกับค้าขายหรือเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่างแดน ทำให้มีหลักฐานการกล่าวถึงจากข้อมูลต่างๆ อย่างมากมาย

ราชวงศ์ปัลลวะได้เจริญรุ่งเรืองและเริ่มมีอำนาจที่แท้จริงและรุ่งเรืองมาก เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในสมัย "พระเจ้ามเหศวรที่ 1" และมีพระโอรส คือ "พระเจ้านริศที่ 1" ประมาณช่วง พ.ศ.1150-1200

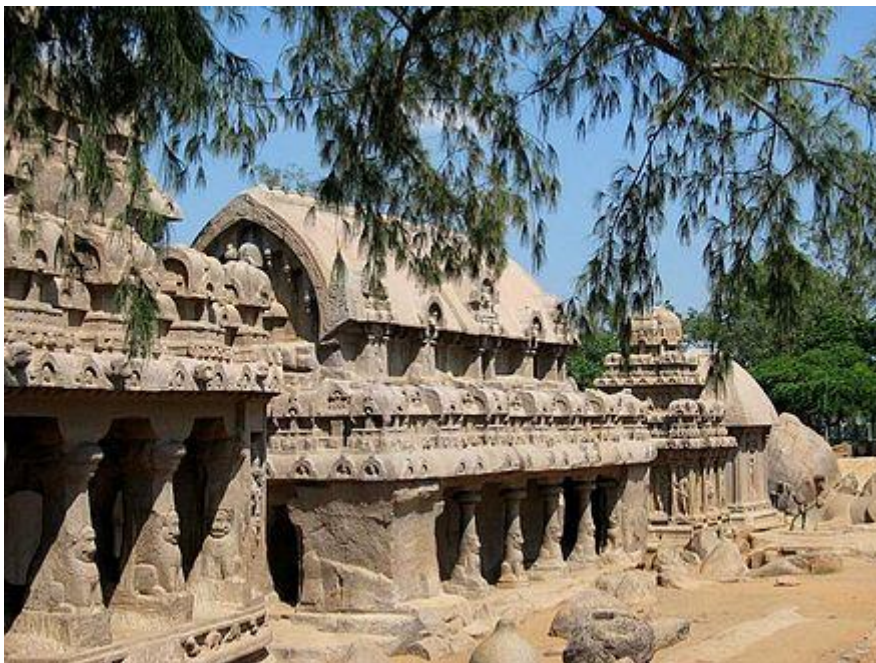
จากการศึกษาค้นคว้าผู้วิจัยสามารถลำดับการครองราชย์ของราชวงศ์ปัลลวะ ได้ดังนี้

1. พระเจ้ามเหศวรที่ 1 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,143-1,173
2. พระเจ้านริศที่ 1 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,173-1,211
3. พระเจ้ามเหศวรที่ 2 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,211-1,213
4. พระเจ้าปรมศรที่ 1 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,213-1,238
5. พระเจ้านริศที่ 2 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,243-1,271
6. พระเจ้าปรมศรที่ 2 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,271-1,274
7. พระเจ้านันทิศวรที่ 2 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,274-1,338
8. พระเจ้าตันติศวร ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,338-1,389
9. พระเจ้านันทิศวรที่ 3 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,389-1,412
10. พระเจ้าปรมศรที่ 3 ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,412-1,423
11. พระเจ้าปาริชาติ ปกครองระหว่างปี พ.ศ.1,423-1,440

ภาพที่ 15 แผนที่แสดงพื้นที่ปกครองของราชวงศ์ปัลลวะ

1) พระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 แห่งราชวงศ์ปัลลวะ ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาของพระองค์คือพระเจ้าสมทวรมัน เมื่อราว พ.ศ.1143 – 1173 โดยเมืองหลวงของพระองค์ตั้งอยู่ที่เมืองกาญจีปุรัม ในรัฐทมิฬ อินเดียใต้ปัจจุบัน ในช่วงรัชกาลของพระองค์นั้น อาณาจักรปัลลวะเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก มีการติดต่อกับอาณาจักรต่างๆ ที่สำคัญ รวมทั้งได้แพร่อิทธิพลทั้งทางด้านศิลปวิทยาการ ศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ไปสู่อาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย พระองค์มีความสามารถหลายด้าน เช่น ทรงแต่งบทละครเรื่อง มัตตวิลาส ประหลินนะ (Mattavilasa prahasana), มีการจารึกเกี่ยวกับทำนองเสียงดนตรีไว้อย่างละเอียดที่ กุติมิมมลัย (Kudimiya malai) รวมทั้งได้มีการขุดเจาะหินสร้างเป็นเทวาลัยต่างๆ มากมาย ซึ่งเทวาลัยหลายแห่งมีจารึกบอกเล่าเรื่องราวของพระองค์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบ

ภาพที่ 16 วัดหินตัด Mahabalipuram การก่อสร้างเริ่มต้นในรัชสมัยของพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1

2) พระเจ้านรสิงห์มหารัชมันที่ 1 เป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัลลวะที่ปกครองอินเดียใต้ตั้งแต่ พ.ศ.1,173-1,211 ต่อจากพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 ในช่วงรัชสมัยของพระองค์ได้ทรงสร้างวิหารที่มีชื่อเสียง ชื่อ ปันจรัฐ (Pancha Rathas) และได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก

ภาพที่ 17 เหรียญ Pallavas of Coromandel พระเจ้านรสิงห์มหารัชมันที่ 1

1.สถาปัตยกรรมราชวงศ์ปัลลวะยุคต้น

ศิลปกรรมของราชวงศ์ปัลลวะถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของศิลปะอินเดียใต้ โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งจะส่งอิทธิพลให้กับศิลปะของราชวงศ์อื่น ๆ ในระยะเวลาต่อมา โดยในระยะแรกจะมีความเรียบง่ายและไม่มีขนาดใหญ่โตนัก

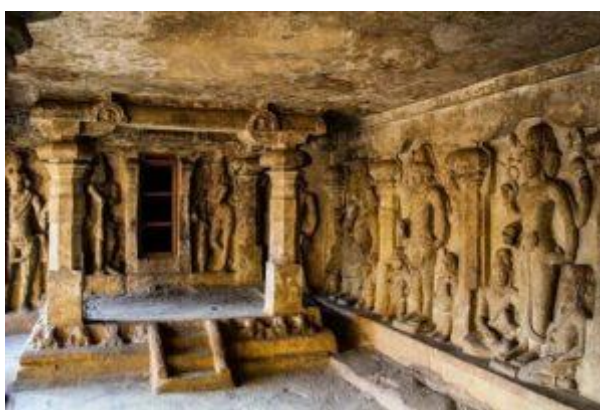
สถาปัตยกรรมของราชวงศ์ปัลลวะยุคต้นที่ค่อนข้างโดดเด่นอยู่ในช่วงของพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 และพระเจ้านรสิงห์มหารัชมันที่ 1 (มหามัลละ) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งในเวลานี้มีการฟื้นฟูศาสนาฮินดูขึ้นมาใหม่ ทำให้เกิดการสร้างศาสนสถานจำนวนมาก นักโบราณคดี

เชื่อว่า แต่เดิมคงมีการสร้างวัดที่เป็นเครื่องไม้มุงหลังคาด้วยหญ้าหรือกระเบื้อง แต่เนื่องจากวัสดุจากธรรมชาตินั้นไม่คงทน จึงย่อยสลายไปตามกาลเวลา คงเหลือแต่อาคารที่สลักจากหินเท่านั้น

เอกลักษณ์ของสิ่งก่อสร้างในช่วงเวลานี้เป็นศาสนสถานที่แกะสลักสกดเข้าไปในถ้ำ หรือตามหน้าผา มีการสร้างเทวาลัยภายในถ้ำหรือเพิงผา เช่น ถ้ำ หรือมีฉนวนั้น ก็มักจะเป็นเทวาลัยขนาดเล็กที่แกะสลักจากหินก้อนใหญ่ก้อนเดียว สกตให้เป็นอาคารทรงปราสาทขนาดเล็ก ซึ่งแสดงรูปแบบเฉพาะของศิลปะอินเดียใต้ ที่เรียกกันว่า ปราสาททรง “วิมาน” หรืออาคารที่มีการซ้อนชั้นโดยไม่มีหลังคาลาด อาคารเหล่านี้เป็นต้นเค้าให้กับเทวาลัยในศิลปะอินเดียใต้โดยทั่วไป และมีความแตกต่างไปจากอาคารทรงปราสาทในศิลปะอินเดียภาคเหนือ ซึ่งเป็นปราสาทแบบ “ศิขระ” ซึ่งเน้นการตกแต่งด้วย “หลังคาลาด” กลุ่มศาสนสถานลักษณะนี้ถือว่าเป็นแม่แบบให้กับปราสาทต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในไทย ขวา และเขมร ส่วนอาคาร “ศิขระ” แบบอินเดียเหนือนั้น แทบไม่มีตัวอย่างที่ส่งอิทธิพลให้กับปราสาทในดินแดนอุษาคเนย์เลย พบจำนวนน้อยมาก ๆ ในเขมรและขวา

1.1 ศาสนสถานที่สลักเข้าไปในเพิงผา

ศาสนสถานรูปแบบนี้คล้ายคลึงกับกลุ่มศาสนสถานในถ้ำที่เคยปรากฏมาก่อนแล้ว เช่น ที่ถ้ำ อชันต้า และเอโอรา ในรัฐมหาราษฏร์ แต่ถ้ำของราชวงศ์ปัลลวะมีขนาดเล็กกว่า โดยมีการแกะสลักถ้ำธรรมชาติขยายขนาดให้กว้างขวาง โดยไม่ต้องใช้ไม้ โลหะ หรือปูน เป็นส่วนประกอบ มีพื้นที่ใช้สอยพอเพียงสำหรับเป็น “ห้องครรภ” หรือครรภคฤหะ อันเป็นส่วนประธานของเทวาลัยที่ใช้ประดิษฐานศิวลึงค์หรือเทวรูปต่าง ๆ บริเวณนี้เป็นส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มักไม่อนุญาตให้สาธารณชนเข้า สงวนไว้สำหรับนักบวชเท่านั้น ส่วนด้านหน้าของถ้ำนั้นสลักเป็นเสาของมุขหน้าที่เรียกว่า “มณฑป” ที่ใช้สำหรับพวกพราหมณ์มาประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านก็สามารถเข้ามาร่วมพิธีบริเวณนี้ได้ ซึ่งเป็นรูปแบบง่าย ๆ ของ ศาสนสถานหินดู ที่มักมีผังรูปแบบ “ครรภคฤหะมณฑป”

ภาพที่ 18 วัดถ้ำอจุพิลลียาร์ มีมณฑปขนาดเล็กอยู่ด้านหน้าห้องครรภ

1.2 ศาสนสถานแบบเทวาลัยทั่วไป

ศาสนสถานแบบนี้พัฒนามาจากอาคารเครื่องไม้มุงหญ้าหรือกระเบื้อง ผสมผสานกับเทคนิคการแกะสลักหินที่เคยใช้มาก่อนในวัดถ้ำ ทำให้เกิดเทวาลัยจำนวนหนึ่งที่แกะสลักจากหินก้อนใหญ่ก้อนเดียว แต่กระนั้นก็ยังแสดงให้เห็นโครงสร้างแบบเครื่องไม้และหลังคามุงหญ้า ซึ่งไม่มีความจำเป็นต้องสลักก็ได้ เพราะตัวก้อนหินสามารถรับน้ำหนักของอาคารทั้งหมดได้อยู่แล้ว ศาสนสถานเหล่านี้มีตัวอย่างที่โด่งดังได้แก่ เทวาลัยปัญจระชะที่เมืองมามัลปุรัม (มหาพลีปุรัม) ปัญจระชะแปลว่า รถห้าคัน อันเป็นชื่อที่ชาวบ้านในแถบนั้นเรียกในภายหลัง โดยตั้งชื่อกลุ่มเทวาลัยหน้าหลังตามตัวละครสำคัญในมหากาพย์คือ ฟีน้องทั้งห้าของตระกูลปาณฑพ ได้แก่ ยุधिษฐิร อรชุน ภีมะ นกุล สหเทพ (เป็นฝาแฝด) และนางเทราปตี ภรรยาของฟีน้องทั้งห้า

กลุ่มศาสนสถานปัญจระชะเหล่านี้ เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นว่า อาคารแกะจากหินนั้นเลียนแบบมาจากอาคารเครื่องไม้มุงหญ้า เช่น เทราปตีระชะ ซึ่งแสดงรูปแบบหลังคาทรงกลมฟางงายอย่างง่าย ๆ ทรง “บังกลา” หรือกระท่อมในภาษาเบงกอล ถือเป็นพัฒนาการในยุคต้นของเทวาลัยฮินดู เทวาลัยหลังนี้มีขนาดเล็กที่สุด จึงถูกเรียกตามชื่อนางเทราปตี ซึ่งเป็นภรรยาของฟีน้องปาณฑพ

ภาพที่ 19 เทราปตีระชะ ภายในบุชาพระแม่ทุรคา

1.3 สถาปัตยกรรมยุคปลาย

สถาปัตยกรรมราชวงศ์ปัลลวะในยุคปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 13 -14) แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่สร้างโดยพระเจ้านรสิงหรมันที่ 2 (หรือราชสิงหะ) และกลุ่มของพระเจ้านันทิวิรมัน

สมัยนี้มีลักษณะเด่นคือ นิยมการสร้างปราสาทก่อด้วยหินทรายซ้อนชั้นขึ้นไปมากกว่าการแกะสลักถ้ำหรือหน้าผา หรือหินขนาดใหญ่แบบสมัยต้นราชวงศ์ อาคารต่าง ๆ เริ่มมีการวางแผนผังอย่างเป็นระบบระเบียบ มิได้สร้างกระจัดกระจายกันแบบเทวาลัยปัญจระชะ ส่วนตัวปราสาทประธาน

นั้น ซ้อนชั้นจำนวนมากกว่า 3 ชั้น อันเป็นรูปแบบในระยะแรกกลายเป็น 5 ชั้น ทั้งมีการเพิ่มส่วนของมณฑปสำหรับประกอบพิธีกรรมทางด้านหน้าด้วย ตัวอย่างของเทวาลัยที่สำคัญได้แก่ เทวาลัยชอร์ เทวาลัยไกรลาสนาถ และเทวาลัยติรุปรเมศวร วินนะคาม

1) เทวาลัยชอร์ เป็นเทวาลัยที่ตั้งอยู่บนหาดทรายริมทะเลในเมืองมามัลปรัม บนพื้นที่ที่เคยเป็นเมืองท่าอันคับคั่งของราชวงศ์ปัลลวะ มาร์โคโปลो นักเดินทางผู้โด่งดังชาวอิตาลี เคยได้พบเห็นเทวาลัยแห่งนี้ อันถือว่าเป็นมหาเทวาลัยสำคัญหนึ่งใน 7 แห่งของอินเดียใต้สมัยนั้น (ส่วนเทวาลัยอื่น ๆ จมลงใต้ทะเลแล้ว ส่วนเทวาลัยชอร์ก็นับว่าเคยถูกคลื่นสึนามิพัดเมื่อปี 2547 แต่ไม่ได้รับผลกระทบมากนัก) วัดแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศให้พระศิวะเป็นหลัก โดยประดิษฐานศิวลึงค์ที่มีลักษณะพิเศษเรียกว่า ธารลึงค์ (Dharalinga) ซึ่งเป็นศิวลึงค์ 16 เหลี่ยมสูง 6 ฟุต ส่วนบริเวณโดยรอบ ยังพบเทพประติมากรรมจำนวนมากที่น่าสนใจ เช่น โสมสกันทะ (รูปครอบครัวพระศิวะ) หรือรูปเอกบาทมูรติ (เป็นตรีมูรติปางยืนที่มีพระบาทเดียว ซึ่งหาชมได้ยาก)

นอกจากการนับถือพระศิวะเป็นหลักแล้ว ก็มีห้องครรภทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังหนึ่ง ซึ่งประดิษฐานพระนารายณ์บรรทมสินธุ์แบบนอนหงาย ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะอินเดียใต้ ซึ่งในอดีตอยู่ในระดับที่น้ำทะเลสามารถท่วมขึ้นมาได้ถึง ปัจจุบันวัดนี้มีได้คงสภาพศาสนสถาน แต่ก็มีชาวฮินดูนำดอกไม้มาบูชาอยู่เนืองๆ

ภาพที่ 20 พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ในเทวาลัยชอร์

จากการขุดค้นทางโบราณคดียังได้พบบ่อน้ำรูปไข่ ประดิษฐานพระนารายณ์อวตารเป็นหมีป่า (วราหาวตาร) ซ่อนภูเทวีขึ้นจากมหาสมุทร บ่อน้ำนี้สร้างขึ้นในระดับที่น้ำทะเลสามารถท่วมถึงได้ ระลึกถึงเหตุการณ์ที่พระนารายณ์เสด็จลงไปซ่อนแผ่นดิน (มีภูเทวีเป็นสัญลักษณ์) ขึ้นมาจากมหาสมุทร และได้พระนางเป็นชายา

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเทวาลัยชอร์นั้น จะเห็นได้ชัดว่า ตัวปราสาทประธานมีการซ้อนชั้นมากขึ้น เพิ่มยิ่งกว่าเทวาลัยปัญจระชะ โดยมีชั้นซ้อนถึง 6 ชั้น และเพิ่มทางเดินประทักษิณภายในอาคาร ซึ่งไม่ปรากฏมาก่อนในระยะแรก อีกทั้งยังมีการสร้างปราการ หรือกำแพงล้อมรอบเทวาลัย ซึ่งประดับรูปโคนนหินนอนอยู่เหนือกำแพงอีกด้วย

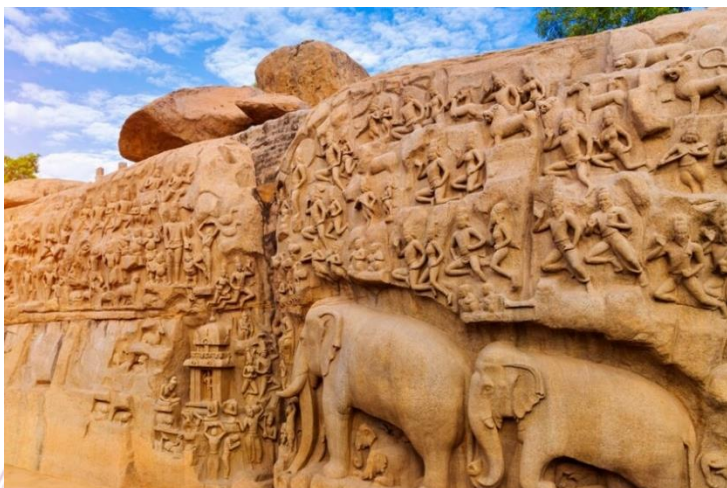
1.4 ศิลปกรรมอื่น ๆ ของราชวงศ์ปัลลวะ

ประติมากรรมของราชวงศ์ปัลลวะถือเป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากราชวงศ์สาตวาหนะหรืออมราวดีที่เกิดขึ้นก่อน โดยมากเป็นงานแกะสลักจากหินขนาดใหญ่ และเป็นประติมากรรมสูง ไม่ค่อยพบรูปสลักลอยตัว ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่แตกต่างจากประติมากรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะปัลลวะอย่างรุนแรง แต่กลับเลือกสลักประติมากรรมลอยตัวมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นเทวรูปรุ่นเก่า พระวิษณุใส่หมวกทรงกระบอกที่พบมากทางปราจีนบุรีและภาคใต้ของไทย หรือเทวรูปก่อนเมืองพระนครที่พบจากเมืองอังกอร์โบเรย นิยมภาพสลักลอยตัวและเน้นความสมจริงของกล้ามเนื้อมากกว่า นับว่าก้าวหน้าไปกว่าศิลปะจากอินเดียที่เป็นต้นแบบ

รูปสลักของศิลปะปัลลวะแสดงออกอย่างแข็งแกร่ง เทวรูปมักยืนตรงที่เรียกว่าสมภังค์ หากเป็นพระวิษณุมักใส่หมวกทรงกระบอกที่เรียกว่า กิริฎมกุฏ นุ่งผ้ายาวที่เรียกว่าโธตี พระหัตถ์ถือจักร สังข์ คทาและดอกบัว (ธรรณี) ส่วนประติมากรรมพระศิวะนั้น แสดงออกอย่างชัดเจนจากการม้วนมวยผมแบบนักบวช เรียกว่า ชฎามกุฏ (ผมอันรกรักข์) มักแสดงปางต่าง ๆ ที่นิยมมากคือ ศิวนาฏราช เนื่องจากมีคตินิยมว่า พระศิวะเคยเสด็จลงมาพ้อนรำที่เมืองจิหรัหมัรรมในอินเดียได้ และปางอื่น ๆ อีกมากมาย ที่มักประดับตามผนังถ้ำ หรือผนังเทวาลัย แสดงภาพเล่าเรื่องที่ชาวฮินดูสามารถเข้าใจและบูชาไปได้พร้อมกัน

ภาพสลักเล่าเรื่องที่โด่งดังที่สุดกลุ่มหนึ่งของราชวงศ์ปัลลวะตอนต้น ปรากฏที่เมืองมามัลลปุรัมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ได้แก่ภาพการบำเพ็ญตบะของท้าวภาคีรธ ซึ่งต้องการล้างบาปให้กุมารทั้งหกหมื่นผู้เป็นบรรพบุรุษ กุมารเหล่านี้ไปล่วงเกินอวตารของพระวิษณุเข้าจึงถูกฆ่าด้วยไฟ และไม่สามารถขึ้นสวรรค์ได้จนกว่าจะได้รับการชำระด้วยน้ำจากแม่น้ำคงคา ซึ่งในขณะนั้นสถิตอยู่ในสรวงสวรรค์ เวลาล่วงมาถึงยุคของท้าวภาคีรธ ท่านออกบำเพ็ญตบะจนพระพรหมสัญญาจะประทานแม่น้ำคงคาจากสวรรค์ให้ลงไปชำระเถ้ากระดูกของบรรพบุรุษ แต่มีเงื่อนไขว่า จะต้องให้พระศิวะช่วยรับน้ำคงคาไว้ที่มวยผมของพระองค์เสียก่อน มิเช่นนั้นความแรงของแม่น้ำจากสวรรค์จะทำลายโลก พระศิวะทรงรับคำ แม่น้ำคงคาจึงลงจากสวรรค์ผ่านทางมวยผม พระศิวะจึงได้ชื่อว่าเป็นคงคาธร หรือผู้รับแม่น้ำคงคา

ภาพสลักนี้อยู่เหนือทางน้ำขนาดเล็ก ซึ่งเชื่อว่าการแกะสลักภาพเล่าเรื่องบริเวณนี้จะช่วยให้ น้ำในลำธารกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ในภาพจะเห็นรูปท้าวภีร์ธกกำลังยืนขาเดียวบำเพ็ญตบะ ด้านล่างของภาพมีนิทานเรื่องแมวบำเพ็ญตบะหลอกกินหนู กำลังยืนขาเดียวเช่นกันกับท้าวภีร์ธก นับว่าเป็นอารมณ์ขันของศิลปินอันน่าขมขื่น

ภาพที่ 21 การบำเพ็ญตบะของท้าวภีร์ธก ข้างและนาในภาพเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ

1.1.4 ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17)

1) ด้านการเมืองการปกครองสมัยจักรวรรดิปาละ จักรวรรดิปาละ เป็นจักรวรรดิในสมัยปลายสมัยคลาสสิกในอนุทวีปอินเดีย ซึ่งมีต้นกำเนิดในภูมิภาคเบงกอล ปาละมักจะได้รับการบรรยายโดยศตวรรษว่าเป็น “ประมุขแห่งกวาดา” (Gaur, West Bengal) คำว่า “ปาละ” ในภาษาเบงกอล แปลว่า “ผู้พิทักษ์” และใช้เป็นสร้อยพระนามของกษัตริย์ทุกพระองค์ ปาละเป็นผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานและลัทธิตันตระ พระเจ้าโคปาละทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์ผู้ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.1293 กวาดาโดยการรับเลือกตั้งอย่างประชาธิปไตย เหตุการณ์ครั้งนี้ถือกันว่าเป็นการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยเป็นครั้งแรกของเอเชียใต้ตั้งแต่สมัย 16 มหาชนบท พระเจ้าโคปาละครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.1293 จนถึง พ.ศ.1313 ระหว่างรัชสมัยของพระองค์ พระองค์ก็ทรงขยายอำนาจควบคุมเบงกอลได้ทั้งหมด ปาละมีความรุ่งเรืองอยู่ราวสี่ร้อยปีระหว่าง พ.ศ. จนถึง พ.ศ.1663 ที่เป็นสมัยของความมั่นคงและความสงบสุข ในช่วงนี้มีการสร้างวัดและงานศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งการก่อตั้งมหาวิทยาลัยที่นาลันทา และวิกรมศิลา วัดโสมาปุระมหาวิหาร (Somapura Mahavihara) สร้างโดยพระเจ้าธรรมปาละในพหาร์ปุระ (Paharpur) ในบังกลาเทศถือกันว่าเป็นพุทธศาสนสถานที่สำคัญที่สุดในอินเดียใต้

ภาพที่ 22 แผนที่อาณาจักรวรรดิปาละ

จักรวรรดิปาละรุ่งเรืองที่สุดในสมัยของพระเจ้าธรรมปาละและพระเจ้าเทวปาละ พระเจ้าเทวปาละทรงขยายดินแดนจนครอบคลุมบริเวณอินเดียใต้และไกลออกไปจากนั้น จักรวรรดิของพระองค์ครอบคลุมตั้งแต่ฮัสสัม ไปจนถึง อุตคาละ ทางตะวันออก, กัมโปชะ (อัฟกานิสถานปัจจุบัน) ทางตะวันตกเฉียงเหนือ และ เต็คคานทางตอนใต้ หลักฐานที่บันทึกไว้บนแผ่นทองแดงของปาละกล่าวว่าปาละสามารถพิชิต อุตคาละ, ฮัสสัม, ฮุนา, ประติหาระ (Pratihara), กุชราต (Gurjara) และ ทราวิดา (Dravida) ได้

การเสด็จสวรรคตของพระเจ้าเทวปาละเป็นการสิ้นสุดยุคแห่งความรุ่งเรืองของจักรวรรดิปาละ หลังจากนั้นอาณาบริเวณนั้นก็แบ่งแยกออกไปเป็นอาณาจักรย่อย ๆ ที่ปกครองโดยราชวงศ์ต่าง ๆ หลายราชวงศ์ แต่เมื่อมาถึงรัชสมัยของพระเจ้ามहिปาละ พระองค์ก็ทรงสามารถนำความรุ่งเรืองมาสู่จักรวรรดิได้อีกครั้งหนึ่งและทรงขยายดินแดนของจักรวรรดิออกไปอีก นอกจากนั้นก็ยังทรงสามารถต่อต้านการรุกรานของ ราเชนทะระ โจฬะ (Rajendra Chola) และ ราชวงศ์จาลุกยะได้ หลังจากสมัยของพระเจ้ามहिปาละแล้วจักรวรรดิปาละก็เสื่อมโทรมลงอีกครั้งหนึ่งจนกระทั่งมาถึงสมัยของพระเจ้ารามปาละผู้เป็นพระจักรพรรดิผู้มีอำนาจองค์สุดท้ายของราชวงศ์ พระองค์ทรงสามารถกู้ดินแดนที่เสียไปคืนมาได้บ้าง ทรงปราบปรามกลุ่มปฏิวัติเวเรนทะ และขยายจักรวรรดิต่อไปยัง Kamarupa, โอริสสา และอินเดียเหนือ

จักรวรรดิปาละถือว่าเป็นยุคทองของเบงกอลที่เป็นความรุ่งเรืองอันไม่เคยเห็นกันมาก่อน ราชวงศ์ปาละมีบทบาทสำคัญในการเผยแพรศาสนาพุทธนิกายมหายานไปยังทิเบต, ภูฏาน

และ พม่า นอกจากนั้นก็ยังทำการค้าขายไปยังดินแดนต่างๆ รวมทั้งการมีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะเห็นได้จากลักษณะประติมากรรมและสถาปัตยกรรมของจักรวรรดิราชวงศ์ไคเลนทร (คาบสมุทรมลายู, ชวา และสุมาตราปัจจุบัน) จักรวรรดิปาละสลายตัวลงในคริสต์ศตวรรษที่ 12 เมื่อถูกโจมตีโดยราชวงศ์เสนะราชอาณาจักรยุคกลางของอินเดีย

2) ด้านศิลปะสมัยจักรวรรดิปาละ ศิลปะปาละเป็นศิลปะอินเดียที่เจริญขึ้นทางภาคเหนือของอินเดียในราชวงศ์ปาละ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-17 ส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาหายาน อิทธิพลศิลปะปาละที่มีต่อศิลปะทวารวดีนั้นพบไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหายาน เช่นในศิลปะชวาภาคกลางและศรีวิชัย และที่สำคัญศิลปะปาละเข้ามามีอิทธิพลทางด้านรูปแบบศิลปะในศิลปะพุกาม ประเทศพม่า และให้อิทธิพลต่อมายังศิลปะล้านนา

บทบาทของศิลปะปาละที่มีต่อศิลปะทวารวดีนั้นไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่อาจมีลักษณะของงานศิลปะบางอย่างหรือแนวคิดที่เป็นแบบมหายานแทรกอยู่บ้าง เช่น การแสดงชายผ้าที่เป็นริ้วอย่างมากที่ปรากฏในพระพุทธรูปนั่งแบบยุโรปบางชิ้น ลวดลายกลีบบัวคว่ำ-บัวหงายที่ฐานพระพุทธรูปก็ถือเป็นลักษณะแบบปาละ หรือแนวคิดในการสร้างงานประติมากรรมเล่าเรื่องบางอย่างตีความได้ว่าเป็นแนวคิดของมหายานเช่น การแสดงเรื่องที่ต้องการจะสื่อว่าศาสนาพุทธอยู่เหนือศาสนาฮินดู เช่นภาพสลักที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าแสดงธรรมต่อเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เป็นต้น อย่างไรก็ตามลักษณะของมหายานแบบนี้ก็มีมาแล้วตั้งแต่สมัยคุปตะเช่นกัน จึงสรุปไม่ได้ชัดเจนนักว่าเป็นมหายานที่เพิ่งรับเข้ามาจากศิลปะปาละ

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศิลปะทวารวดีนั้นได้พบหลักฐานที่เป็นพระพิมพ์เนื้อชินหลายชิ้นที่เป็นพิมพ์พุทธคยา เช่นพบที่เมืองกาญจนบุรี ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา และพบจากการขุดแต่งที่เมืองลำพูนในสมัยหริภุญชัย เป็นต้น พิมพ์นี้เป็นพิมพ์ที่แพร่หลายอย่างมาก พบทั้งในอินเดีย พุกาม และในไทย ลักษณะสำคัญคือการทำพิมพ์พระพุทธรูปประดิษฐานภายในวิหารพุทธคยาและมักมีสถูปประดับอยู่ด้านข้าง ลักษณะของพระพุทธรูปเป็นแบบปาละคือ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเหนือฐานบัวคว่ำบัวหงาย ที่มีกลีบบัวขนาดใหญ่ ที่เรียกว่าบัวแบบปาละ พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นดอกบัวตูม พระวรกายอวบอ้วน ชายสังฆาฏิสั้น ลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูปปาละคือการประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ต่างจากการขัดสมาธิแบบหลวม ๆ ที่พบโดยทั่วไปในสมัยทวารวดีที่เป็นอิทธิพลศิลปะอมราวดีดังกล่าวแล้ว

ภาพที่ 23 พระพิมพ์พุทธคยา พบที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

ประติมากรรมสลักหินเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆ 8 ปาง พบในกรุพระปรางค์วัด

ราชบูรณะ

ภาพที่ 24 พระพิมพ์แปดปาง พบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

เป็นลักษณะศิลปะปาละ ซึ่งรูปแบบพระพุทธรูปที่เป็นแบบปาละดังกล่าวแล้วคือ พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นดอกบัวตูม พระวรกายอวบอ้วน ชายสังฆาฏิสั้น และการทำพระพุทธรูป

8 ปางหรือหลาย ๆ ปางแบบนี้นิยมอยู่ในศิลปะปาละด้วย ประกอบด้วยปางที่แสดงถึงพุทธประวัติตอนสำคัญ คือ สังเวชนียสถาน ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนาและปรินิพพาน กับสถานที่แสดงปาฏิหาริย์ 4 ได้แก่ ยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรมานช้างนาฬาคีรี และรับบาตรจากพญาวานร สำหรับประติมากรรมชิ้นนี้เป็นงานศิลปะสมัยปาละอย่างแท้จริง พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จึงไม่สามารถกล่าวได้ว่าเข้ามาในเมืองไทยในช่วงระยะเวลาใด

บทบาทของศิลปะปาละในประเทศไทยส่วนหนึ่งพบอยู่ในศิลปะศรีวิชัยที่พบทางภาคใต้และเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธนิกายมหายาน จึงไม่ขอก้าว ณ ที่นี้ แต่มีการค้นพบประติมากรรมส่วนหนึ่งในภาคอีสานเป็นประติมากรรมสำริดขนาดเล็ก ที่มีอิทธิพลของ ศิลปะปาละอย่างแท้จริงและน่าจะเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธนิกายมหายานด้วยเช่นกัน เช่นพระพุทธรูปแสดงปฐมเทศนา พบที่อำเภอกอสุ่มพิสัย จังหวัดมหาสารคาม อาจตีความเป็นพระพุทธรูปเจ้าไวยโรจนะ ซึ่งมีรูปแบบศิลปะที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะปาละและอาจมีความสัมพันธ์กับศิลปะชาวภาคกลาง³³ และเนื่องจากเป็นศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาพุทธนิกายมหายานและมีความใกล้เคียงกับศิลปะศรีวิชัยที่พบทางภาคใต้ จึงจัดไว้ในศิลปะสมัยศรีวิชัย แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้เราได้พบว่ามิงงานศิลปกรรมในลักษณะนี้ที่เป็นประติมากรรมสำริดขนาดเล็กและมีอิทธิพลของศิลปะปาละ พบแถบจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม จึงไม่น่าจะจัดเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัยไปด้วย แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าบริเวณนี้น่าจะมีการรับศาสนาและศิลปกรรมมาจากปาละโดยตรงก็ได้ อาจอยู่ในช่วงทวารวดีตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 แล้ว

ภาพที่ 25 พระไวยโรจนะ พบที่มหาสารคาม พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

³³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547, หน้า 160.

1.2 สมัยทวารวดีตอนต้น (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13)

จากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยในเขตภาคกลางและภาคใต้ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 ส่วนใหญ่เป็นงานประติมากรรมที่นำเข้ามาจากภายนอกคืออินเดีย และเป็นยุคแรกๆ ที่เริ่มมีการสร้างรูปเคารพขึ้นเองบ้างแล้ว อันจัดเป็นศิลปกรรมสมัยก่อนทวารวดีในส่วนที่เป็นรูปเคารพเนื่องในศาสนา³⁴ กล่าวได้ว่าล้วนแต่รับอิทธิพลมาจากอินเดียทั้งสิ้น

ดังนั้นในการจัดกลุ่มรูปแบบที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้นนี้ จึงได้มาจากการประติมากรรมที่มีความใกล้เคียงกับอินเดียมากที่สุด อาจจะเป็นงานที่คัดลอกหรือความพยายามสร้างงานที่รักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่างในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้³⁴ อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลานี้ได้แก่ ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-8) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 4-11) และศิลปะหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 11-13)

งานประติมากรรมในระยะแรกที่ปรากฏในดินแดนไทย ซึ่งศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเสนอว่าน่าจะ ได้แก่ พระพุทธรูปที่มีอิทธิพลระหว่างศิลปะอมราวดีและคุปตะ ไม่ทราบแหล่งที่พบ (อาจมาจากทางภาคใต้) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11³⁵ โดยพระพุทธรูปองค์นี้ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบไม่มีริ้ว พระกรซ้ายยึดชายจีวรและแนบกับพระอุระ มีชายจีวรที่ออกมาจากพระกรซ้ายตกลงมาตรง ๆ พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาเป็นตุ่มค่อนข้างใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปสมัยอมราวดี อย่างไรก็ตามจีวรเรียบไม่มีริ้วนั้นคงมีลักษณะของศิลปะคุปตะเข้ามาผสมแล้ว

ภาพที่ 26 พระพุทธรูปปางแบบอรรวดี จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

³⁴ Jean Boisselier, *La Sculpture en Thaïlande*, (Fribourg : Office du Livre, 1974), p. 73.

³⁵ Pisit Charoenwongsa and M.C. Subhadradis Diskul, *Archeolog Mundi : Thaïlande*, (Genève : Nagel, 1976), p. 107.

พระพุทธรูปในระยะแรกอีกองค์หนึ่งที่มีอิทธิพลของศิลปะอมราวดี และคุปตะมากที่สุด จัดโดยนายคูปองต์ในหนังสือ *L'Archeologie Mone de Dvaravati* คือ พระพุทธรูปนาคปรก พบที่ เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดอุทัยมั่งคณาราม ตำบลหินดาด อำเภอยางตลาด จังหวัดนครราชสีมา เป็นพระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบ ไม่มีริ้ว และไม่ปรากฏชายสังฆาฏิ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของศิลปะอมราวดี รวมทั้งลักษณะของพระพักตร์และท่อนั่งที่แสดงการขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ ก็ยังรักษารูปแบบของอมราวดีไว้ด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจเป็นศิลปะอมราวดีที่ไปปรากฏในศรีลังกา³⁶ ส่วนลักษณะนาคนั้นเป็นแบบทวารวดีแล้ว ควรกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12³⁷

ภาพที่ 27 พระพุทธรูปนาคปรก ประดิษฐาน ณ วัดอุทัยมั่งคณาราม อ.ห้วยแถลง จ.นครราชสีมา

พระพุทธรูปที่ถือว่าเป็นลักษณะของทวารวดีอย่างแท้จริงแล้ว แต่ยังรักษาระเบียบแบบแผนของศิลปะอินเดียไว้อย่างเคร่งครัด และคงปรากฏอิทธิพลของศิลปะคุปตะอยู่อย่างมาก ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปยืนครองจีวรห่มคลุม จีวรเรียบไม่มีริ้ว ชายจีวรตกลงไปยังข้อพระบาท และมีส่วนของขอบจีวรพาดผ่านข้อพระกรซ้ายและขวา ชายจีวรที่ตกลงไปนั้นเป็นรูปโค้ง นิยมปางประทานพรโดย

³⁶ Pisit Charoenwongsa and M.C. Subhadradis Diskul, op cit..pp. 107-108. และดูใน Pierre Dupont, *L'Archeologie Mone de Dvaravati*, (Paris : Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1959), p. 238.

³⁷ Pisit Charoenwongsa and M.C.Subhadradis Diskul, *Archaeologia Mundi : Thaïlande*, (Genève : Nagel, 1976).

พระหัตถ์ขวา ซึ่งห้อยตรงขนานกับพระวรกาย และหงายฝ่าพระหัตถ์ออกด้านหน้า พระกรซ้ายยกขึ้น ยึดชายจีวรไว้ระดับอก ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบอยู่โดยทั่วไปในศิลปะคุปตะ เช่น พระพุทธรูปปางประทานพร พบที่อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (รูปที่ 24) รวมทั้งพระพุทธรูปในระยะแรกที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ร่วมสมัยกัน เช่น ในศิลปะชวาภาคกลาง และศิลปะขอมสมัยก่อนเมืองพระนคร เป็นต้น พระพุทธรูปในกลุ่มนี้พบไม่มากนักในประเทศไทย เช่น พระพุทธรูปปางประทานพร พบที่วัดโร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ 25) และพระพุทธรูปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี (รูปที่ 26) ซึ่งพระพุทธรูปองค์หลังนี้ส่วนกลางพระหัตถ์ขวามีเครื่องหมายวงกลม (Cercles) หมายถึง จักรอันแสดงถึงสัญลักษณ์ของความเป็นมงคล (Marques du Predestine) สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13³⁸

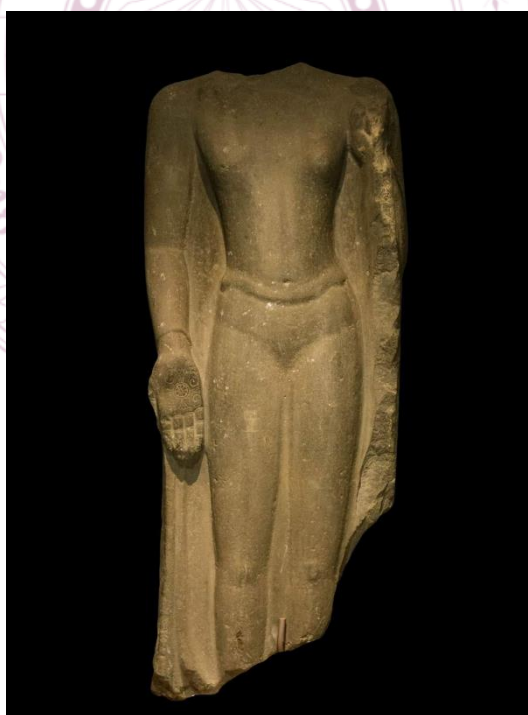

ภาพที่ 28 พระพุทธรูปปางประทานพร พบที่อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

³⁸ Jean Boisselier, *La Sculpture en Thaïlande*, (Fribourg : Office du Livre, 1974), pp. 76-77, fig. 43.

ภาพที่ 29 พระพุทธรูปปางประทานพร พบที่วัดร่อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 30 พระพุทธรูป จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ จ.ลพบุรี

วิวัฒนาการต่อมาของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้คงได้แก่การที่ยังรักษาระเบียบของทำยืนแบบ
ตริภังค์อยู่ รวมทั้งการครองจีวรห่มคลุม จีวรเรียบไม่มีริ้วส่วนที่นิยมยิ่งขึ้นและพบมากในพระพุทธรูป

สมัยทวารวดี คือการแสดงปาง (มุทรา) ที่ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้น อาจเป็นการแสดงปางวิตรรกะ หรือแสดงธรรม (ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นบริเวณพระอุระ พระหัตถ์ขวาจับเป็นวงกลมในลักษณะของธรรมจักร และพระหัตถ์ซ้ายประคองพระหัตถ์ขวา) กับอีกปางหนึ่งคือการแสดงธรรมด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้าง หรือนิยมเรียกว่า ปางเสด็จจากดาวดึงส์ (ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นและยืดออกไปด้านหน้า ตรงไปด้านหน้าในระดับพระอุระ พระหัตถ์จับเป็นวงกลมทั้งสองข้างในลักษณะแสดงธรรม) มักพบการแสดงปางนี้ในภาพสลัก โดยมีภาพบุคคลประกอบอยู่ทั้งสองข้าง ตามข้อสันนิษฐานเดิมว่าเป็นพระอินทร์และพระพรหม และพระพุทธรูปประทับเหนือสัตว์ที่เรียกว่าพญาคบะ ซึ่งเป็นสัตว์ผสมที่มีปีก จึงเข้าใจว่ากำลังลอยอยู่ อันหมายถึงตอนเสด็จจากดาวดึงส์ จึงมักนิยมเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า เสด็จจากดาวดึงส์ เช่น พระพุทธรูปที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

1.3 สมัยทวารวดีตอนกลาง : สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15)

ถ้าจะกล่าวโดยทั่วไปแล้วถือได้ว่าระยะเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15 นี้เป็นช่วงที่ครอบคลุมศิลปะทวารวดีมากที่สุด รวมทั้งงานศิลปกรรมที่พบเกือบทั้งหมดจัดว่าอยู่ในระยะนี้ จึงนับได้ว่าเป็นสมัยทวารวดีอย่างแท้จริงลักษณะของงานประติมากรรมโดยทั่วไปจะมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากงานที่เลียนแบบศิลปะอินเดียในระยะแรก และได้ดัดแปลงลักษณะบางส่วนจนมีรูปแบบของอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาผสมอยู่มาก เช่น ท่ายืนที่เอียงตนเล็กน้อยหรือการครองจีวรห่มคลุมที่ยังรักษารูปแบบของคุปตะอยู่ พระพักตร์เล็ก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา และมีสันยกสูงขึ้น พระเนตรโปนและเปิด พระโอษฐ์แบะกว้างและแนวพระโอษฐ์เป็นเส้นตรง ขอบพระโอษฐ์หนา ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่และแบนแนบติดหนังศีรษะ

ชายผ้าแสดงให้เห็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก ขอบสบงซึ่งตกลงมาตรงๆ ถึงข้อพระบาท มีริ้วและจับด้านข้างเล็กน้อย ส่วนที่ 2 คือ ขอบจีวรด้านหลังมักจะอยู่ระดับเดียวกับหรือสั้นกว่าขอบสบงเล็กน้อย และส่วนที่ 3 ขอบจีวรด้านหน้าจะโค้งเป็นเส้นต่อด้านหลังพาดพระกรทั้งสองข้าง และตกลงเบื้องหน้าเป็นวงโค้งเหนือขอบสบง บางแห่งอาจอยู่กึ่งกลางพระองค์หรือระดับเดียวกับพระขาน ในระยะนี้นิยมสร้างทั้งพระพุทธรูปนั่งและยืน ส่วนใหญ่จะเป็นพระพุทธรูปยืนแสดงปางประทานพร ปางวิตรรกะหรือแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์และปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปนั่งส่วนใหญ่แสดงปางสมาธิ มีลักษณะพิเศษคือนั่งขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ ซึ่งใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดีของอินเดีย มีพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งที่จัดเป็นแบบพิเศษคือ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทที่เรียกว่า ทำนงแบบยุโรป พระหัตถ์ขวาทรงแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระเพล่า ปางนี้พบอยู่เป็นจำนวนมากทั้งประติมากรรมลอยตัวองค์เดียว และประติมากรรมนูนต่ำภาพเล่าเรื่อง เช่น ตอนปฐมเทศนาที่ป่า

มฤคทายวัน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และตอนยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ได้แก่ ภาพสลักปัจจุบันประดับที่ฐานชุกชีในวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ และยังได้พบพระพุทธรูปยืนหรือนั่งเหนือครุฑและสัตว์ที่เรียกว่าพนัสบดี และภาพบุคคลอื่น ๆ อีก

นอกจากประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว งานประติมากรรมส่วนหนึ่งได้ทำขึ้นในศาสนาพุทธมหายานอีกด้วย จากการศึกษาได้พบพระโพธิสัตว์อยู่เป็นจำนวนมาก และรวมทั้งประติมากรรมเป็นกลุ่ม เช่นที่ถ้ำอมรรัตน์ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ (รูปที่ 29) รวมทั้งพระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีและมีภาพบุคคลประกอบด้านข้างก็อาจจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับมหายาน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในเรื่องของประติมากรรมในพุทธศานามหายานต่อไป

ภาพที่ 31 ภาพสลักนูนต่ำพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 32 ภาพสลักปัจจุบันประดับที่ฐานชุกชีในวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 33 พระโพธิสัตว์ที่ถ้ำมอรัตน์ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ส่วนรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์นั้นก็พบอยู่เช่นกัน และคงจัดอยู่ในยุคกลางนี้ โดยพบร่วมกับประติมากรรมในพุทธศาสนา และบางส่วนได้พบแยกเป็นกลุ่ม ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ว่าด้วยศาสนาในทวารวดี และรวมทั้งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดด้านประติมานวิทยาของศาสนาพราหมณ์ในตอนต่อไป

นอกจากรูปเคารพที่ตั้งได้กล่าวแล้วข้างต้น เรายังได้พบงานประติมากรรมอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรกับกวางหมอบ ภาพเล่าเรื่อง เช่น พุทธประวัติ ชาดก หรือพุทธศาสนนิทานต่างๆ ภาพบุคคล ภาพเทวดา และสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาพประดับศาสนสถาน เป็นต้น

ตัวอย่างของพระพุทธรูปที่จัดไว้ในยุคกลาง ระยะแรก ๆ ยังคงเป็นงานที่รักษาระเบียบแบบแผนของศิลปะคุปตะของอินเดียอยู่ เช่น การแสดงท่ายืนเอียงตนแบบตริภังค์ แต่คงขาดความเข้าใจในเรื่องของสุนทรียภาพที่แท้จริง จึงเพียงการยืนเอียงตนเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งในระยะต่อมาการยืนเอียงตนนี้ค่อยๆ หายไป กลายเป็นการยืนตรงทั้งหมด การแสดงปางในช่วงต้นๆ ยังคงเป็นปางประทานพรด้วยพระหัตถ์ขวา และพระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวรตามแบบของศิลปะคุปตะ ต่อมาจึงเริ่มมีวิวัฒนาการคือการยืนเอียงตนเล็กน้อย แต่ทำพระหัตถ์ขวาแสดงธรรมเพียงข้างเดียว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายปล่อยลงไปตรงๆ และยึดชายจีวร เช่น พระพุทธรูปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 34 พระพุทธรูปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนมายืนตรง แล้วเกิดความนิยมแบบใหม่ คือ การยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในปางแสดงธรรม ตัวอย่างพบอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 เมืองอุททองปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุททอง และพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 35 พระพุทธรูปยืนที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์หมายเลข 11 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทONG

ภาพที่ 36 พระพุทธรูปยืนพบที่เมืองฝ้าย จ.บุรีรัมย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

แม้ว่างานประติมากรรมของทวารวดีจะเริ่มต้นจากการเลียนแบบศิลปะคุปตะของอินเดีย และดูเหมือนว่าในระยะแรกจะมีลักษณะของความงามที่ใกล้เคียงกับต้นแบบ ต่อมาจึงพัฒนาเป็นลักษณะของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่องานศิลปกรรมได้ปรับเปลี่ยนจนเป็นรูปแบบของตนเองแล้ว ส่วนหนึ่งก็ได้วิวัฒนาการสืบต่อจนเกิดเป็นความงามของตัวเองขึ้น คงอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ตัวอย่างเช่นเศียรพระพุทธรูปดินเผาที่พบที่วัดพระงาม เมืองโบราณนครปฐม นักวิชาการต่างยอมรับ

ว่าเป็นงานประติมากรรมที่มีความงามชิ้นหนึ่ง³⁹ พระพักตร์ของพระพุทธรูปเกือบเป็นรูปไข่งามอย่างได้สัดส่วน ขมวดพระเกศาเป็นตุ่มเล็ก ๆ พระขนงโค้งไม่ทำเป็นสันต่อกันเป็นรูปปีกกาเหมือนศิลปะทวารวดีโดยทั่วไป พระเนตรปิดและเหลือบลงต่ำแสดงถึงความสงบ พระนาสิกโด่งพระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อยปลายตัวดีขึ้น ไม่หนาและแบนแบบทวารวดีทั่วไป

ภาพที่ 37 เศียรพระพุทธรูปดินเผาที่พบที่วัดพระงาม เมืองโบราณนครปฐม

นอกจากนี้พระพุทธรูปยืนปางวิตรรกะหรือแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ที่ยังแสดงความงามและมีวิวัฒนาการจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะทวารวดีได้เป็นอย่างดี ได้แก่กลุ่มพระพุทธรูปขนาดใหญ่สลักจากหิน เช่น พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทแบบยุโรป พบที่วัดพระเมรุ ซึ่งมีทั้งหมด 2 องค์ องค์หนึ่งประดิษฐานที่ลานประทักษิณด้านทิศใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ อีกองค์หนึ่งประดิษฐานภายในพระอุโบสถ วัดพระปฐมเจดีย์ องค์อื่นๆ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา เหล่านี้น่าจะเป็นงานในยุคที่รุ่งเรืองที่สุดของทวารวดี และพบอยู่บริเวณที่น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรหรือศูนย์กลางศิลปกรรมที่นครปฐม

³⁹ Jean Boisselier, *op.cit.*, pp. 47-48.

ภาพที่ 38 พระพุทธรูปปางแสดงธรรมประทับนั่งห้อยพระบาทแบบยุโรป พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 39 พระพุทธรูปปางแสดงธรรมประทับนั่งห้อยพระบาทแบบยุโรป วัดพระปฐมเจดีย์

อีกรุ่นหนึ่ง ได้แก่ ประติมากรรมปูนปั้นหรือดินเผาประดับศาสนสถาน เช่นที่จังหวัด นครปฐม และที่คูบัว จังหวัดราชบุรี เป็นภาพเล่าเรื่องชาดก เช่นที่พบที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัด นครปฐม กลุ่มเทวดาหรือพระโพธิสัตว์ที่พบที่วิหารวัดโฆลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เหล่านี้ นอกจากจะแสดงลักษณะของผู้คนในท้องถิ่นแล้ว ยังแสดงถึงความงามหรือเทคนิคการสร้าง ซึ่งถ้าใช้ ศัพท์ในปัจจุบันก็ต้องกล่าวว่าเป็นงานของฝีมือช่างหลวงมากกว่าช่างชาวบ้านหรือท้องถิ่น ย่อมแสดงให้เห็นถึงยุคที่เจริญรุ่งเรืองของทวารวดีได้ดีที่สุด และอาจรวมถึงกลุ่มงานประติมากรรมสำริดที่ เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งพบเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นพุทธเถรวาท และ มหายาน กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 โดยเฉพาะพระพุทธรูปยืนปางแสดงธรรมทั้งสอง

พระหัตถ์ที่ถือว่าเป็นประติมากรรมสำริดที่ใหญ่ที่สุดในศิลปะทวารวดี น่าจะเป็นตัวอย่างของยุคที่เจริญรุ่งเรืองในด้านการหล่อสำริดด้วยทางหนึ่ง

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้หรืออาจหลังกว่าเล็กน้อย (พุทธศตวรรษที่ 14-15) งานกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของสกุลช่างท้องถิ่น อาจเกิดจากการที่ศิลปะทวารวดีได้แพร่หลายอย่างมากไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจากงานศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากงานที่จัดเป็นฝีมือช่างหลวงดังได้กล่าวแล้วข้างต้นกล่าวคือพระพุทธรูปแสดงลักษณะพระพักตร์เล็ก สันและแบน ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์หนา ที่สำคัญคือการสลักพระพุทธรูปที่ไม่ได้สัดส่วนหรือไม่ถูกหลักกายวิภาค (Anatomy) เท่าใดนัก เช่นพระหัตถ์ พระขงฆ์ และพระบาทใหญ่ไม่ได้สัดส่วน เป็นต้น พระพุทธรูปกลุ่มนี้ได้แก่ พระพุทธรูปปางแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์ พบที่เขาสมอคอน จังหวัดลพบุรี หรือพระพุทธรูปปางเดียวกันแต่ด้านข้างมีบุคคลถือแส้ประกอบอยู่ เหนือขึ้นไปมีแถวเทวดาหะอยู่ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 40 ถ้ำพระโพธิ์สัตว์ ต.ทับกวาง อ.แก่งคอย จ.สระบุรี

1.4 สมัยทวารวดีตอนปลาย (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18)

ยุคนี้คงเป็นระยะเวลาที่ศูนย์กลางของทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลงแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่โดยเฉพาะในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี อย่างไรก็ตามกลุ่มชนของทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่

ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม ในส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน (เหนือ) และในภาคเหนือได้เกิดเป็นศิลปะหริภุญชัยที่เริ่มต้น จากการรับอิทธิพลของศิลปะทวารวดีจากภาคกลาง ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศิลปะขอม และภายหลังจึงมีแหล่งงานศิลปกรรมแห่งใหม่ คือ พุกามเข้ามาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น

1.4.1 อิทธิพลศิลปะขอมที่พบในภาคกลางของประเทศไทย (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16)

ผู้ที่สร้างงานศิลปกรรมในรุ่นนี้ขึ้นมาคงได้แก่ชุมชนทวารวดีดั้งเดิมบริเวณภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มเมืองนครปฐม อุทONG และลพบุรี ซึ่งแต่เดิมเชื่อว่าเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร แต่เมื่อขอมมีอำนาจมากขึ้นตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ทำให้อำนาจทางการเมืองและศาสนาของทวารวดีเสื่อมลง ดังนั้นงานศิลปกรรมในช่วงนี้จึงมีอิทธิพลของศิลปะขอมเข้ามาผสม เราได้พบพระพุทธรูปและประติมากรรมอื่นๆ เช่น ยักษ์หลายชิ้นที่เปรียบเทียบกับศิลปะขอม เช่น เศียรพระพุทธรูปสองเศียรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ เศียรพระพุทธรูปและยักษ์ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทONG ทั้งสองแห่งนี้มีลักษณะรูปแบบที่ใกล้เคียงกันมาก และมีลักษณะที่แตกต่างจากรูปแบบของทวารวดีโดยทั่วไปอย่างชัดเจนที่สุด เช่น พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง พระหนุเสี้ยม ขมวดพระเกศาสูงใหญ่ พระขนงทำเป็นสันนูนต่อกัน พระเนตรพองโต (โปน) อย่างมาก เจาะเม็ดพระเนตรเป็นรูจนเป็นลักษณะเด่นทำให้ดูน่ากลัว พระโอษฐ์หนาและแบะ ลักษณะที่สำคัญคือมีพระมัสสุซึ่งน่าจะมาจากขอมอย่างชัดเจนที่สุด กล่าวคือการทำพระมัสสุนั้นมักปรากฏในพวกเทวรูปและประติมากรรมภาพบุคคลหรือยักษ์ เริ่มปรากฏแล้วตั้งแต่สมัยไพรกเมง-กำพงพระ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) เป็นต้นมา เราจะเห็นได้ว่าเศียรบุคคลหรือยักษ์ที่อุทONG ใกล้เคียงกับขอมอย่างมาก จากนั้นช่างอาจจะเคยชินจึงสร้างพระพุทธรูปที่มีพระมัสสุด้วยก็ได้

ลักษณะของประติมากรรมกลุ่มนี้นอกจากพบในบริเวณภาคกลางแล้วส่วนหนึ่งยังพบในภาคอีสานซึ่งเป็นแบบทวารวดีท้องถิ่น เช่น เศียรพระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย รวมทั้งยังได้พบในสกุลช่างหริภุญชัยอีกด้วยเช่นกัน ซึ่งคงมีความสัมพันธ์ในทางด้านรูปแบบโดยที่หริภุญชัยนี้น่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 แล้ว ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ภาพที่ 41 เศียรพระพุทธรูปและยักษ์ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง

1.4.2 ศิลปะแบบทวารวดีในท้องถิ่นอีสาน

ในการกล่าวถึงศิลปะทวารวดีในภาคอีสานนั้น เราสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ ลักษณะแรก เป็นงานที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับศิลปะทวารวดีภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่ปรากฏในเขตอีสานใต้ บริเวณนครราชสีมา บุรีรัมย์ เป็นต้น ลักษณะที่ 2 คือ ความเป็นทวารวดีแบบท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏในเขตอีสานเหนือ มีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

ในระยะแรกของงานประติมากรรมที่พบจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ได้แก่ กลุ่มประติมากรรมสำริดขนาดเล็ก ซึ่งยังมีรูปแบบใกล้เคียงกับทวารวดีในภาคกลางอยู่อย่างมาก เช่น พระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ดยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอมราวดี ศิลปะคุปตะ และหลังคุปตะปรากฏอยู่ด้วย เช่น การยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นยึดชายจีวรระดับพระอุระ เป็นต้น

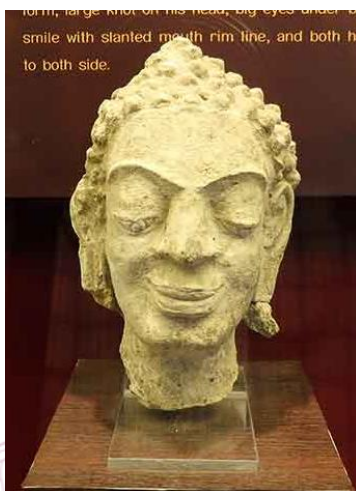
ภาพที่ 42 พระพุทธรูปยืน พบที่ จ.ร้อยเอ็ด จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด

อีกกลุ่มหนึ่งของพระพุทธรูปแสดงลักษณะของอิทธิพลศิลปะปาละอย่างชัดเจน ได้แก่ พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเหนือฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย พระพักตร์กลม ยอดอุษณิษะเป็นตุ่มคล้ายดอกบัวตูม เช่นพระพุทธรูปองค์หนึ่งพบที่จังหวัดมหาสารคาม การที่มีอิทธิพลของศิลปะปาละเข้ามาปรากฏนี้คงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แล้ว

ต้องไม่ลืมว่าบริเวณจังหวัดมหาสารคามนี้ถือเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแหล่งหนึ่งของทวารวดีในภาคอีสานตอนบน โดยเฉพาะจากหลักฐานที่พบในเขตอำเภอนาคู เช่น พระพิมพ์ที่พบเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นทั้งรูปแบบและคติการสร้างที่สัมพันธ์กับทวารวดีในภาคกลางเป็นอย่างมาก ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในเขตอีสานเหนือคือ เมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบลักษณะเดียวกับภาคกลางของประเทศไทย ได้พบหลักฐานทางด้านศิลปกรรมเป็นจำนวนมากที่สำคัญ ได้แก่ ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพุทธศาสนา ส่วนงานประติมากรรมอื่นๆ พบอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน ลักษณะโดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่ามีความใกล้เคียงกับทวารวดีในภาคกลาง เช่น รูปแบบของพระพักตร์ที่เป็นพื้นเมือง พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรค่อนข้างโต ขมวดพระเกศาใหญ่ แต่มีลักษณะที่แตกต่างจากทวารวดีในภาคกลางอย่างเห็นได้ชัดจนที่สุด และน่าจะถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเมืองฟ้าแดดสงยาง คือ พระโอษฐ์ที่แสดงอาการยิ้มและปลายพระโอษฐ์ทั้งสองข้างตัวชันอย่างมาก รวมทั้งทางพระเนตรที่ชี้ขึ้นเล็กน้อย ซึ่งเป็นความงามและความอ่อนหวานโดยเฉพาะ ต่างจากทวารวดีภาคกลางที่พระโอษฐ์จะเป็นเส้นตรงแบนเล็กน้อย และขอบพระโอษฐ์หนา ลักษณะของงานประติมากรรมกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึง

การรับอิทธิพลมาจากภาคกลาง และเริ่มต้นนำเอาลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบท้องถิ่นใส่เข้าไปในงานของตนจึงน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แล้ว

ภาพที่ 43 พระพุทธรูป อิทธิพลศิลปะพื้นเมือง พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จ.กาฬสินธุ์

ความนิยมอย่างหนึ่งของงานประติมากรรมที่พบในภาคอีสาน ได้แก่ งานแกะสลักพระพุทธรูปเป็นภาพปูนดำตามผนังหรือหน้าผาถ้ำ ซึ่งพบทั้งพระพุทธรูปนั่งและพระพุทธรูปนอน เช่น ในเขตจังหวัดชัยภูมิ กาฬสินธุ์ อุดรธานี ขอนแก่น สกลนคร เป็นต้น ประติมากรรมในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงฝีมือช่างท้องถิ่นอย่างแท้จริง เช่น เรื่องของรูปภาพที่ไม่ได้สัดส่วนนัก ลักษณะหน้าตาที่ไม่มีอิทธิพล จากภายนอกปรากฏ ได้แก่ หน้ากลมแบน พระเนตรโต พระโอษฐ์เล็ก รวมทั้งความไม่เคร่งครัดในการแสดงปาง เช่น ได้พบพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์หนึ่งที่วัดภูพระ จังหวัดชัยภูมิ แสดงปางด้วยพระหัตถ์ซ้าย เป็นต้น

ภาพที่ 44 พระพุทธรูปปางมารวิชัย แสดงธรรมด้วยพระหัตถ์ซ้าย พบที่วัดภูพระ จ.ชัยภูมิ

คติที่แพร่หลายอย่างหนึ่งได้แก่การสร้างพระนอน (ซึ่งคงหมายถึงปางปรินิพพาน) ไว้บนภูเขาสูง ๆ พบอยู่หลายแห่ง เช่นที่ภูโป อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ สลักเป็นรูปสององค์คู่กันล่างและบน (รูปที่ 100) วัดเชิงดอยเทพรัตน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และที่พระนอนภูเวียง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งองค์หลังนี้พบจารึกอยู่ด้านข้างของพระนอนด้วย เป็นตัวอักษรหลังปัลลวะ ภาษามอญ เปรียบเทียบได้กับจารึกที่ปรากฏอยู่บนใบเสมาโดยทั่วไปกำหนดอายุอยู่ในราวหลังพุทธศตวรรษที่ 14 ดังนั้นกลุ่มพระพุทธรูปที่แสดงลักษณะที่เป็นแบบท้องถิ่นนี้น่าจะอยู่ตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา คือราวพุทธศตวรรษที่ 15- 16 และอาจมีการสร้างสืบต่อมาเรื่อย ๆ ในระยะหลังในสายวิวัฒนาการที่ไม่ได้รับอิทธิพลศิลปะขอม กับอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลศิลปะขอมที่เริ่มเข้ามาปะปนแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้น

ภาพที่ 45 พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่ภูโป อ.สหัสขันธ์ จ.กาฬสินธุ์

1.4.3 ศิลปะหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

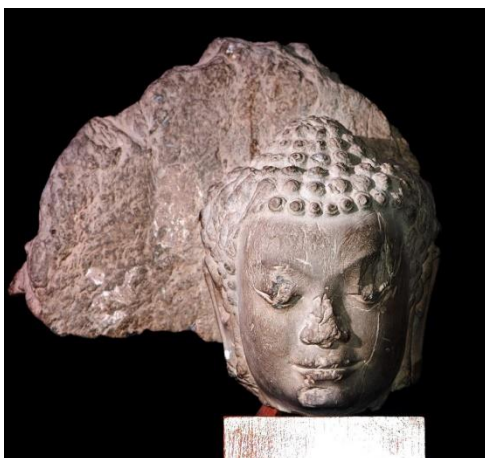
หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศิลปะทวารวดีในภาคกลาง คือเศียรพระพุทธรูปสลักจากหินทรายสามเศียร จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญชัย (รูปที่ 62) ซึ่งนับเป็นงานศิลปกรรมที่มีลักษณะใกล้เคียงกับทวารวดีมากที่สุด⁴⁰ พระพุทธรูปมีลักษณะที่สำคัญคือ พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรโตเหลือบลงต่ำ พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนาและกว้างเล็กน้อย รูปแบบนี้ใกล้เคียงกับทวารวดีที่มีอิทธิพลของศิลปะคุปตะของอินเดีย

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับทวารวดีชิ้นหนึ่งคือ พบกวางหมอบในท่าเหยี่ยว หลัง จากการขุดค้นบริเวณกลางเมืองลำพูน⁴¹ โดยมักพบกวางหมอบซึ่งแพร่หลายอย่างมากในวัฒนธรรม ทวารวดีอยู่ร่วมกับธรรมจักรเสมอนอกจากนี้ยังได้พบประติมากรรมรูปบุคคลขนาด

⁴⁰ Jean Boisselier, *op.cit.*, p. 145.

⁴¹ ผาสุข อินทราวุฑ, สิ้นชัย กระบวนแสง และเพียว นาคเวศ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536. หน้า 24. รูปที่ 2.

เล็กคล้ายตุ๊กตารูปคนงูลงขึ้นหนึ่ง จากการขุดค้นบริเวณกลางเมืองลำพูนเช่นเดียวกัน จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนที่สุดถึงการติดต่อรับอารยธรรมจากภาคกลางขึ้นมายังลำพูน

ภาพที่ 46 เศียรพระพุทธรูปหินทรายพบที่ลำพูน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญชัย จ.ลำพูน

สรุปได้ว่า จากการศึกษาประวัติศาสตร์ทวารวดีที่ได้จากการเอกสารผู้วิจัยสามารถสรุปวิวัฒนาการของประวัติศาสตร์ทวารวดีเป็นช่วงยุคสมัยได้ 4 ยุค ดังนี้ 1. ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11) โดยสามารถแบ่งศิลปะที่เกิดขึ้นในยุคนี้ได้ดังนี้ 1) ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) เป็นยุคที่ศิลปะของอมราวดีมีอิทธิพลกับอินเดียตอนใต้เป็นอย่างมากและแพร่กระจายไปทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมาทั้งในชวา จัมปา และในดินแดนไทยก่อนสมัยทวารวดี ซึ่งสรุปได้ว่าศิลปะอมราวดีเป็นจุดเริ่มต้นของศิลปะทวารวดีในยุคแรก 2) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) เป็นยุคทองของอินเดียโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองครอบคลุมทางตอนเหนือและตอนกลางอินเดียทั้งหมด 3) ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-11) ศิลปะปัลลวะมีอิทธิพลในแถบตอนใต้ของอินเดีย ซึ่งในช่วงนี้ภาคใต้ของอินเดียมีการความเจริญรุ่งเรืองในการค้าขายกับต่างชาติการขนส่งไปยังดินแดนต่างๆ 4) ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) ศิลปะแบบปาละมีความเจริญรุ่งเรืองทางตอนเหนือของอินเดียแต่พบในทวารวดีไม่มากนัก 2. ยุคสมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) เป็นยุคที่มีการค้นพบศิลปกรรมทางภาคกลางและภาคใต้ของไทยเป็นศิลปกรรมที่นำเข้ามาจากอินเดียส่วนใหญ่คือศิลปกรรมสมัยอมราวดี คุปตะและหลังคุปตะ 3. ยุคสมัยทวารวดีตอนกลาง หรือ สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) เป็นยุคที่ประติมากรรมทั่วไปมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากการเลียนแบบศิลปะอินเดียในระยะแรกและได้รับการดัดแปลงจากอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาผสมเป็นอย่างมากจนมีความเป็นเอกลักษณ์ในรูปแบบของทวารวดีอย่างแท้จริง 4. ยุคสมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18) เป็นยุคที่ศูนย์กลางทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลง ส่วนหนึ่ง

เพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่ในแทนอีสานตอนล่างและภาคกลาง โดยมีศูนย์กลางที่จังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน

2. ข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจการวิจัย

2.1 พิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร

จากการลงพื้นที่สำรวจการวิจัยในแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรผู้วิจัยพบว่า บ้านดอนตาเพชรเป็นแหล่งโบราณคดีในสมัยเหล็กที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางซึ่งตะวันตกของไทย ซึ่งเป็นส่วนขอบของที่ราบภาคกลางด้านทิศตะวันตกอยู่ที่บ้านดอนตาเพชร หมู่ที่ 7 ภายในโรงเรียนวัดสาละวันราม ต.ดอนตาเพชร อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 3-8 หรือ ประมาณ 2,300-1,700 ปีมาแล้ว เป็นแหล่งที่พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนถาวร มีการติดต่อกับชุมชนอื่นจากภายนอก ทั้งภายในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เช่นในพื้นที่กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี และในพื้นที่ห่างไกล เช่น อินเดีย เวียดนาม รวมทั้งมีการรับเทคโนโลยีเกี่ยวกับการหล่อเครื่องประดับและเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริด รวมทั้งการทำเครื่องประดับจากหินและแก้ว

โบราณวัตถุสำคัญที่ได้จากการขุดค้นและสำรวจ คือ

1) โบราณวัตถุสำริด เช่น รูปไก่อลอยตัว ลักษณะเป็นรูปไก่อชันอยู่บนคอน ปากคาบสัตว์ที่มีขาคล้ายแมงมุมหรือปู, รูปกรงหรือส้อมไก่อสำริด มีลักษณะเป็นทรงกรวย ตอนบนมีรู ซึ่งคงใช้สำหรับเสียบกับรูปไก่อ, รูปหงส์, รูปนกยูง, ลูกกระพรวน, กำไล, แหวน, ภาชนะรูปทรงต่างๆ เช่น ทรงกระบอก ทรงขัน ทรงถังน้ำ ฝามีลูกแหลม ทับพีสำริด และภาชนะสำริดชิ้นหนึ่งเป็นรูปผู้หญิงเกล้ามวยผม หูยาว สวมเสื้อ พบแต่ส่วนบนของร่างกายผู้หญิง

2) โบราณวัตถุเหล็ก ได้แก่ เครื่องมือเหล็กแบบต่างๆ ได้แก่ เครื่องมือช่างแบบมีบ้อง เครื่องมือช่างแบบมีช่องเข้าด้าม เครื่องมือช่างแบบมีก้น ใบหอกมีบ้อง ใบหอกมีก้น หัวลูกศร หัวฉมวก หัวเหล็กรูปคล้ายกำไล มีด ตะปู เคียว (มีดขอ) เบ็ด เครื่องมือเหล็กรูปคล้ายใบหอกแต่มีรูเจาะตรงกลาง เหล็กเส้นยาว

3) โบราณวัตถุที่ทำด้วยหิน เช่น เครื่องมือหินหรือเครื่องมือชุดขนาดเล็ก (shoulder adze) ทำจากหินควอทซ์, เครื่องมือหินขัด, ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต รูปทรงต่างๆ เช่น ทรงกลม ทรงกระบอก และทรงถังเปียร์ ลูกปัดหินชิ้นพิเศษคือลูกปัดหินคาร์เนเลียนรูป

สิ่งใดในท่าทางกำลังกระโจน ด้านบนเจาะรู ความสูง 3.1 เซนติเมตร ยาว 5.7 เซนติเมตร, ลูกปัดหิน กัดสี

4) โบราณวัตถุประเภทแก้ว เช่น กำไลแก้วสีม่วงและเขียว ลูกปัดแก้วสีต่างๆ เช่น สีเขียวอ่อน ฟ้า น้ำเงิน น้ำตาลแดง และใส รูปทรงที่เด่นชัดคือ รูปเหลี่ยมยาว รูปหกเหลี่ยมยาว รูปทรงสิบสองเหลี่ยม รูปพีรามิดยอดตัดประกบคู่ รูปวงแหวน รูปวงกลมขั้วแบน ทรงคล้ายถังเปียร์ และรูปกลม

5) ภาชนะดินเผา เช่น ภาชนะดินเผามีก้นกลมปลายบาน บางใบทำลวดลายชุด ชีต ลายประทับ และลายเชือกทาบ บางใบทาน้ำดินสีแดง, แก้วดินเผา รูปทรงกลม และมีรูตรงกลาง เป็นต้น

6) กระจุกมนุษย์ ส่วนใหญ่พบเพียงชิ้นส่วน เช่น กระจุกขา กระจุกนิ้ว กระจุกแขน กระโหลกศีรษะ และฟัน เป็นต้น กระจุกบางชิ้นถูกบรรจุอยู่ในภาชนะสำริด และบางชิ้น พบร่วมกับสิ่งของที่แตกชำรุด ส่วนฟันพบทั้งฟันของวัยเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งปรากฏร่องรอยการสึกของ ฟันกราม⁴²

⁴² ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย, บ้านดอนตาเพชร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/archaeology/archaeology/82>

ภาพที่ 47 โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบที่บ้านดอนตาเพชร

ภาพที่ 48 เครื่องโลหะที่ขุดค้นพบที่บ้านดอนตาเพชร

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร⁴³ พบว่า “แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ค้นพบครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2518 เมื่อโรงเรียนวัดศาลวนาราม ได้ให้นักเรียนช่วยกันขุดหลุมดินเพื่อปักเสารั้วได้พบหลักฐานโบราณวัตถุเป็นจำนวนมากหลังจากนั้น มีการได้มีการขุดสำรวจทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร 2 เป็นโครงการร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรกับมหาวิทยาลัยลอนดอน 1 ครั้ง และโดยความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมศิลปากร 1 ครั้ง มีเป็นหลักฐานหลายชิ้นที่ยืนยันว่า บ้านดอนตาเพชร เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีการติดต่อทางทะเลกับทั้งอินเดียและทางตะวันออก นานกว่า 2500 ปีมาแล้ว โดยโบราณวัตถุที่พบ เช่น เครื่องมือเหล็ก เป็นลักษณะของโลหะที่มีปลายแหลม

⁴³ สัมภาษณ์

หลากหลายขนาด หลากหลายรูปทรง เครื่องสำริด ภาชนะสำริด เครื่องประดับ กำไลสำริด ข้อมือสำริด ข้อเท้าสำริด และแหวนสำริด ลูกปัดหินสี ลูกปัดหินสีทั้งทรงกลม ทรงทู่กลม ทรงเหลี่ยมหลายชนิด มีทั้งที่มีลวดลายและไม่มีลวดลายบนตัวหิน”

สรุปได้ว่า แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 3-8 (2,300-1,700) ปีมาแล้ว โบราณวัตถุสำคัญที่ได้จากการขุดค้นพบได้แก่ โบราณวัตถุสำริด รูปไก่อลอยตัว รูปกรงหรือส้อมไก่อสำริด รูปหงส์ รูปนกยูง ลูกกระพรวน กำไล แหวน ภาชนะรูปทรงกระบอก ทรงชั้น ทรงถึงน้ำ ฝามีลูกแหลม ทับพีสำริด และภาชนะสำริดชิ้นหนึ่งเป็นรูปผู้หญิงเกล้ามวยผม หูยาว สวมเสื้อ พบแต่ส่วนบนของร่างกายผู้หญิง เครื่องมือช่างแบบมีบ้อง เครื่องมือช่างแบบมีช่องเข้าด้าม เครื่องมือช่างแบบมีก้น ใบหอกมีบ้อง ใบหอกมีก้น หัวลูกศร หัวฉมวก ห่วงเหล็กรูปคล้ายกำไล มีด ตะปู เคียว เบ็ด เครื่องมือเหล็กรูปคล้ายใบหอกแต่มีรูเจาะตรงกลาง เหล็กเส้นยาว เครื่องมือหินหรือเครื่องมือชุดขนาดเล็ก กำไลแก้วสีม่วงและเขียว ลูกปัดแก้วสีต่างๆ ภาชนะดินเผามีก้นกลมปลายบาน บางใบทำลวดลายขูดขีด กระดุกมนุษย์ ส่วนใหญ่พบเพียงชิ้นส่วน เช่น กระดุกขา กระดุกนิ้ว กระดุกแขน กะโหลกศีรษะ และฟัน เป็นต้น

2.2 เมืองโบราณบ้านคูบัว

เมืองโบราณคูบัวตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ชื่อเมืองตั้งตามชื่อตำแหน่งที่ตั้งของตัวเมืองโบราณคือตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เมืองโบราณแห่งนี้ได้รับความสนใจจากนักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากพบหลักฐานโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบที่สวยงาม

การศึกษาเรื่องเมืองโบราณคูบัวเริ่มขึ้นในปีพุทธศักราช 2452 เมื่อ Lunet de Lajonquiere นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสได้กล่าวถึงข้อมูลทางโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในบทความเรื่อง *Domaine archeologique du Siam* ในหนังสือ *Bulletin de la Commission archeologique de l'Indochine* และได้จัดกลุ่มโบราณวัตถุสถานแบบหนึ่งที่พบจากเมืองลพบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี ปราณบุรี รวมถึงราชบุรี ที่มีลักษณะแปลกไปจากแบบอินเดีย-เขมร (*Indo-Cambodgien*) ที่พบในเขมรและแบบไทยว่าเป็นแบบ (กลุ่ม) ฮินดูแต่ไม่ใช่เขมร (*Group-Hindou non Cambodgien*)⁴⁴ ต่อมาในปีพุทธศักราช 2467 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เรื่องแสดงบรรยายพงศาวดารสยาม โดยได้กล่าวถึงทวารวดีในประเด็นต่างๆ ว่า

⁴⁴ Lunet de Lajonquiere, "Domaine archeologique du Siam," *Bulletin de la Commission archeologique de l'Indochine*, 1900, 188.

ทวารวดีเป็นเรื่องของประเทศสยามก่อนที่ชนชาติไทยจะได้ปกครองดินแดนบริเวณนี้ ซึ่งอาณาจักรทวารวดีเป็นที่อยู่ของพวกลาวหรือละว้าโดยทรงให้เหตุผลว่ายังปรากฏพวกลาวหรือละว้าอยู่ในหลายท้องที่หลายมณฑลอาณาจักรทวารวดีมีอาณาเขตในบริเวณมณฑลกรุงเทพฯ ออยุธยา นครไชยศรี ราชบุรี นครสวรรค์ พิษณุโลก ปราจีนบุรี และอาจรวมถึงจันทบุรี มีเมืองนครปฐมโบราณเป็นราชธานี⁴⁵

ในปีพุทธศักราช 2469 George Coedes ได้แต่งหนังสือ ตำนานพระพิมพ์ เป็นภาษาไทย⁴⁶ โดยได้แบ่งพระพิมพ์ออกเป็นหมวดคือ หมวดที่หนึ่งแบบพระปฐม จัดจากพระพิมพ์ที่ได้มาจากบริเวณพระปฐมเจดีย์และมีรูปแบบคล้ายพระพุทธรูปที่พบที่เมืองนครปฐม โดยเชื่อว่าพระพิมพ์แบบนี้เป็นแบบที่เก่าแก่ที่สุดคือ พระพิมพ์รูปมหาปาฏิหาริย์เมืองสาวัตถี และเป็นรูปที่นิยมมากที่สุด สันนิษฐานว่าทำขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช 950-1250 และมีคาถา เย ธมมา เป็นภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรคฤณห์หรืออักษรขอมโบราณ แบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มย่อยคือ กลุ่มที่เก่ามากเป็นฝีมือช่างชาวอินเดียในสมัยคุปตะราวปีพุทธศักราช 900-1200 พบตามถ้ำของวัดทางพระพุทธศาสนา และกลุ่มที่สองคือพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท คล้ายกับพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ ภาพสลักถ้ำฤๅษีเขาเงาะ กำหนดอายุพระพิมพ์แบบนี้ว่ามีอายุราวปีพุทธศักราช 950-1150 โดยอิงกับคาถา เย ธมมา ที่ด้านหลังของพระพิมพ์ ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับจารึกที่ถ้ำฤๅษี⁴⁷

ภาพที่ 49 พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม, 1.

⁴⁶ สำหรับฉบับภาษาฝรั่งเศส ซึ่งพิมพ์ในปีเดียวกัน W.A. Graham ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคมฉบับที่ 20 พุทธศักราช 2469-2490 มีข้อความบางตอนต่างกันเล็กน้อยอย่างมีนัยยะทางประวัติศาสตร์

⁴⁷ George Coedes, ตำนานพระพิมพ์, 37.

ในปีพุทธศักราช 2471 George Coedes ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร โดยเรียบเรียงจากหนังสือตำนานพระพิมพ์ที่ได้เสนอไว้แล้ว เนื้อหาในเล่มนี้กล่าวถึงการจัดกลุ่มและกำหนดอายุโบราณวัตถุตามที่จัดแสดง โดยแบ่งออกเป็น 6 สมัยด้วยกัน คือ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย และสมัยอู่ทอง ประเด็นสำคัญคือ ได้จัดกลุ่มโบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่เก่าที่สุดคือรูปศิลปกรรมจักรและกวางหมอบที่สร้างขึ้นในคดียก่อนสร้างพระพุทธรูป และพระพุทธรูปที่มีลักษณะรูปแบบคล้ายของอินเดียสมัยคุปตะที่ตำบลสารนาทและตามถ้ำต่างๆ (ราวพุทธศักราช 860-1150) อันได้แก่พระพุทธรูปพระยาภังและพระยาพานที่เมืองนครปฐม พระพุทธรูปที่พบจากเมืองปราจีนบุรี ลพบุรี นครปฐม ราชบุรี และไชยากำหนดอายุอยู่ในราวปีพุทธศักราช 1000-1200 โดยเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปอินเดียสมัยคุปตะรูปแบบตัวอักษรจารึกคาถา เย ธมมา ที่พบในถ้ำฤๅษีว่าเป็นอักษรขอมเก่าพุทธศักราช 1000-120. และจดหมายเหตุจีนพุทธศักราช 115 พร้อมทั้งสันนิษฐานว่าอายุเวลาของพระพุทธรูปแบบคุปตะในประเทศไทย ว่าน่าจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลังสมัยคุปตะของศิลปะอินเดียไม่นาน และใช้หลักฐานจากจดหมายเหตุจีนในการกำหนดขอบเขตของอาณาจักรทวารวดี นอกจากนี้ George Coedes ยังเชื่อว่าชาวทวารวดีน่าจะเป็นคนมอญหรือรามัญ เนื่องจากพบจารึกภาษามอญที่ฐานพระพุทธรูป เสาแปดเหลี่ยม พระพิมพ์ และที่ถ้ำฤๅษี โดยตีความเชื่อมโยงกับหลักฐานหนังสือชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์

อาจกล่าวได้ว่า ในการศึกษางานศิลปกรรมยุคแรกๆ ของเมืองโบราณคูบัวนั้น ได้ถูกจัดกลุ่มและภาพให้ว่ามีรูปแบบคล้ายคลึงกับงานศิลปกรรมที่เมืองโบราณอู่ทองและนครปฐมซึ่งตั้งอยู่ในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเหมือนกัน

การศึกษางานศิลปกรรมที่เมืองโบราณคูบัวเกิดขึ้นอย่างจริงจังในราวปีพุทธศักราช 2500 เมื่อพระภิกษุหลุมล คุณาภริโธ จากวัดสัตตนานาถปริวรรต จังหวัดราชบุรี ทำหนังสือแจ้งไปยังกรมศิลปากรว่ามีผู้ไปขุดค้นโบราณสถานในวัดร้างที่ตั้งอยู่ในเขตบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี เพื่อหาของมีค่า จึงขอให้กรมศิลปากรได้มาดำเนินการดูแลและทำการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานดังกล่าว ในครั้งนั้นกรมศิลปากรได้จัดเจ้าหน้าที่ลงไปสำรวจในพื้นที่ดังกล่าว โดยไปพบกับพระภิกษุหลุมลและขอให้ท่านนำไปสำรวจ ผลของการสำรวจอย่างคร่าวๆ ในครั้งนั้น พบเนินดินขนาดใหญ่มีก้อนอิฐกระจัดกระจายหลายแห่งซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโบราณสถาน และได้พบโบราณวัตถุประเภทเศียรพระพุทธรูปดินเผาที่มีรูปแบบอยู่ในสมัยทวารวดีซึ่งชาวบ้านคูบัวได้เก็บรวบรวมไว้

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2503 กรมศิลปากรได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ลงสำรวจพื้นที่อีกครั้งหนึ่ง และได้พบเนินที่สันนิษฐานว่าเป็นโบราณสถานเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายแห่ง จึงได้ตกลงที่จะทำการสำรวจอย่างละเอียดและขุดแต่งโบราณสถานที่พบดังกล่าวเพื่อการศึกษาทางโบราณคดีและวิชาการต่อไป

จนในปีพุทธศักราช 2504 กรมศิลปากรได้เริ่มโครงการขุดแต่งเมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี โดยมอบหมายให้ สมศักดิ์ รัตนกุล เป็นผู้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่ง นับเป็นการดำเนินงานทางวิชาการโบราณของกรมศิลปากรครั้งแรกในพื้นที่นี้ (เสร็จในปีพุทธศักราช 2506) จากการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานที่ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี ได้พบโบราณสถานจำนวนหลายแห่งและโบราณวัตถุจำนวนมาก ที่สำคัญได้แก่ สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีขนาดใหญ่ ประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรม ข้อมูลจากรายงานการขุดค้นซึ่งแสดงถึงแหล่งสถาปัตยกรรมและประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรม ในด้านสถาปัตยกรรมได้จัดกลุ่มรูปแบบของฐานสถาปัตยกรรมออกเป็น รากฐานแบบจัตุรัส 5 แบบ รากฐานแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า รากฐานเจดีย์แบบกลม รากฐานเจดีย์รูปแปดเหลี่ยม ส่วนประติมากรรมต่างๆ ที่พบส่วนใหญ่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมประกอบด้วย พระโพธิสัตว์ ภาพบุคคล สัตว์ผสม ลวดลายประดับ เป็นต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาประติมากรรมดินเผาและปูนปั้นประกอบ พบว่าเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีทั้งลัทธิหินยานและมหายาน นอกจากนี้ ยังได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบรากฐานโบราณสถานที่เมืองโบราณคูบัวกับเมืองโบราณนครปฐมพบว่ามีความใกล้เคียงกัน ในครั้งนี้เองได้เริ่มมีการศึกษาตีความทางด้านสังคมศาสตร์จากภาพประติมากรรมปูนปั้นและภาพเล่าเรื่อง ทำให้พอจะสันนิษฐานทราบเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี การแต่งกาย เป็นต้น จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการค้นคว้าตีความประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมกันอย่างกว้างขวาง ในปีเดียวกัน กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่พิมพ์ขึ้นในโอกาสพิเศษในลักษณะรวมบทความของนักวิชาการหลากหลายสาขาวิชาที่มีความสนใจศิลปกรรมที่เมืองโบราณคูบัว เช่น George Coodes เขียนเรื่องว่าด้วยกรุงทวารวดี และจารึกถ้ำฤๅษี เขาสูง เมืองราชบุรี (คัดมาจากรประชุมศิลปาจารึกสยาม ภาคที่ 2 ทั้งสองเรื่อง) ตรี อมาตยกุล เขียนเรื่องเมืองโบราณที่บ้านคูบัว อาจารย์ศิลป์ พีระศรี เขียนเรื่องการขุดค้นทางโบราณคดี รวมถึงบทความบันทึกการประชุมสัมมนาเรื่องการขุดค้นโบราณสถานที่ตำบลคูบัว

ในปีพุทธศักราช 2518 พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้เสนอบทความเรื่อง ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่บริเวณถ้ำเขาสูง จังหวัดราชบุรี โดยพิริยะได้เสนอความคิดเห็นว่า ถ้ำในเทือกเขาสูง จังหวัดราชบุรี น่าจะเป็นที่พระสงฆ์จำพรรษาและหาความวิเวก เพราะเป็นสถานที่ห่างไกลเมือง (เมืองโบราณคูบัว

จังหวัดราชบุรี) ถ้าเหล่านี้อาจจะมีพระภิกษุมาอยู่ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 12 แล้ว แต่จากการศึกษาภาพสลักศิลาในถ้ำอาจกล่าวได้ว่า ภาพพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทในถ้ำฤๅษี ภาพพระไสยาสน์ในถ้ำฝาโถและถ้ำจาม น่าจะสลักขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 13 จึงได้ละทิ้งไป จนถึงสมัยอยุธยาจึงได้มีพระภิกษุมานำนิกายนี้ นอกจากนี้ จากการศึกษาประติมากรรมวิทยาของภาพในถ้ำจามเห็นได้ว่า การสร้างภาพปางมหาปาฏิหาริย์ได้อธิพจน์จากพระคัมภีร์ภาษาบาลี จึงอาจกล่าวได้ว่าถ้ำเขาสูงสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้คัมภีร์ภาษาบาลี กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงเพื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 13

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2530 วรวิฑู สุวรรณฤทธิ์ ได้ศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นแบบทวารวดีที่บ้านคูบัว เป็นวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต โบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร มุ่งศึกษาถึงรูปแบบของประติมากรรมปูนปั้นในสมัยทวารวดีที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี โดยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบงานศิลปะ การตีความด้านความหมายความเชื่อ พร้อมทั้งถ่ายภาพประติมากรรมตามแหล่งต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรวมทั้งในคลังวัดโขลงสุวรรณคีรี จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอู่ทอง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

ภาพที่ 50 ภาพผังโบราณสถาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2541 ฝาวยวิชาการสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี กรมศิลปากร ได้ศึกษาเมืองคูบัวในด้านความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง จากการรวบรวมข้อมูลชุมชนทวารวดีที่พบอยู่ในละแวกเดียวกันกับเมืองคูบัวของสำนักงาน

โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี โดยมุ่งเน้นศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนเหล่านี้ เพื่อให้ทราบถึงความเกี่ยวข้องของชุมชนทวารวดีในเขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางอันได้แก่ ชุมชนบริเวณแม่น้ำแม่กลอง ชุมชนบริเวณแม่น้ำท่าจีน และชุมชนบริเวณแม่น้ำเพชรบุรี

การศึกษาประติมากรรมที่เมืองโบราณคูบัวเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปีพุทธศักราช 2545 เมื่อฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี ได้ทำการศึกษารูปแบบประติมากรรมดินเผาที่ใช้ประดับตกแต่งโบราณสถานเมืองคูบัว และประติมากรรมดินเผาที่ใช้ประดับตกแต่งโบราณสถานจากเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีอื่น เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ในด้านรูปแบบศิลปกรรมและคติความเชื่อ กล่าวคือ สถานที่ตั้งของเมืองโบราณเมืองคูบัวเป็นเนินดินตามธรรมชาติอยู่สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ 1-2 เมตร มีแผนผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ จากการสำรวจ 3 ครั้ง (2500-2506 2536-2537 และ 2540) พบว่ามีแหล่งโบราณคดีกระจายอยู่ทั้งในและนอกเมืองเป็นจำนวนมาก สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ โบราณสถานที่เป็นสิ่งก่อสร้างด้วยดิน โบราณสถานที่ใช้เป็นศาสนสถาน และแหล่งที่พักอาศัยซึ่งโบราณสถานที่พบส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐ มีเพียงบางแห่งที่ใช้ศิลาแลงมาเป็นฐานอาคาร

ภาพที่ 51 พระพุทธรูปที่ขุดพบในเมืองโบราณบ้านคูบัว พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

จากการสำรวจพบว่า รูปแบบแผนผังของโบราณสถานที่พบในเมืองคูบัวสามารถแบ่งออกได้รูปแบบคือ ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่มีการย่อมุม พบทั้งแบบมีเส้นลายลูกแก้วประดับและแบบที่ไม่มีลายลูกแก้วประดับ ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปรีบองค์เจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กึ่งกลางด้านมีการย่อเก็จซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งทำให้มองเห็นเป็นมุขยื่นออกมาด้านละ 3 มุม ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นฐานเขียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ และมีซุ้มรององค์เจดีย์ ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดยื่นออกมาจากฐานฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขยื่นออกมาจากมุมทั้งสี่ ฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฐานกลม ฐานแปดเหลี่ยมการ

ประดับตกแต่งโบราณสถานนั้นนิยมตกแต่งด้วยลายปูนปั้น มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ใช้ดินเผาเป็นวัสดุ ในการสร้างประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรม ประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมที่พบที่เมืองคูบัว นี้ มีทั้งรูปบุคคล รูปสัตว์ และลวดลายประดับสถาปัตยกรรม รูปบุคคลประกอบไปด้วยพระพุทธรูป ปางต่างๆ เช่น ปางแสดงธรรมประทับห้อยพระบาทและปางสมาธิ เป็นต้น รูปพระโพธิสัตว์สามารถ แบ่งตามขนาดได้ 3 กลุ่ม รูปเทวดาบุคคล และรูปสัตว์ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 5 ประเภทตามชนิดของสัตว์ คือ สิงห์ ช้าง ม้า หงส์ และลิง ลวดลายประดับสถาปัตยกรรมประกอบด้วยลายขุ้มโค้งมีลักษณะเป็น ขุ้มหน้านางตกแต่งด้วยลายก้านขด ลายขุ้มทรงสามเหลี่ยมลักษณะคล้ายหน้านางขแต่ทำส่วนยอด แแหลม ลายรูปเสา ลวดลายสำหรับตกแต่งฐานบัว ลวดลายหน้ากระดาน และลายประดับอื่นๆ จาก การศึกษารูปแบบประติมากรรมพบว่าประติมากรรมที่พบที่เมืองคูบัวนี้ มีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ โดยมาผสมผสานกับรูปแบบพื้นเมืองจนมีเอกลักษณ์ เฉพาะตัว นอกจากนี้ยังพบว่าประติมากรรมจากแหล่งโบราณสถานเดียวกันจะใช้ช่างที่มีฝีมือประณีต มากกว่าเพื่อทำประติมากรรมที่มีความสำคัญ เช่น รูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ส่วน ประติมากรรมรูปอมมนุษย์สัตว์จะใช้ช่างที่มีฝีมือไม่สูงมากนัก ในส่วนลวดลายที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม นั้นก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียเช่นกัน อีกทั้งยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับลวดลายที่พบจากแหล่ง วัฒนธรรมทวารวดีอื่นๆ ด้วย เช่น เมืองโบราณนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง เมืองศรีมโหสถ เป็นต้น

ภาพที่ 52 เศียรพระพุทธรูปที่ขุดค้นพบในโบราณสถานบ้านคูบัว

ภาพที่ 53 เครื่องใช้ที่ขุดค้นพบในโบราณสถานบ้านคูบัว

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์โบราณสถานบ้านคูบัว⁴⁸ พบว่า “โบราณสถาน ที่ขุดค้นพบหลักฐานชี้ให้เห็นว่า ดินแดนราชบุรีเคยเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองในยุคทวารวดี ย้อนเวลา กลับไปสู่ความรุ่งเรืองในสมัยทวารวดีของเมืองราชบุรี ผ่านโบราณสถานเมืองโบราณบ้านคูบัว ที่สะท้อนให้เห็นถึงอดีตของราชบุรีที่เคยเป็นเมืองท่าในยุคนั้น โดยลักษณะแผนผังของเมืองนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน วางตัวตามแนวเหนือจรดใต้ มีลำน้ำไหลผ่านสองสาย คือ ห้วยคูบัวกับห้วยชินสีห์สันนิษฐานว่าสถาปัตยกรรมในเมืองโบราณคูบัวนั้นได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะจากช่วงสมัยราชวงศ์คุปตะ ประเทศอินเดีย พร้อมกับการค้นพบหลักฐานชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองในประเทศไทยมากกว่า 1,000 ปี ซึ่งพบร่องรอยโบราณสถานมากกว่า 60 แห่ง และส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งในลัทธิเถรวาทและมหายาน โดยวัตถุที่ขุดค้นในเขตเมืองคูบัวนั้นเป็นประติมากรรมปูนปั้นและดินเผา ที่ใช้ประดับอาคาร เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวดาหรือ

⁴⁸ สัมภาษณ์

บุคคลชั้นสูง เป็นต้น และยังพบ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีชั้นสูงในยุคนั้น และทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองคูบัวเจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 และโบราณวัตถุที่ค้นพบส่วนใหญ่ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี และบางส่วนเก็บรักษาไว้ที่วัดโฆลงสุวรรณคีรี”

สรุปได้ว่า ในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันเพราะอยู่ในเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ โดยชุมชนในกลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีเป็นทางผ่านที่จะไปสู่ชุมชนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน และเป็นทางผ่านที่จะไปสู่คาบสมุทรทางตอนใต้ พัฒนาการของแต่ละชุมชนน่าจะเจริญขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันและมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีทั้งที่เป็นเมืองหลักอย่างเมืองคูบัว เมืองนครชัยศรี เมืองอู่ทอง ที่ตั้งอยู่บนบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ และชุมชนขนาดเล็กตามเส้นทางเดิน และได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าเมืองคูบัวเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่สำคัญมากเมืองหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี ที่มีความพร้อมทั้งทางการทำเกษตรกรรมเป็นแหล่งแร่ และเป็นเมืองติดทะเล จึงทำให้เมืองคูบัวพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าและวัฒนธรรม และให้อิทธิพลต่อชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ร่วมสมัยกัน

2.3 เมืองโบราณทุ่งขวางอำเภอกำแพงแสน

เมืองโบราณทุ่งขวาง ตั้งอยู่ที่บ้านกำแพงแสน ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน ตำแหน่งกลางปัจจุบันเป็นค่ายลูกเสือ ตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำด้านใต้ของห้วยยาง ซึ่งไหลออกจากตะวันตกไปยังตะวันออกกลุ่มน้ำท่าจีน กรมศิลปากรได้เคยตรวจและทำแผนผังไว้เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2548 และได้เคยสอบถามชาวบ้าน ได้ความว่า ไม่มีใครเคยได้พบโบราณสถานในเขตคูเมืองคงมีแต่สระน้ำอยู่กลางเมืองโบราณวัตถุที่เคยมีผู้ค้นพบ ได้แก่ พระพุทธรูปดินเผาพอกปูนลวดลายปูนปั้นสำหรับเศียรเทวดาและธรรมจักร โบราณวัตถุเหล่านี้เป็นศิลปกรรมสมัยทวารวดี ซึ่งทำให้นักปราชญ์หลายท่านสรุปว่าเป็นเมืองที่มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดี

การศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นว่าลักษณะคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองยังสมบูรณ์และเห็นได้ชัดเจน มีลักษณะเป็นคูน้ำชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีด้านตะวันตกและตะวันออกเป็นด้านยาวเกือบขนานกัน แต่ต่างกันที่คูเมืองด้านตะวันตกเป็นเส้นตรงแต่ด้านตะวันออกโค้งออกจนเกือบเป็นมุมอีกด้านหนึ่ง คือ เจ็ดมุม ตำแหน่งกึ่งกลางคันดินด้านตะวันตกและตะวันออกอยู่ในแนวตะวันตก - ตะวันออกเกือบพอดี และมีลักษณะเป็นทางเข้าออกเช่นเดียวกับมุมด้านเหนือและด้านใต้ ซึ่งเมื่อโยงแนวตรงจากมุมด้านเหนือและด้านใต้แล้วจะพบว่าแกนด้านเหนือจะเอียงไปทางตะวันตกประมาณ องศา เมื่อลากเส้นโยงตะวันตก - ตะวันออก และมุมด้านเหนือ - ใต้ จะตัดกันเกือบพอดีที่

ใจกลางเมือง ลักษณะดังกล่าวทำให้สันนิษฐานว่า ในการสร้างคูน้ำคันดินรอบเมืองนี้ น่าจะมีการวางแผนและมีการรังวัดเป็นอย่างดี

เมืองโบราณกำแพงแสนนี้มีขนาดไม่ใหญ่นัก ประมาณ 315 ไร่ มีความกว้างในแนวตะวันตก - ตะวันออก ประมาณ 757 เมตร และความยาวในแนวเหนือ - ใต้ ประมาณ 803 เมตร ซึ่งเกือบจะเท่ากับขนาดของคูน้ำ ล้อมรอบยาวประมาณ 2.72 กิโลเมตร และกว้างประมาณ 30 เมตร ภายในตัวเมืองมีลักษณะเป็นเนินอยู่หลายแห่ง มีสระน้ำรูปเหลี่ยม 2 แห่ง และมีคูน้ำชั้นในเกือบเป็นรูปกลมอยู่เยื้องไปทางส่วนตะวันออกเฉียงเหนือของใจกลางเมือง

ในการศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะภูมิประเทศโดยรอบของเมืองกำแพงแสน โดยอาศัยร่องรอยที่ปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศ ได้พบร่องรอยของการนำน้ำจากคลองห้วยยางมาหล่อเลี้ยงคูเมือง ซึ่งแสดงว่าเมืองกำแพงแสนนี้ ได้สร้างขึ้นโดยอาศัยคลองห้วยยางมาหล่อเลี้ยงคูเมือง ภายหลังการสร้างเมืองแล้ว การคดงอของทางน้ำเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้างไม่มากนัก โดยแสดงลักษณะการเคลื่อนตัวลงทางใต้จนทางน้ำไหลติดกับคูเมือง ซึ่งถ้าปล่อยไว้ตามธรรมชาติเช่นนี้แล้ว คูน้ำคันดินด้านเหนือของตัวเมืองก็จะถูกกัดเซาะหายไปในที่สุด

ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปเป็นที่ราบ ร่องรอยของที่ลุ่มและทางน้ำเก่ามีอยู่มากมายและใช้ทำนาในปัจจุบัน บริเวณที่เป็นที่ดอนประมาณได้ว่าสูงกว่าระดับน้ำทะเลปัจจุบัน ประมาณ 6 - 8 เมตร พื้นที่ทั่วไปลาดเอียงไปทางทิศตะวันออกลงสู่ที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งอยู่ห่างตัวเมืองไปทางตะวันออกไม่เกิน 5 กิโลเมตร ที่ลุ่มเจ้าพระยานี้ระดับสูงจากระดับน้ำทะเล 2 - 3 เมตร ในช่วงฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมสูงเป็นบริเวณกว้าง จากหลักฐานที่ศึกษาได้จากภาพถ่ายทางอากาศได้พบว่า คลองห้วยยางซึ่งไหลมาทางตะวันออก เมื่อมาถึงที่ราบลุ่มน้ำจะแยกออกเป็นหลายสาขาซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงลักษณะของการตกตะกอนที่ปากน้ำอย่างแน่ชัด ซึ่งเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งว่าเมืองกำแพงแสนนี้เคยอยู่ใกล้แนวชายฝั่งทะเล และตั้งอยู่ติดฝั่งแม่น้ำอยู่ห่างจากปากแม่น้ำไม่เกิน 4.5 - 5 กิโลเมตร

เมืองกำแพงแสนยังมีซากกำแพงดิน และคูเมืองเหลือปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ตัวกำแพงสูงประมาณ 4 เมตร มีช่องว่างอยู่ในระหว่างกำแพงดินนี้ด้านละ 2 ช่อง รวมเป็น 8 ช่องด้วยกัน ช่องเหล่านี้เข้าใจว่าคงจะเป็นประตูเมือง รูปร่างลักษณะของเมืองรูปไข่ กว้างประมาณ 850 เมตร ยาวประมาณ 1,000 เมตร ในกำแพงเมืองไม่ปรากฏซากโบราณสถานตรงกลางเมืองมีสระอยู่แห่งหนึ่งแต่ดินเนินเสียแล้ว

ทางทิศเหนือห่างจากกำแพงเมืองไปประมาณ 150 เมตร มีลำรางอยู่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่า "รางพิกุล" ลำรางนี้กว้างประมาณ 10 เมตร น้ำลึกท่วมศีรษะและมีทางออกไปกำแพงแสนทางทิศตะวันออกไปทะเลถึงแม่น้ำนครชัยศรี ส่วนทางทิศตะวันตกดินขึ้นเสียมากแล้ว ในฤดูแล้งปรากฏว่าน้ำแห้งขอดคลอง ส่วนในฤดูฝนมีน้ำบ้างแต่ก็ขาดเป็นช่วงๆ ไม่สามารถล่องเรือไปยังจังหวัดนครปฐมได้รางพิกุลนี้เข้าใจว่าแต่โบราณคงจะเป็นแม่น้ำ และเป็นเส้นทางคมนาคมสายหนึ่งในระหว่างเมืองกำแพงแสนกับเมืองนครปฐม และระหว่างเมืองกำแพงแสนกับเมืองอุทงทางทิศตะวันออกห่างจากกำแพงเมืองออกไปประมาณ 12- เมตร มีโขดอิฐประมาณ 7 - 8 โขด ตั้งเรียงรายกันเป็นระยะ ๆ ไป โขดอิฐเหล่านี้เข้าใจว่าคงจะเป็นฐานเจดีย์เล็ก ๆ ชาวบ้านขุดพบพระพุทธรูปดินเผาพอกปูนขนาดสูงประมาณ 5- เซนติเมตร 2 องค์ พระเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพระเศียรหนึ่ง กับลวดลายปูนปั้นสำหรับประดับเศียรเทวดาถึง 9 - 4 ชิ้น โบราณวัตถุเหล่านี้เป็นฝีมือของช่างทวารวดีทั้งสิ้น แต่คงจะเป็นฝีมือช่างสมัยทวารวดีรุ่นหลังฝีมือไม่สู้งาม เวลานั้นอยู่ที่เจ้าอาวาสวัดกำแพงแสนซึ่งเป็นวัดสร้างใหม่ อยู่ริมคลองนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก

การที่พบพระพุทธรูปปูนปั้นและเครื่องปูนปั้นสมัยทวารวดีที่เมืองกำแพงแสนนั้น แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้จะต้องได้รับวัฒนธรรมซึ่งแผ่สร้าไปจากเมืองนครปฐมเป็นแน่ ศิลปกรรมสมัยทวารวดีน่าจะแผ่ออกไปจากเมืองนครปฐมจนถึงเมืองอุทงตามเส้นทางนี้เองเนื่องจากเมืองกำแพงแสนมีขนาดเล็กอยู่ใกล้เมืองนครปฐมและเมืองอุทงมาก จึงเป็นเรื่องที่ทำให้คิดว่าเมืองนี้คงจะเป็นเมืองชั่วคราวของเจ้าผู้ครองนครคนใดคนหนึ่งสร้างขึ้นสำหรับใช้เป็นที่พัก ก่อนที่จะได้ครองเมืองนครปฐมหรือเมืองอุทงก็ได้ การที่มาสร้างเมืองขึ้นในตำบลนี้ ก็คงเนื่องจากในสมัยนั้นตำบลนี้คงเป็นที่อุดมสมบูรณ์ดีมาก และในเวลาที่ตั้งเมืองอยู่นั้นคงจะมีผู้คนหนาแน่น ถึงแม้ในปัจจุบันก็ปรากฏว่าพื้นดินในบริเวณนี้ยังอุดมสมบูรณ์ดีอยู่ หากในฤดูแล้งหาน้ำใช้ได้ยากเท่านั้น ถ้าแม่น้ำเดิมไม่เปลี่ยนทางเดินเสียใหม่ เชื่อว่าคงจะมีเรือกสวนไร่นาและมีผู้คนบ้านช่องหนาแน่นยิ่งกว่านี้เป็นแน่

ภาพที่ 54 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองโบราณทุ่งขวางอำเภอกำแพงแสน

ภาพที่ 55 บริเวณเมืองโบราณทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์เมืองโบราณทุ่งขวาง⁴⁹ พบว่า “เมืองเก่า
กำแพงแสน เป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดี รูปสี่เหลี่ยมมุมมน ตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งขวาง อำเภอ

⁴⁹ สัมภาษณ์

กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม มีขนาดกว้างประมาณ 750 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 400 ไร่ ปัจจุบันไม่มีซากโบราณสถานใดๆ ปรากฏ เหลือเพียงคูน้ำและคันดิน ต้นไม้ใหญ่ มีต้นตะโกนาขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก จนมีลักษณะเป็นป่าตะโก ใช้เป็นค่ายลูกเสือประจำจังหวัดนครปฐม และยังเป็นสวนรุกขชาติ มีนกหลากหลายพันธุ์อาศัยอยู่ เหมาะแก่การดูนก เนื่องจากสภาพเป็นเนินดินสลับกับแหล่งน้ำ ทำให้มีทั้งนกป่าและนกทุ่งให้ชม”

สรุปได้ว่า เมืองเก่ากำแพงแสน" เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีอายุเท่ากับเมืองนครชัยศรี แต่มีขนาดเล็กกว่า เนื่องจากสร้างขึ้นโดยเมืองนครชัยศรี เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าตามคูคลอง เพราะต้องการส่งเสริมให้เป็นเมืองท่า เป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลของเมืองนครชัยศรี ดังนั้นความเจริญและความเสื่อมของเมืองกำแพงแสนจึงน่าจะเป็นไปพร้อม ๆ กับเมืองนครชัยศรี สำหรับการเที่ยวชมโบราณสถานแห่งนี้ จะเน้นไปในลักษณะของคูน้ำและคันดิน ที่ยังคงสภาพเดิมไว้อย่างชัดเจน แต่ไม่ปรากฏซากโบราณสถานใด ๆ อีก ส่วนสภาพภายในตัวเมืองเก่ากำแพงแสน จะมีเนินดิน สระน้ำ ต้นไม้ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกนานาพันธุ์ ปัจจุบันจึงใช้เป็นค่ายลูกเสือของจังหวัด เพื่อให้เป็นประโยชน์สำหรับท้องถิ่นต่อไป จากภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2518 มองเห็นบริเวณเมืองเก่ากำแพงแสนอย่างชัดเจน ประตูเมืองยังคงเห็นได้ชัดเจนทั้งสิ้นประตู คือ ประตูด้านทิศเหนือเรียกว่า ประตูท่านางสงฆ์ ประตูด้านทิศตะวันออกเรียกกันว่า ประตูท่าพระ ประตูด้านทิศใต้เรียกกันว่า ประตูท่าช้าง ประตูด้านทิศตะวันตกเรียกกันว่า ประตูท่าตลาด บริเวณใกล้เคียง ด้านทิศเหนือมีคลองท่าสาร-บางปลา ส่วนด้านทิศตะวันตกมีทางรถไฟสายสุพรรณบุรี และสถานีรถไฟกำแพงแสน

2.4 เมืองโบราณอำเภอดู่ทอง

1) ลักษณะทางกายภาพ เมืองโบราณดู่ทองตั้งอยู่บนพื้นที่ตำบลดู่ทอง อำเภอดู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบว่าเมืองโบราณดู่ทองมีแผนผังรูปวงรี ทอดตัวตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือตะวันตกเฉียงใต้ มีขนาดความกว้าง 75- ม. ยาว 165- ม. มีเนื้อที่ประมาณ 976 ไร่เศษ พื้นที่ตัวเมืองโบราณดู่ทองสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 6 ม. มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ด้านทิศตะวันออกของเมืองมีลำน้ำจรจะเข้สามพันไหลผ่าน ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองห่างออกไปประมาณ 1 กม. เป็นทิวเขาทอดตัวยาวตามแนวเหนือใต้ ประกอบไปด้วยเขาทุ่งดินดำ เขาพุพองเขาตาแก้ว และเขารางกะเปิด ทิวเขาเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยรวกและห้วยหางนาค ซึ่งจะไหลลงสู่คูเมืองโบราณดู่ทอง จากการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยในอดีตสันนิษฐานว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 ระดับน้ำทะเลอยู่สูงกว่าปัจจุบัน

ประมาณ 3-4 ม. ทำให้แนวชายฝั่งทะเลอาจไทยอยู่สูงกว่าปัจจุบันและที่ตั้งของเมืองโบราณอยู่ตื้นขึ้น ตั้งอยู่บนแนวชายฝั่งทะเลเดิม

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดพัฒนาการของเมืองโบราณอู่ทองคือความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ อันเนื่องมาจากเมืองโบราณอู่ทองตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาที่เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำ พื้นที่นี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและการขยายตัวของประชากร มีแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงอันเกิดจากแม่น้ำจะระเซ้สามพันและลำห้วยหลายสาย สำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภคในชุมชนอย่างเพียงพอและเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ท่าเลที่ตั้งของเมืองโบราณอู่ทองยังช่วยสนับสนุนให้สามารถเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ได้อย่างสะดวกด้วยเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ โดยเส้นทางคมนาคมทางบกที่สำคัญคือ ถนนท้าวอู่ทองที่มีลักษณะเป็นคันดินที่เชื่อกันว่าเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกที่เชื่อมต่อกันระหว่างชุมชนโบราณทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ เมืองโบราณอู่ทองตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลและสามารถติดต่อกับทะเลได้สะดวก ทำให้เมืองอู่ทองมีฐานะเป็นเมืองท่าการค้าขายทางทะเลที่สำคัญในอดีตลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับเมืองโบราณชายฝั่งทะเลอื่นๆ อาทิ เมืองโบราณนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

วัฒนธรรมทวารวดีนั้นปรากฏเด่นชัดในเมืองโบราณอู่ทองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ในปัจจุบันพบเป็นหลักฐานทั้งโบราณสถานและพบโบราณวัตถุประเภทต่างๆ จำนวนมากซึ่งส่วนใหญ่จะมีความเกี่ยวเนื่องในศาสนาแต่ก็มีบางส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวัน โบราณสถานที่สำคัญของเมืองโบราณอู่ทองที่ยังคงปรากฏให้เห็นในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาตามความเคารพความศรัทธาของคนในสมัยทวารวดีซึ่งมีทั้งเนื่องในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ โบราณสถานที่พบที่เมืองโบราณอู่ทองนิยมใช้อิฐและศิลาแลงเป็นวัสดุโดยมีทั้งแบบที่สร้างด้วยอิฐอย่างเดียว ศิลาแลงอย่างเดียวหรือทั้งอิฐและศิลาแลงผสมผสานกัน สำหรับแบบที่สร้างด้วยอิฐซึ่งพบเป็นส่วนใหญ่ อิฐที่ใช้จะมีขนาดใหญ่ขนาดกว้างประมาณ 15 ซม. ยาวประมาณ 30 ซม. และหนาประมาณ 10 ซม. ลักษณะการก่ออิฐจะก่อโดยการสอหรือเชื่อมอิฐแต่ละก้อนด้วยน้ำดินหรือยางไม้แล้วฉาบด้านนอกด้วยปูน นอกจากนี้ โบราณสถานกลุ่มคอกช้างดินหรือกลุ่มที่สร้างขึ้นบนภูเขาหมักจะใช้หินปูนมาเป็นองค์ประกอบด้วย โดยจากการสำรวจพบว่า ภายในตัวเมืองอู่ทองและบริเวณโดยรอบมีเนินโบราณสถานกระจายตัวอยู่มากกว่า 20 แห่ง

2) ตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถาน เมืองโบราณอุททองตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน ตัวเมืองโบราณตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาคำเทียมและเขาพระ มีแม่น้ำจะระเข้สามพันเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สำคัญไหลผ่านตัวเมือง จากลักษณะภูมิประเทศลักษณะนี้ทำให้พบหลักฐานโบราณสถานกระจายตัวทั้งในเมืองและตามเชิงเขาคำเทียมและเขาพระ หากพิจารณาสถานที่ตั้งของโบราณสถานกับลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณอุททองทำให้พบว่า พบหลักฐานโบราณสถานทั้งภายในเมืองและนอกเมืองบริเวณริมคูเมืองที่แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดีที่เมืองโบราณอุททองมีการรับนับถือพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย

จากการศึกษาตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานที่เมืองโบราณอุททอง สามารถแบ่งกลุ่มโบราณสถานออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ โบราณสถานที่ตั้งอยู่ในเมืองโบราณ และโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณ

(1) โบราณสถานภายในเมืองโบราณ จากการพิจารณาสถานที่ตั้งของโบราณสถานในเมืองโบราณอุททองพบว่า พบโบราณสถานเหลืออยู่ 4 แห่งคือ เจดีย์หมายเลข 3 เจดีย์หมายเลข 4 วิหารหมายเลข 5 และเจดีย์หมายเลข 8 (เจดีย์หมายเลข 4 และ 8 เสื่อมสภาพไปหมดแล้ว และเดิมน่าจะมีมากกว่านี้ นอกจากนี้ ภายในเมืองโบราณยังพบประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนน้อยมากโบราณสถานดังกล่าว เจดีย์หมายเลข 3 และวิหารหมายเลข 5 สันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธ เนื่องจากในการขุดแต่งพบพระพุทธรูปอยู่ในบริเวณศาสนสถานทั้งสอง ศาสนสถานทั้งสองแห่งมีขนาดค่อนข้างใหญ่เมื่อเทียบกับศาสนสถานอื่นๆ ทั้งในและนอกเมือง และศาสนสถานอื่นๆ ในกลุ่มนี้ก็สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าภายในเมืองโบราณอุททองมีการรับนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และน่าจะมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไปด้วย

(2) โบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเมือง โบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณพบเป็นจำนวนมากกว่า 15 แห่ง รวมถึงแหล่งโบราณคดีกลุ่มคอกช้างดิน สามารถแบ่งตามตำแหน่งที่ตั้งออกได้เป็น 3 กลุ่มคือโบราณสถานกลุ่มติดกับเมืองโบราณ โบราณสถานกลุ่มติดกับเขาพระ และโบราณสถานกลุ่มคอกช้างดิน

(3) โบราณสถานติดกับเมืองโบราณ ตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณคูเมืองด้านนอกประกอบไปด้วย ศาสนสถานที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของตัวเมือง ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 1 ริมแม่น้ำจะระเข้สามพัน) เจดีย์หมายเลข 7 (ติดคูเมืองโบราณด้านทิศตะวันออกและแม่น้ำจะระเข้สามพัน) ศาสนสถานที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของตัวเมือง ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 13 เจดีย์หมายเลข 14

(ตรงข้ามกับเจดีย์หมายเลข 13) ศาสนสถานที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของตัวเมืองได้แก่ เจดีย์หมายเลข 2 และศาสนสถานที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 6

จากการศึกษาโบราณสถานในกลุ่มนี้ เป็นศาสนสถานซึ่งสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา ทั้งหมด ดังปรากฏหลักฐานเป็นพระพุทธรูปและพระพิมพ์ พบว่าโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 แห่งได้แก่ เจดีย์หมายเลข 1 และเจดีย์หมายเลขนอกจากนั้นเป็นฐานเจดีย์ขนาดเล็กและบางส่วนชำรุดเสื่อมสภาพไป แสดงให้เห็นว่าบริเวณรอบเมืองโบราณอุทองกลุ่มที่ติดกับเมืองโบราณน่าจะเป็นสถานที่อยู่ของกลุ่มพุทธศาสนิกชนเป็นส่วนมาก ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มพุทธศาสนิกชนในเมืองโบราณ อย่างไรก็ตาม ยังมีโบราณสถานอีกหลายแห่งที่เสื่อมสภาพไป

(4) โบราณสถานติดกับเขาพระ โบราณสถานกลุ่มติดเขาพระ ประกอบไปด้วย ศาสนสถานที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมือง เชิงเขาพระ ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 9 เจดีย์หมายเลข 10 เจดีย์ทางด้านทิศตะวันออกของเจดีย์หมายเลข 10 (ห่างจากเจดีย์หมายเลข 10 ประมาณ 10 ม. และศาสนสถานด้านทิศตะวันออกของเมือง เชิงเขาคำเทียม ได้แก่ วิหารด้านทิศตะวันตกของเจดีย์หมายเลข 9 เจดีย์หมายเลข 11 และเจดีย์ หมายเลข 12 ด้านทิศตะวันตกของเจดีย์หมายเลข 9 โบราณสถานในกลุ่มนี้สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานพระพุทธรูปและพระพิมพ์คู่กับโบราณสถาน

จากการศึกษาโบราณสถานในกลุ่มนี้พบว่า เป็นกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่ห่างออกไปนอกเมืองทางด้านตะวันออกในบริเวณเชิงเขาคำเทียมและทางด้านทิศตะวันตกในบริเวณเชิงเขาพระ โบราณสถานในบริเวณนี้สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา เป็นศาสนสถานขนาดเล็กกว่าโบราณสถานในเมืองและในกลุ่มใกล้เคียงเมืองโบราณอุทอง แสดงให้เห็นว่าเป็นศาสนสถานของกลุ่มพุทธศาสนิกชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเชิงเขารอบเมืองโบราณอุทอง โบราณสถานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก

ภาพที่ 56 ภาพโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง

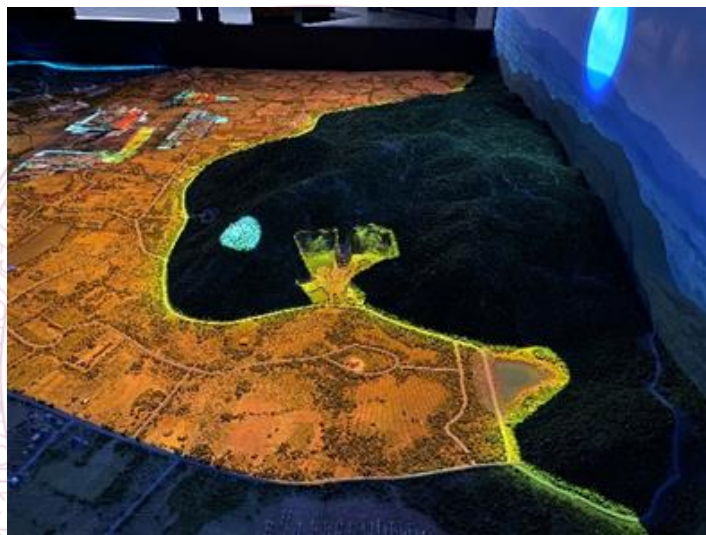
(5) โบราณสถานกลุ่มคอกช้างดิน โบราณสถานกลุ่มคอกช้างดิน ตั้งอยู่ทางด้าน ตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองห่างจากเมืองประมาณ 3 กม. มีลักษณะเป็นอ่างกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ จำนวน 4 อ่าง ในบริเวณใกล้ๆ อ่างเก็บน้ำปรากฏโบราณสถานที่สำคัญหลายแห่งที่สำคัญ ได้แก่ โบราณสถานคอกช้างดิน 8 โบราณสถานคอกช้างดิน 5 โบราณสถานคอกช้างดิน 7 และโบราณสถาน คอกช้างดิน 13 จากการศึกษาโบราณสถานกลุ่มนี้พบว่า พบประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์อยู่ กับโบราณสถาน จึงสันนิษฐานว่าเป็นศาสนานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ แสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกพราหมณ์ในสมัยทวารวดีที่เมืองโบราณอุทอง

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ภายในเมืองโบราณอุทองไม่ค่อยพบโบราณสถานและ โบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์มากนัก หากแต่กลับพบมากในบริเวณนี้ ซึ่งหากโบราณสถาน ทั้งหมดนี้อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันแล้วก็เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ของกลุ่มคนหรือนักบวชที่นับถือศาสนาต่างกันในรูปแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การกล่าวแบบนี้ไม่ได้ หมายความว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้จะเกิดขึ้นในทุกเมือง ตรงกันข้าม แต่ละเมืองน่าจะ แสดงความสัมพันธ์ในลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลากหลายประการ

ภาพที่ 57 โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบเมืองโบราณอำเภ่อูทอง

อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยทวารวดีเมืองโบราณอุทองมีการรับนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ดังปรากฏโบราณสถานทั้งภายในเมืองและกระจายอยู่นอกเมืองตามกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มที่ตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณคูเมืองด้านนอก กลุ่มโบราณสถานติดกับเขาพระ เป็นต้น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่กันเป็นกลุ่มๆ ซึ่งสัมพันธ์กับหลักฐานศาสนสถานที่ปรากฏเป็นกลุ่ม อย่างไรก็ตามภายในเมืองโบราณยังพบโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์ด้วย แสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไปด้วยแต่คงเป็นจำนวนน้อย หลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์เหล่านี้ น่าจะสัมพันธ์กับกลุ่มศาสนาพราหมณ์ที่บริเวณคอกช้างดิน ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองโบราณอุทองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 3 กม.

ภาพที่ 58 ตำแหน่งที่ขุดค้นพบเมืองโบราณอำเภอรูทอง

3) **สถาปัตยกรรม** จากการศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานเมืองโบราณอู่ทอง พบว่า โบราณสถานสมัยทวารวดีกระจายตัวอยู่ทั่วไปทั้งในเมืองและนอกเมือง โดยเฉพาะนอกเมืองนั้นพบเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวมาแล้วในประเด็นเรื่องที่ตั้ง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานเท่าที่ศึกษาพบจะเหลือเพียงส่วนฐาน ดังนั้นจึงศึกษาได้เพียงลักษณะส่วนฐานที่สามารถพิจารณาได้จากผังและรูปแบบบางส่วนที่เหลืออยู่ โดยจากการศึกษาพบว่า โบราณสถานเท่าที่พบทั้งหมดในเมืองโบราณอู่ทองสามารถแยกรูปแบบแผนผังออกได้เป็น ผังรูปผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผังรูปวงกลม และผังรูปแปดเหลี่ยม

(1) โบราณสถานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส โบราณสถานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ โบราณสถานที่มีการทำซุ้มประดับ และโบราณสถานที่ไม่พบหลักฐานว่ามีการทำซุ้มประดับ

โบราณสถานที่สันนิษฐานว่าทำซุ้มประดับ ประกอบไปด้วยเจดีย์หมายเลข 3 (ตั้งอยู่ในเมือง) ทำจากอิฐ ขนาดฐานกว้างยาวด้านละ 16.60 ม. ลักษณะยกกระเปาะที่ด้านและมุมทั้ง 4 ขนาดมุขกว้าง 3.60 ม. เจดีย์หมายเลข 1 (วัดปราสาทร้าง ตั้งอยู่นอกเมือง) ทำจากอิฐ ขนาดฐานกว้างยาวด้านละ 36.50 ม. เจดีย์แห่งนี้พบการก่อซ่อมเพิ่มเติม 2 ระยะคือ ระยะที่ 1 (ระยะแรก) เป็นฐานบัวล้นและช่องซุ้มสี่เหลี่ยม ต่อมาระยะที่ 2 ก่อผนังแนวยาวหุ้มทับเจดีย์ระยะแรก เจดีย์หมายเลข 2 (ตั้งอยู่นอกเมือง กลุ่มริมคูเมือง) ทำจากอิฐผสมศิลาแลงโดยใช้แลงเสริมในส่วนฐาน ขนาดฐานกว้างยาวด้านละ 28.35 ม. สูงประมาณ 1 ม. รูปแบบองค์เจดีย์อยู่ในแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเจดีย์ประจำมุมทั้ง 4 อยู่ในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานเจดีย์ประจำมุมกว้างยาวด้านละ 4.20 ม. ฐานล่างก่ออิฐยกกระเปาะที่ด้านและมุมทั้ง 4 ด้าน องค์เจดีย์แต่ละด้านมีมุขยื่น 3 มุข โดยก่อเป็นบัวเหนือฐานบัวก่อเป็นช่องซุ้ม คือ มุขกลาง 3 ซุ้ม มุขริมข้างละ 6 ซุ้ม

หลักฐานสำคัญที่พบบริเวณเจดีย์หมายเลข 2 ได้แก่ การพบเศียร พระพุทธรูปปูนปั้น ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ภายในซุ้มเจดีย์น่าจะประดิษฐานภาพพระพุทธรูปปั้น

เจดีย์หมายเลข 9 (ตั้งอยู่นอกเมือง กลุ่มเชิงเขาพระ) ทำจากอิฐ ขนาดฐานชั้นล่างกว้างยาวด้านละ 1- ม. สูง 1.3 ม. มีเจดีย์ประจำมุมในผังทรงกลมผังสี่เหลี่ยมยกกระเปาะที่มุมทั้ง 4 ด้าน แต่ละด้านประดับช่องซุ้ม

โบราณสถานที่ไม่พบหลักฐานว่ามีการทำซุ้มประดับ ประกอบด้วยเจดีย์หมายเลข 11 (ตั้งอยู่นอกเมือง กลุ่มเชิงเขาคำเทียม) ทำจากอิฐขนาดฐานกว้างยาวด้านละ 10.60 ม. สูงประมาณ 2.50 ม. ลักษณะฐานก่ออิฐขึ้นไปตรงๆ ไม่มีมุข จากการศึกษาเจดีย์แห่งนี้พบว่าได้พบประติมากรรมที่สำคัญคือ ธรรมจักรศิลา แทนรองรับธรรมจักรศิลา และเสาศิลา 8 เหลี่ยม หลักฐานชิ้นนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าโบราณสถานนี้น่าจะเป็นฐานธรรมจักร นับเป็นหลักฐานที่แสดงถึงฐานธรรมจักรที่สำคัญที่เหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่งในประเทศไทย

(2) โบราณสถานในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า โบราณสถานในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบเพียงกลุ่มโบราณสถานที่ไม่พบหลักฐานว่ามีการทำซุ้มประดับ ประกอบด้วยวิหารหมายเลข 5 (กลางเมือง ค่อนมาทางด้านทิศใต้ ติดคูเมืองด้านทิศใต้) ทำจากอิฐ ขนาดฐานกว้าง 5 ม. ยาว 28 ม. ลักษณะฐานด้านทิศตะวันออกมีบันไดทางขึ้นและปรากฏร่องรอยของอัมจันทร์ และวิหารด้านทิศตะวันตก

ของเจดีย์หมายเลข 9 ที่อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีการทำซุ้มหรือไม่ จากรูปแบบดังกล่าวทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอาคารประเภทวิหารที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา เนื่องจากพบหลักฐานโบราณวัตถุที่เป็นพระพิมพ์ดินเผาจำนวนหนึ่ง อาคารวิหารนี้สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ในการประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ รูปแบบของอาคารในผังสี่เหลี่ยมที่สันนิษฐานว่าเป็นวิหารนี้ อาจเทียบได้กับโบราณสถานหมายเลข 18 (วัดโขลงสุวรรณคีรี) ที่เมืองโบราณคูบัวจังหวัดราชบุรี และโบราณสถานเขาค้างใน ที่เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ อาคารวิหารทั้งหมดในกลุ่มนี้เป็นอาคารที่ตั้งอยู่ภายในตัวเมืองโบราณเช่นเดียวกันทั้งสิ้น ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงสถานที่สำคัญที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเนื่องในพุทธศาสนาในเมืองโบราณในสมัยทวารวดีกลุ่มอาคารโบราณสถานคอกช้างดิน ที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์นี้ตั้งอยู่นอกเมือง ห่างจากตัวเมืองโบราณมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 3 กม. ประกอบไปด้วยโบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่

โบราณสถาน คอกช้างดิน หมายเลข 5 เป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงสร้างก่อจากศิลาแลง มีขนาดความกว้าง 9 ม. ยาว 12 ม. ลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขยื่นทางด้านหน้าโบราณสถาน คอกช้างดิน หมายเลข 6 เป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงสร้างก่อด้วยศิลาแลง มีขนาดความ 9.5 ม. ยาว 13 ม. ส่วนฐานมีลักษณะซ้อนกัน 2 ชั้น มีมุขยื่นทางด้านหน้าและด้านหลัง

โบราณสถาน คอกช้างดิน หมายเลข 7 เป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงสร้างก่อด้วยศิลาแลงและหินปูนเรียงต่อกัน มีขนาดความกว้าง 24 ม. ยาว 28.80 ม. มีมุขทางขึ้นด้านทิศตะวันออก ตรงกลางฐานอาคารขุดพบฐานอาคารขนาดเล็ก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง 3.20 ม. ยาว 4.40 ม.

โบราณสถาน คอกช้างดิน หมายเลข 13 เป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่บนเนินดินเตี้ยๆ มีขนาดความกว้าง 9 ม. ยาว 12 ม. ทำจากก้อนหินปูนเรียงต่อกันเป็นแนวฐานอาคาร

จากการศึกษาโบราณสถานในกลุ่มนี้ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากพบโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก

(3) โบราณสถานในผังแปดเหลี่ยม โบราณสถานในผังแปดเหลี่ยมพบจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 13 (ด้านทิศตะวันตก ห่างจากคูเมืองด้านทิศตะวันตกประมาณ 200 ม.) ทำจากอิฐ ขนาดฐานกว้างด้านละ 5.00 ม. สูง 3.50 ม. มีลักษณะเป็นฐานแปดเหลี่ยม ยกกระเปาะที่ด้านและมุมฐานชั้นล่างแปดเหลี่ยมยกกระเปาะ ชั้นบนสี่เหลี่ยมยกกระเปาะที่ด้านและมุม แต่ละด้านทำเป็นซุ้มด้านละ 2 ช่อง และเจดีย์ทางด้านทิศตะวันออกของเจดีย์หมายเลข 10 (ด้านทิศตะวันตก

ของเมืองเชิงเขาพระ ห่างจากเจดีย์หมายเลข 10 ประมาณ 10 ม.) ทำจากอิฐ มีขนาดฐานกว้างด้านละ 1.50 ม. สูง 50 ซม. มีลักษณะเป็นฐานเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมสูงชันธรรมดาไม่มีการยกเก็จ

(4) โบราณสถานในผังวงกลม จากการศึกษาบรูณฐานอาคารในผังกลมจำนวนน้อยมาก ได้แก่ เจดีย์หมายเลข 10 (นอกเมืองทางทิศตะวันตก กลุ่มเชิงเขาพระ ทำจากอิฐ มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 16 ม. สูง 2 ม. มีลักษณะฐานเป็นเจดีย์ทรงกลมก่อขึ้นไปตรงๆ

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ การพบเจดีย์ในผังวงกลมจำนวนน้อยนี้ น่าจะแสดงให้เห็นว่าโบราณสถานในผังวงกลมไม่น่าจะเป็นที่นิยมมากนักในสมัยทวารวดี รูปแบบของเจดีย์ทรงกลมองค์นี้ ศ.ดร. ผาสุข อินทรารุช กล่าวว่าจะจัดเป็นรูปแบบเจดีย์ที่เก่าแก่เทียบได้กับเจดีย์ทรงกลมที่พบที่เมืองโบราณ ประเทศพม่า และเจดีย์ที่เมืองนาคารชุนโกณฑะในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้

4) ประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรม ประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมที่ปรากฏจากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองโบราณทองนั้น ส่วนใหญ่สร้างขึ้นจากปูนปั้นเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติและนิทานชาดกเนื่องในพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ประติมากรรมเหล่านี้พบอยู่คู่กับสถาปัตยกรรมที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณทั้งในเมืองโบราณและนอกเมืองโบราณ

จากการศึกษาสามารถแบ่งประเภทของประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมที่พบชัดเจนออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประติมากรรมรูปเคารพเนื่องในพุทธศาสนา ประติมากรรมภาพบุคคล ประติมากรรมภาพสัตว์

ประติมากรรมรูปเคารพเนื่องในพุทธศาสนาประติมากรรมภาพพระพุทธรูปที่ปรากฏส่วนใหญ่ มักทำขึ้นจากปูนปั้นประดับอยู่ภายในซุ้มของของศาสนสถาน เป็นภาพพระพุทธรูปในอิริยาบถประทับนั่งหรือยืน จากการศึกษประติมากรรมภาพพระพุทธรูปที่เมืองโบราณอุทอง พบที่โบราณสถานสำคัญได้แก่ ประติมากรรมเศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ที่เจดีย์หมายเลข 2 (นอกเมืองริมคูเมืองด้านทิศเหนือ)ประติมากรรมภาพพระพุทธรูปปูนปั้น ประทับนั่งภายในซุ้มทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ ที่เจดีย์หมายเลข 3 (ภายในเมืองโบราณ) พบเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นและชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นประติมากรรมภาพพระพุทธรูปดินเผาฐานต่ำปางสมาธิที่วิหารหมายเลข 5 (ภายในเมืองโบราณ) สันนิษฐานว่าเป็นประติมากรรมที่พิมพ์ขึ้นเพื่อประดับศาสนสถาน เนื่องจากพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผาฐานต่ำในลักษณะเดียวกันหลายชิ้น และเนื่องจากด้านหลังมีรอยกะเทาะหลุดออกมา

(1) ประติมากรรมภาพบุคคล ประติมากรรมภาพบุคคล ประกอบไปด้วย ภาพบุคคล ภาพเทวดา ภาพยักษ์ ซึ่งมีทั้งที่ทำจากปูนปั้น ศิลา ศิลาล้าง

ประติมากรรมแผ่นดินเผาจำหลักรูปเทวดาเหาะ ที่เจดีย์หมายเลข 3 (ภายในเมืองโบราณ) ประติมากรรมชิ้นนี้มีขนาดสูง 36 ซม. กว้าง 30 ซม. ทำเป็นภาพปูนดำที่่จะเกิดจากการพิมพ์จากแม่พิมพ์ (อย่างไรก็ตาม ยังไม่พบแม่พิมพ์ รูปบุคคลเอียงตัวทำท่าเหาะโดยยกขาข้างขวาและแขนขวาไปข้างหลัง ขาซ้ายยังยืนไปข้างหน้า สวมเครื่องประดับศีรษะมีสายคาดเอวพันรอบลำตัว โดยขมวดเป็นปมและมีแถบผ้าพัวลี้กลับไปทางด้านหลัง เป็นที่น่าเสียดายว่าภาพบริเวณใบหน้าชำรุดเสียหายไปอย่างมาก

ประติมากรรมปูนปั้นภาพบุคคลสวมหมวกทรงสูง พบที่วิหารหมายเลข 5 มีขนาดกว้าง 12 ซม. สูง 21 ซม. ทำเป็นรูปศีรษะบุคคลหันทางด้านข้าง ลักษณะใบหน้ายาวเรียวมีนัยน์ตาโตเบิกกว้าง คิ้วเป็นสันนูน จมูกโต ปากหนอมยิ้มเล็กน้อย สวมเครื่องประดับศีรษะคล้ายหมวกทรงกรวยสูง ปลายหมวกงอโค้งมาทางด้านหน้า การพบหลักฐานภาพ

ประติมากรรมปูนปั้นที่วิหารหมายเลข 5 นี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า เดิมศาสนสถานแห่งนี้จะมีการประดับภาพปูนปั้นอยู่ด้วย

(2) ประติมากรรมภาพสัตว์ ประติมากรรมภาพสัตว์ ประกอบไปด้วย ภาพสิงห์ ภาพช้าง เป็นต้น ซึ่งมีทั้งที่ทำจากปูนปั้น ศิลา และศิลาแลง ประติมากรรมแผ่นดินเผารูปกิ้งกิ้ง พบที่เจดีย์หมายเลข 2 (นอกเมืองริมคูเมืองด้านทิศเหนือ) ประติมากรรมแผ่นดินเผาคนครึ่งสิงห์ ที่พบที่เจดีย์เจดีย์หมายเลข 2 (นอกเมืองริมคูเมืองด้านทิศเหนือ) มีขนาดความกว้าง 23 ซม. สูง 23.5 ซม. เป็นภาพคนครึ่งสิงห์สวมเครื่องประดับเศียรอยู่ในท่าเคลื่อนไหว โดยกางมือขาขึ้น ยกขาซ้ายขึ้นเหนือระดับพื้นไปทางด้านหลัง สภาพชำรุดแตกหักและลบเลือนไปบางส่วน

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์เมืองโบราณอำเภอร่องทอง⁵⁰ พบว่า “เมืองโบราณอู่ทองเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดีและเป็นศูนย์กลางของดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีของชนชาติพันธุ์ต่างๆ ก่อนจะหลอมรวมเป็นชาติไทยในปัจจุบัน จากการศึกษาทางโบราณคดีทำให้ทราบว่า เมืองโบราณอู่ทองมีมนุษย์อยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ 2,500 ปี มาแล้ว โดยได้พบหลักฐานประเภทขวาน หินขัด ลูกปัด ภาชนะดินเผา เหล็กในสำหรับปั่นด้าย ขวานสำริด ฆมวก หอก และเครื่องมือเครื่องใช้โลหะอื่นๆ อีกมากมาย ชุมชนในสมัยนี้เป็นชุมชนในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากสภาพที่ตั้งชุมชนเป็นเขตที่ราบชั้นบันไดต่ำ และที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้สามารถทำการเพาะปลูกได้ผลดี จนชุมชนตั้งหลัก

⁵⁰ สัมภาษณ์

แหล่งได้อย่างถาวร ประกอบกับสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้สะดวก จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชุมชนโบราณในบริเวณเมืองอุทงสามารถพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจ จนขยายตัวเข้าสู่สังคมเมืองได้ การอาศัยมาอย่างต่อเนื่องจนสามารถพัฒนาตนเองจากสังคมเกษตรกรรมในระดับหมู่บ้านเข้าสู่สังคมเมือง ซึ่งมีความเจริญ และมีความซับซ้อนทางสังคมมากขึ้น และกลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุสถานที่พบในช่วงเวลาดังกล่าว ทราบว่าเมืองโบราณอุทง ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนแถบโพ้นทะเล โดยเฉพาะอินเดีย จนทำให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า เมืองโบราณอุทง อาจจะเป็นเมือง “สุวรรณภูมิ” ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระมาเผยแผ่พุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 3”

สรุปได้ว่า เมืองโบราณอุทงตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจรเข้สามพัน มีลักษณะเป็นรูปวงรี มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ทิศตะวันตกเป็นเขารางกะปิต เขาคำเทียม และเขาพระ ทิศตะวันออกเป็นที่ราบกักเก็บน้ำ นอกเมืองมีแนวคันดินเป็นถนนโบราณเรียกว่า "ถนนท้าวอุทง" และแนวคันดินรูปเกือกม้าเรียกว่า "คอกช้างดิน" คงจะเป็นเพนียดคล้องช้างโบราณหรือสระเก็บน้ำในศาสนาพราหมณ์

เมืองโบราณแห่งนี้มีร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนตั้งแต่อ่อนสมัยประวัติศาสตร์ตอนปลาย 2,500-2,000 ปีมาแล้ว โดยพบเครื่องมือหินขัด ภาชนะดินเผา แวปั่นด้ายดินเผา เป็นต้น ต่อมาชุมชนแห่งนี้ได้พัฒนาตนเองไปสู่สังคมเมืองสมัยประวัติศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ 5-9 ทำการติดต่อค้าขายกับต่างชาติ เช่น เวียดนาม จีน อินเดีย ตะวันออกกลาง และยุโรป มีบทบาทเป็นศูนย์กลางทางการค้าและเมืองท่าร่วมสมัยกับเมืองออกแก้ว (ทางภาคใต้ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน) ได้พบลูกปัดแก้ว เหรียญกษาปณ์ เหรียญโรมันสมัยจักรพรรดิวิกโตรินุส เป็นต้น อุทงได้รับรูปแบบทางศาสนาและศิลปกรรมแบบอมราวดีจากอินเดีย ได้พบปฏิมากรรมดินเผารูปพระสงฆ์ 3 รูปอุ้มบาตร และพระพุทธรูปปั้นนาคปรกศิลปะแบบอมราวดี เป็นต้น ศาสตราจารย์ของ บวสลิเย เชื่อว่าเมืองอุทงน่าจะเป็นราชธานีแห่งอาณาจักรสุวรรณภูมิที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งพระสมณทูตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมื่อ พ.ศ. 270-311 นายพอล วิตลีย์เชื่อว่า เมืองจินหลินตั้งอยู่ที่เมืองอุทงเป็นรัฐสุดท้ายที่พระเจ้าพันมันแห่งอาณาจักรฟูนันปราบได้ในพุทธศตวรรษที่ 9

เมื่ออาณาจักรฟูนันสลายลงในปลายพุทธศตวรรษที่ 11 รัฐทวารวดีได้เจริญขึ้นมาแทนที่ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและรุ่งเรืองสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยมีบันทึกของพระภิกษุเหียนจิ่งได้กล่าวถึงอาณาจักรโตโลโปตี้ (หมายถึง "ทวารวดี") และได้พบเหรียญเงินจารึกว่า "ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ" เป็นการยืนยันการมีตัวตนของอาณาจักรทวารวดี โดยมีเมืองอุทงเป็นเมือง

หลวงและเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ วัฒนธรรมทวารวดี ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นหลัก ใช้ภาษามอญ ยึดคติทางศาสนารูปแบบศิลปะคุปตะจากอินเดีย โบราณสถานโบราณวัตถุที่พบในเมืองอุทองเป็นศิลปกรรมในสมัยทวารวดี เช่น ศีลพระพุทธรูปทองคำ เจดีย์ พระพุทธรูปปางประทานธรรมจักร ในขณะที่เดียวกันศิลปะศรีวิชัยซึ่งนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานก็ได้เผยแพร่เข้ามา โดยได้พบพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี

เมืองอุทองได้หมดความสำคัญและร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ 16 จึงรอดพ้นจากอิทธิพลเขมรที่เข้ามามีอำนาจมากในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในรัชสมัยของกษัตริย์ขอมนักสร้างผู้ยิ่งใหญ่ คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยปรากฏเมืองโบราณสุพรรณบุรีเจริญขึ้นมาแทนที่

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการแผ่นดิน แบ่งหัวเมืองต่าง ๆ ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ และตำบล อำเภออุทองจึงเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2448 โดยมีชื่อเมื่อแรกตั้งว่า อำเภอจรเข้สามพัน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 ตำบล ต่อมาทางราชการได้พิจารณาเห็นว่า ท้องที่อำเภอจรเข้สามพันเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณที่เรียกว่า "เมืองท้าวอุทอง" จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจากหมู่บ้านจรเข้สามพันมาตั้ง ณ บริเวณเมืองโบราณท้าวอุทอง และให้เปลี่ยนชื่ออำเภอจรเข้สามพันเป็น อำเภออุทอง เพื่อให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

จากการศึกษาวิเคราะห์ทั้งจากหลักฐานข้อมูลเอกสารและแหล่งโบราณคดีทำให้ผู้วิจัยได้ทราบว่าประวัติศาสตร์ทวารวดีสามารถแบ่งออกเป็น 4 ช่วงสมัยได้แก่

1. ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-13) พบว่า การจัดกลุ่มรูปแบบที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้นนั้นได้มาจากงานประติมากรรมที่มีความใกล้เคียงกับอินเดียมากที่สุด อาจจะเป็นงานที่มีการคัดลอก หรือความพยายามสร้างงานที่รักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่างในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลา นี้ ได้แก่

1.1 ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) ศิลปะอมราวดีเกิดขึ้นในอินเดียตะวันออกเฉียงใต้ที่เมืองอมราวดี จัดเป็นศิลปะสมัยอินเดียอย่างแท้จริงในสมัยที่ 2 ร่วมสมัยกับศิลปะคันธารราฐและศิลปะมอญ กำหนดอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-7 ศิลปะอมราวดีนี้มีบทบาท

สำคัญอยู่ในอินเดียภาคใต้ ได้ให้อิทธิพลไปยังศิลปะลังกาในสมัยอนุราชปุระ (พุทธศตวรรษที่ 8-16) และยังได้พบว่าศิลปะอมราวตีมาปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรกเริ่มเมื่อมีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา ทั้งในศิลปะขวา เขมร จัมปา และในดินแดนไทยก่อนสมัยทวารวดี และด้วยเหตุนี้เองจึงให้อิทธิพลมายังศิลปะทวารวดีในยุคแรกอีกด้วย

จากหลักฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อแรกเริ่มรับวัฒนธรรมทางศาสนาได้พบหลักฐานที่สำคัญร่วมกันหลายอย่างทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู และที่สำคัญที่พบเหมือนกันคือ พระพุทธรูปในศิลปะอมราวตี มีทั้งในขวา เขมร จัมปา และในดินแดนไทย โดยเฉพาะในไทยนั้นได้พบอย่างน้อย 3 องค์ องค์หนึ่งพบที่เพชรบุรี และองค์หนึ่งพบที่นครราชสีมา องค์หนึ่งพบที่สุราษฎร์ธานี ซึ่งทั้งหมดจากการตรวจสอบรูปแบบแล้วพบว่าเป็นประติมากรรมสำริดขนาดเล็กที่นำติดตัวเข้ามา จึงสันนิษฐานว่ามากับพวกนักเดินทางค้าขายในสมัยโบราณซึ่งนำมาบูชาและน่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนาในสมัยโบราณ

1.2 ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) หลังจากราชวงศ์โมริยะเสื่อมลงเป็นเวลาหลายร้อยปี ได้มีหลายราชวงศ์พยายามจะสถาปนาอาณาจักรของตนเองขึ้น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ มีเพียงราชวงศ์คุปตะเท่านั้นที่สามารถสร้างอาณาจักรของตนเองได้สำเร็จจนกลายเป็นจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ และได้รับนามว่า "คุปตะ สมัยทองของอินเดียโบราณ" จักรวรรดิคุปตะ เป็นจักรวรรดิอินเดียโบราณที่รุ่งเรืองระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 ก่อนสมัยทวารวดี โดยมีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมทางตอนเหนือและตอนกลางของอินเดียทั้งหมด และบังคลาเทศปัจจุบัน จักรวรรดิก่อตั้งขึ้นโดย พระเจ้าศรีคุปตะ มีเมืองหลวงอยู่ที่ ปาฏลีบุตร ที่ปัจจุบัน คือปัฏนา ทางตอนเหนือของรัฐพิหาร ความรุ่งเรืองของจักรวรรดิภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์คุปตะทำให้มีความเจริญในด้านวิทยาศาสตร์และศิลปะ ในด้านความเจริญทางด้านวัฒนธรรมนักประวัติศาสตร์จัดราชวงศ์คุปตะในระดับเดียวกับราชวงศ์ฮั่น ราชวงศ์ถัง และจักรวรรดิโรมัน สมัยจักรวรรดิคุปตะถือกันโดยนักวิชาการบางคนว่าเป็นยุคทองของอินเดียในด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิศวกรรม ศิลปะ วรรณคดี ตรรกศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ศาสนา และปรัชญา

1.3 ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-14) ราชวงศ์ปัลลวะ มีอำนาจอยู่แถบอินเดียตอนใต้อยู่ประมาณ 650 ปี คือราว พ.ศ. 800-1450 โดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ แล้วก็ค่อยๆ มีอำนาจขึ้นมา แล้วก็แผ่อำนาจอิทธิพลไปยังดินแดนอื่นๆ พร้อมๆ กับรับอารยธรรมอื่นๆ ไปด้วย และมีการติดต่อค้าขายหรือเชื่อมสัมพันธไมตรีกับประเทศต่างแดน ทำให้มีหลักฐานการกล่าวถึงจากข้อมูลต่างๆ อย่างมากมายราชวงศ์ปัลลวะได้เจริญรุ่งเรืองและเริ่มมีอำนาจที่แท้จริงและรุ่งเรืองมาก เป็นที่

รู้จักอย่างกว้างขวางในสมัย "พระเจ้ามเหศวรมันที่ 1" และมีพระโอรส คือ "พระเจ้านรสิงหรมันที่ 1" ประมาณช่วง พ.ศ.1150-1200

1.4 ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) จักรวรรดิปาละ เป็นจักรวรรดิในสมัยปลายสมัยคลาสสิกในอนุทวีปอินเดีย ซึ่งมีต้นกำเนิดในภูมิภาคเบงกอล ปาละมักจะได้รับการบรรยายโดยศัตรูว่าเป็น “ประมุขแห่งกวาดา” (Gaur, West Bengal) คำว่า “ปาละ” ในภาษาเบงกอล แปลว่า “ผู้พิทักษ์” และใช้เป็นสร้อยพระนามของกษัตริย์ทุกพระองค์ ปาละเป็นผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานและลัทธิตันตระ พระเจ้าโคปาละทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์ผู้ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.1293 กวาดาโดยการรับเลือกตั้งอย่างประชาธิปไตย เหตุการณ์ครั้งนี้ถือกันว่าเป็นการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยเป็นครั้งแรกของเอเชียใต้ตั้งแต่สมัย 16 มหาชนบท พระเจ้าโคปาละครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.1293 จนถึง พ.ศ.1313 ระหว่างรัชสมัยของพระองค์ พระองค์ก็ทรงขยายอำนาจควบคุมเบงกอลได้ทั้งหมด ปาละมีความรุ่งเรืองอยู่ราวสี่ร้อยปีระหว่าง พ.ศ. จนถึง พ.ศ.1663 ที่เป็นสมัยของความมั่นคงและความสงบสุข ในช่วงนี้ก็มีการสร้างวัดและงานศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งการก่อตั้งมหาวิทยาลัยที่นาลันทา และวิกรมศิลา วัดโซมาปุระมหายิม (Somapura Mahavihara) สร้างโดยพระเจ้าธรรมปาละในพหารปุระ (Paharpur) ในบังกลาเทศถือกันว่าเป็นพุทธศาสนสถานที่สำคัญที่สุดในอินเดียใต้

2. สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) พบว่า จากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยในเขตภาคกลางและภาคใต้ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 ส่วนใหญ่เป็นงานประติมากรรมที่นำเข้ามาจากภายนอกคืออินเดีย และเป็นยุคแรกๆ ที่เริ่มมีการสร้างรูปเคารพขึ้นเองบ้างแล้ว อันจัดเป็นศิลปกรรมสมัยก่อนทวารวดีในส่วนที่เป็นรูปเคารพเนื่องในศาสนานี้ กล่าวได้ว่าล้วนแต่รับอิทธิพลมาจากอินเดียทั้งสิ้น

ดังนั้นในการจัดกลุ่มรูปแบบที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้นนี้ จึงได้มาจากการประติมากรรมที่มีความใกล้เคียงกับอินเดียมากที่สุด อาจจะเป็นงานที่คัดลอกหรือความพยายามสร้างงานที่รักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่างในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Jean Boisselier, 1974: 73) อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลานี้ได้แก่ ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-8) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 4-11) และศิลปะหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 11-13)

งานประติมากรรมในระยะแรกที่ปรากฏในดินแดนไทย ซึ่งศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเสนอว่าน่าจะได้แก่พระพุทธรูปที่มีอิทธิพลระหว่างศิลปะอมราวดีและคุปตะ ไม่

ทราบแหล่งที่พบ (อาจมาจากทางภาคใต้) ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ 22) ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 (Pisit Charoenwongsa, 1976: 73) โดยพระพุทธรูปองค์นี้ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบไม่มีริ้ว พระกรซ้ายยึดชายจีวรและแนบกับพระอุระ มีชายจีวรที่ออกมาจากพระกรซ้ายตกลงมาตรง ๆ พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาเป็นตุ่มค่อนข้างใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปสมัยอมราวดี อย่างไรก็ตามจีวรเรียบไม่มีริ้วนั้นคงมีลักษณะของศิลปะคุปตะเข้ามาผสมแล้ว

พระพุทธรูปในระยะแรกอีกองค์หนึ่งที่มีอิทธิพลของศิลปะอมราวดี และคุปตะมากที่สุด จัดโดยนายดุปองต์ในหนังสือ L'Archeologie Mone de Dvaravati คือ พระพุทธรูปนาครก พบที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดอุทัยมงคลาราม ตำบลหินดาด อำเภอยางตลาด จังหวัดนครราชสีมา เป็นพระพุทธรูปนาครกปางสมาธิ ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบไม่มีริ้ว และไม่ปรากฏชายสังฆาฏิ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของศิลปะอมราวดี รวมทั้งลักษณะของพระพักตร์และท่วงท่าที่แสดงการขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ ก็ยังรักษารูปแบบของอมราวดีไว้ด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจเป็นศิลปะอมราวดีที่ไปปรากฏในศรีลังกา ส่วนลักษณะนาครันเป็นแบบทวารวดีแล้ว ควรกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12

3. สมัยทวารวดีตอนกลาง : สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15)

พบว่า ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15 นี้เป็นช่วงที่ครอบคลุมศิลปะทวารวดีมากที่สุด รวมทั้งงานศิลปกรรมที่พบเกือบทั้งหมดจัดว่าอยู่ในระยะนี้ จึงนับได้ว่าเป็นสมัยทวารวดีอย่างแท้จริงลักษณะของงานประติมากรรมโดยทั่วไปจะมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากงานที่เลียนแบบศิลปะอินเดียในระยะแรก และได้ดัดแปลงลักษณะบางส่วนจนมีรูปแบบของอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาผสมอยู่อย่างมาก เช่น ทำยืนที่เอียงตนเล็กน้อยหรือการครองจีวรห่มคลุมที่ยังรักษารูปแบบของคุปตะอยู่ พระพักตร์เล็ก พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา และมีสันนัยสูงชัน พระเนตรโปนและเปิด พระโอษฐ์แบะกว้างและแนวพระโอษฐ์เป็นเส้นตรง ขอบพระโอษฐ์หนา ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่และแบนแนบติดหนังศีรษะ

ชายผ้าแสดงให้เห็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก ขอบสบงซึ่งตกลงมาตรง ๆ ถึงข้อพระบาท มีริ้วและจีบด้านข้างเล็กน้อย ส่วนที่ 2 คือ ขอบจีวรด้านหลังมักจะอยู่ระดับเดียวกับหรือสั้นกว่าขอบสบงเล็กน้อย และส่วนที่ 3 ขอบจีวรด้านหน้าจะโค้งเป็นเส้นต่อด้านหลังพาดพระกรทั้งสองข้าง และตกลงเบื้องหน้าเป็นวงโค้งเหนือขอบสบง บางแห่งอาจอยู่กึ่งกลางพระองค์หรือระดับเดียวกับพระขาน ในระยะนี้นิยมสร้างทั้งพระพุทธรูปนั่งและยืน ส่วนใหญ่จะเป็นพระพุทธรูปยืนแสดงปางประทานพร ปางวิตรรกะหรือแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์และปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปนั่งส่วนใหญ่แสดงปาง

สมาธิ มีลักษณะพิเศษคือนั่งขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ ซึ่งใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดีของอินเดีย มีพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งที่จัดเป็นแบบพิเศษคือ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทที่เรียกว่า ท่านั่งแบบยุโรป พระหัตถ์ขวาทรงแสดงธรรม พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระเพลขา ปางนี้พบอยู่เป็นจำนวนมากทั้งประติมากรรมลอยตัวองค์เดียว และประติมากรรมนูนต่ำภาพเล่าเรื่อง เช่น ตอนปฐมเทศนาที่ป่ามฤคทายวัน จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ตอนเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และตอนยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ได้แก่ ภาพสลักปัจจุบันประดับที่ฐานชุกชีในวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ และยังได้พบพระพุทธรูปยืนหรือนั่งเหนือครุฑและสัตว์ที่เรียกว่าพนัสบดี และภาพบุคคลอื่น ๆ

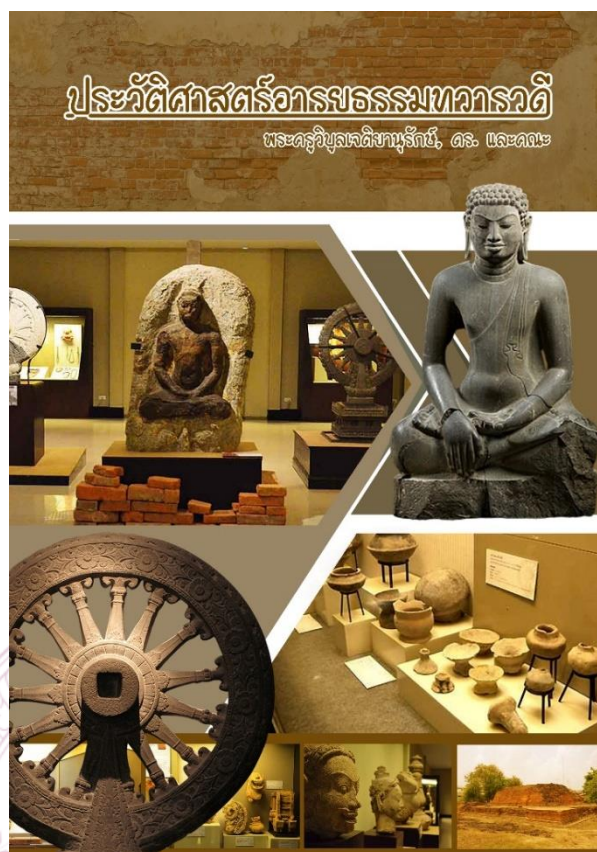
นอกจากประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว งานประติมากรรมส่วนหนึ่งได้ทำขึ้นในศาสนาพุทธมหายานอีกด้วย จากการศึกษาได้พบพระโพธิสัตว์อยู่เป็นจำนวนมาก และรวมทั้งประติมากรรมเป็นกลุ่ม เช่นที่ถ้ำมอรัตน์ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ รวมทั้งพระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดีและมีภาพบุคคลประกอบด้านข้างก็อาจจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับมหายานอีกด้วย

4. สมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18) พบว่า ยุคนี้เป็นระยะเวลาที่ศูนย์กลางของทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลงแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่โดยเฉพาะในภาคอีสานตอนล่างและในภาคกลาง ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี อย่างไรก็ตามกลุ่มชนของทวารวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทหรือมหายานดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหน แต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้นงานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบทอดจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการที่เสื่อมลงจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะขอม ในส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นบางอย่างกลับกลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสาน (เหนือ) และในภาคเหนือได้เกิดเป็นศิลปะหริภุญชัยที่เริ่มต้น จากการรับอิทธิพลของศิลปะทวารวดีจากภาคกลาง ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศิลปะขอม และภายหลังจึงมีแหล่งงานศิลปกรรมแห่งใหม่ คือพุกามเข้ามาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น อิทธิพลศิลปะขอมที่พบในภาคกลางของประเทศไทย (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16) ผู้ที่สร้างงานศิลปกรรมในรุ่นนี้ขึ้นมาคงได้แก่ชุมชนทวารวดีดั้งเดิมบริเวณภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มเมืองนครปฐม อุททอง และลพบุรี ซึ่งแต่เดิมเชื่อว่าเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร แต่เมื่อขอมมีอำนาจมากขึ้นตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ทำให้อำนาจทางการเมืองและศาสนาของทวารวดีเสื่อมลง ดังนั้นงานศิลปกรรมในช่วงนี้จึงมีอิทธิพลของศิลปะขอมเข้ามาผสมเราได้พบพระพุทธรูปและประติมากรรมอื่นๆ เช่นยักษ์หลายชิ้นที่

เปรียบเทียบกับศิลปะขอม เช่น ศีรษะพระพุทธรูปสองเศียรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ ศีรษะพระพุทธรูปและยักษ์ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง ทั้งสองแห่งนี้มีลักษณะรูปแบบที่ใกล้เคียงกันมาก และมีลักษณะที่แตกต่างจากรูปแบบของทวารวดีโดยทั่วไปอย่างชัดเจนที่สุด เช่น พระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏกว้าง พระหนุเสี้ยว ขมวดพระเกศาสูงใหญ่ พระขนงทำเป็นสันนูนต่อกัน พระเนตรพองโต (โปน) อย่างมาก เจาะเม็ดพระเนตรเป็นรูจนเป็นลักษณะเด่นทำให้ดูน่ากลัว พระโอษฐ์หนาและแบะลักษณะที่สำคัญคือมีพระมัสสุซึ่งน่าจะมาจากขอมอย่างชัดเจนที่สุด กล่าวคือการทำพระมัสสุนี้นักปรากฏในพวกเทวรูปและประติมากรรมภาพบุคคลหรือยักษ์ เริ่มปรากฏแล้วตั้งแต่สมัยไพรกเมง-กำพงพระ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) เป็นต้นมา

4.3 การนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

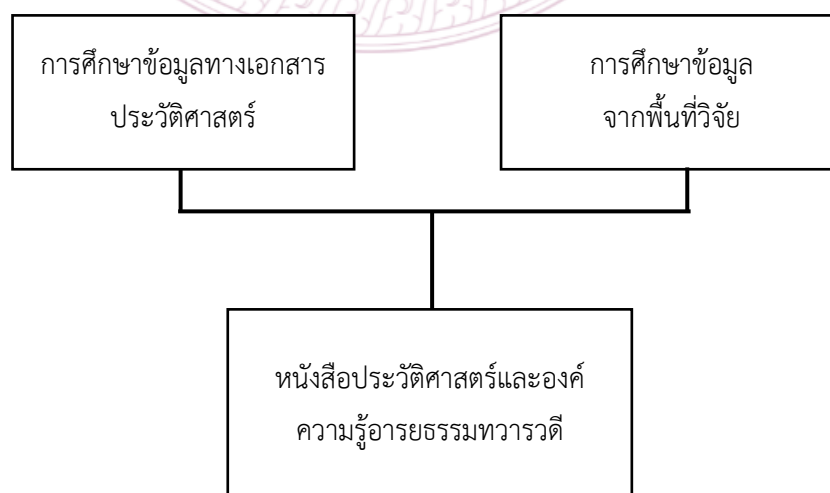
การนำเสนอการศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้จัดทำเป็นรูปแบบของหนังสือขนาด A5 แบบ 4 สี โดยเนื้อหาจากหนังสือจะออกเป็น 5 บท อธิบายถึง เรื่องราวประวัติศาสตร์ทวารวดีตั้งแต่ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-13) ประกอบด้วยศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9), ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11), ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-14) และ ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) สมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13), สมัยทวารวดีตอนกลาง : สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15), สมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18) ทั้งด้านศิลปะวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี อันจะเป็นแนวทางในการศึกษาสำหรับผู้สนใจในแง่ทางโบราณคดีผ่านข้อมูลหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ที่ทั้งเอกสาร ตำรา และแหล่งโบราณคดีที่ขุดค้นพบในประเทศไทย

ภาพที่ 59 ปกหนังสือประวัติศาสตร์อารยธรรมทวารวดี
ที่ได้จากการสังเคราะห์ข้อมูลการจากการศึกษาวิจัย

4.4 องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทุกประการ และได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมทั้งสรุปผลของการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นได้ทำการสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ได้ดังต่อไปนี้

จากแผนภาพที่ 55 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย สามารถสรุปได้ว่า

1. การศึกษาข้อมูลทางเอกสาร หมายถึง ข้อมูล

การศึกษาประวัติศาสตร์ทวารวดี ที่มีการบันทึกในงานวิจัย และเอกสารทางวิชาการต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยนำข้อมูลที่ได้มาศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ และเรียบเรียงลำดับเหตุการณ์เป็นช่วงยุคสมัยต่างๆ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปช่วงสมัยทวารวดีออกเป็น 4 ช่วงยุคสมัย ได้แก่ 1) สมัยก่อนทวารวดี 2) สมัยทวารวดีตอนต้น 3) สมัยทวารวดีตอนกลาง 4) สมัยทวารวดีตอนปลาย

2. การศึกษาข้อมูลจากพื้นที่วิจัย หมายถึง ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในพื้นที่แหล่ง

โบราณสถาน ประกอบ 1) พิพิธภัณฑสถานบ้านดอนตาเพชร 2) พิพิธภัณฑสถานบ้านคูบัว 3) เมืองโบราณบ้านทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน 4) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง โดยผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียงลำดับเหตุการณ์หาความเชื่อมโยงข้อมูล

3) การนำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้เลือก

วิธีการนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” โดยหนังสือมีลักษณะปกแข็ง 4 สี ภายในเนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เรื่อง บริบททั่วไปของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 2 เรื่องประวัติศาสตร์และความเป็นมาของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 3 เรื่ององค์ความรู้ทางโบราณคดีสมัยทวารวดี, บทที่ 4 องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและเส้นทางการวัฒนธรรมทวารวดี, บทที่ 5 คุณค่าทางวัฒนธรรมทวารวดีต่อสังคมไทย

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยผู้วิจัยนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งอยู่ในกรอบของวัตถุประสงค์การวิจัยในประเด็น 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี 2) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี และ 3) เพื่อนำเสนอผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล องค์ความรู้ใหม่และข้อเสนอแนะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 ผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยการศึกษาเอกสารหลักฐานทางโบราณคดี พบว่า เมืองอู่ทอง มีร่องรอยที่เคยเป็นศูนย์กลางหรือเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ดังจะเห็นได้จากการขุดค้นพบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลวปุระ” ที่เมืองโบราณอู่ทอง หรือการค้นพบประติมากรรมพุทธรูปสาวก 3 องค์ ถือบาตร ซึ่งเหมือนกับศิลปะอมราวดี เมืองนาการขุนโกณชะ ราชวงศ์อิชชวากู พุทธศตวรรษที่ 10-11 หากพิจารณาจากการสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานโบราณวัตถุสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุของประเทศจีน และจารึกที่พบในบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองโบราณอู่ทอง เป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และเป็นเมืองท่าสำคัญเนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลและมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรงได้ อีกทั้งยังได้พบโบราณวัตถุประเภทตราประทับดินเผาซึ่งเป็นของติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นจำนวนมาก และในบริเวณเมืองนครปฐมโบราณและในบริเวณใกล้เคียง ตราประทับที่แสดงถึงบทบาทด้านการค้าของเมืองนี้ คือ ตราประทับดินเผารูปเรือ และตราประทับ 2 หน้ารูปคชลักษณ์ และ เทพกุเวร ซึ่งจัดเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าชาวอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ

นิยมพดิดตัวในการเดินทางไปค้าขายยังต่างแดน ซึ่งนักวิชาการทางโบราณคดีลงความเห็นว่าเป็น ศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะนอกนั้นยังพบศิลปา ธรรมจักร จำนวนมากประมาณ 30 กว่าวง บางวงมี ศิลารูปกวางหมอบ ประกอบอยู่ และยังได้พบ พระพุทธรูป ตลอดจนพระพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก

จากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ด้านโบราณคดี ได้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า เมือง นครปฐมโบราณ มีบทบาทเป็นเมืองหลวง หรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคหลังราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 ในขณะที่เมืองโบราณอู่ทอง มีบทบาทเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของรัฐทวารวดีในยุคแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 9-13 ส่วนเมืองลพบุรีนั้น เป็นเมืองลูกหลวงของเมืองโบราณอู่ทอง จัดเป็นเมืองท่า โบราณที่เจริญรุ่งสืบทอดมาจนกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักร และเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอาณาจักรทวารวดี พุทธศิลปะของทวารวดี มีการเลียนแบบราชวงศ์ คุปตะ ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม ในราวศตวรรษที่ 12 อารย ธรรมทวารวดีได้แผ่ขยายอิทธิพลขึ้นไปจนถึงลพบุรี และขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทย ทำให้ พุทธศาสนานิกายเถรวาทจากทวารวดี ไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ สืบมาอีกหลายศตวรรษเป็นต้น

5.1.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

ผลการศึกษาพบว่า ประวัติศาสตร์ทวารวดีมีวิวัฒนาการแบ่งออกเป็นช่วงยุคสมัยได้ 4 ยุค ดังนี้ 1. ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11) โดยสามารถแบ่งศิลปะที่เกิดขึ้นในยุคนี้ได้ ดังนี้ 1) ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) เป็นยุคที่ศิลปะของอมราวดีมีอิทธิพลกับอินเดียตอนใต้ เป็นอย่างมากและแพร่กระจายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมาทั้งในชวา จัมปา และใน ดินแดนไทยก่อนสมัยทวารวดี ซึ่งสรุปได้ว่าศิลปะอมราวดีเป็นจุดเริ่มต้นของศิลปะทวารวดีในยุคแรก 2) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) เป็นยุคทองของอินเดียโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองครอบคลุมทาง ตอนเหนือและตอนกลางอินเดียทั้งหมด 3) ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-11) ศิลปะปัลลวะมี อิทธิพลในแถบตอนใต้ของอินเดีย ซึ่งในช่วงนี้ภาคใต้ของอินเดียมีการความเจริญรุ่งเรืองในการค้าขาย กับต่างชาติการขนส่งไปยังดินแดนต่างๆ 4) ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) ศิลปะแบบปาละมี ความเจริญรุ่งเรืองทางตอนเหนือของอินเดียแต่พบในทวารวดีไม่มากนัก 2. ยุคสมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) เป็นยุคที่มีการค้นพบศิลปกรรมทางภาคกลางและภาคใต้ของไทยเป็น ศิลปกรรมที่นำเข้ามาจากอินเดียส่วนใหญ่คือศิลปกรรมสมัยอมราวดี คุปตะและหลังคุปตะ 3. ยุคสมัย

ทวารวดีตอนกลาง หรือ สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) เป็นยุคที่ประติมากรรมทั่วไปมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากการเลียนแบบศิลปะอินเดียในระยะแรกและได้รับการดัดแปลงจากอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาผสมเป็นอย่างมากจนมีความเป็นเอกลักษณ์ในรูปแบบของทวารวดีอย่างแท้จริง

4. ยุคสมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18) เป็นยุคที่ศูนย์กลางทวารวดีในภาคกลางเริ่มเสื่อมลง ส่วนหนึ่งเพราะอิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมขอมได้เข้ามาแทนที่ในแทนอีสานตอนล่างและภาคกลางโดยมีศูนย์กลางที่จังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน

5.1.3 ผลการเสนอการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

การสรุปผลการศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี ผู้ได้ทำการสรุปผ่านหนังสือ“ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” โดยหนังสือมีลักษณะปกแข็ง 4 สี ภายในเนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เรื่องบริบททั่วไปของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 2 เรื่องประวัติศาสตร์และความเป็นมาของอารยธรรมทวารวดี, บทที่ 3 เรื่ององค์ความรู้ทางโบราณคดีสมัยทวารวดี, บทที่ 4 องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและเส้นทางการวัฒนธรรมทวารวดี, บทที่ 5 คุณค่าทางวัฒนธรรมทวารวดีต่อสังคมไทย โดยเป็นการบรรยายสรุปเรื่องราวจากการศึกษาทางเอกสารโบราณคดีและการลงพื้นที่วิจัยในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี, นครปฐม, กาญจนบุรี, ราชบุรี นำข้อมูลมาวิเคราะห์และเรียบเรียงเป็นหนังสือเพื่อนำเสนอต่อไป

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” ผู้วิจัยได้นำเสนอประเด็นความสำคัญในการวิจัยที่น่าสนใจมาอภิปรายผลของการดำเนินการวิจัยด ดังนี้

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า เมืองอู่ทอง มีร่องรอยที่เคยเป็นศูนย์กลางหรือเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ดังจะเห็นได้จากการขุดค้นพบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลวปุระ” ที่เมืองโบราณอู่ทอง หรือการค้นพบประติมากรรมพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตร ซึ่งเหมือนกับศิลปะอมราวดี เมืองนาคราชขุนโกลนทะ ราชวงศ์อักษวากุ พุทธศตวรรษที่ 10-11 หากพิจารณาจากการสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานโบราณวัตถุสถานและหลักฐานเอกสารต่างๆ รวมทั้งจดหมายเหตุของประเทศจีน และจารึกที่พบในบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองโบราณอู่ทอง เป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และเป็นเมืองท่าสำคัญ เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลและมีทางน้ำเข้าออกต่อกับฝั่งทะเลโดยตรงได้ อีกทั้งยังได้พบโบราณวัตถุประเภทตราประทับดินเผาซึ่งเป็นของติดตัวพ่อค้าชาวอินเดียในสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นจำนวนมาก และในบริเวณ

เมืองนครปฐมโบราณและในบริเวณใกล้เคียง ตราประทับที่แสดงถึงบทบาทด้านการค้าของเมืองนี้ คือ ตราประทับดินเผารูปเรือ และตราประทับ 2 หน้ารูปคชลักษณ์ และ เทพกุเวร ซึ่งจัดเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าชาวอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะนิยมพกติดตัวในการเดินทางไปค้าขายยังต่างแดน ซึ่งนักวิชาการทางโบราณคดีลงความเห็นว่า เป็นศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะนอกนั้นยังพบศิลปกรรมจักร จำนวนมากประมาณ 30 กว่าวง บางวงมี ศิลารูปกวางหมอบ ประกอบอยู่ และยังได้พบพระพุทธรูป ตลอดจนพระพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า สมัยทวารวดีสามารถแบ่งออกเป็นช่วงยุคสมัยได้ 4 ยุค ดังนี้

1. ยุคก่อนสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11) ประกอบด้วย
 - 1) ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) เรียกว่ายุคศิลปะอินเดียอย่างแท้จริง
 - 2) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) เรียกว่ายุคทองของอินเดียโบราณ
 - 3) ศิลปะปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 8-11) เรียกว่ายุคต้นกำเนิดของศิลปะอินเดียได้
 - 4) ศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ 12-17) เรียกว่ายุคประมุขแห่งกาวดา
2. ยุคสมัยทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) เรียกว่ายุคกระจายตัว
3. ยุคสมัยทวารวดีตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) เรียกว่ายุคทวารวดีอย่างแท้จริง
4. ยุคสมัยทวารวดีตอนปลาย (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16-18) เรียกว่ายุคเสื่อม

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ผู้วิจัยได้สรุปเรื่องราวจากการศึกษาทางเอกสาร โบราณคดีและการลงพื้นที่วิจัยในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี, นครปฐม, กาญจนบุรี, ราชบุรี นำข้อมูลมาวิเคราะห์และเรียบเรียงเป็นหนังสือเพื่อนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับบริบททั่วไปของอารยธรรมทวารวดี ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของอารยธรรมทวารวดี องค์ความรู้ทางโบราณคดีสมัยทวารวดี องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและเส้นทางการวัฒนธรรมทวารวดีและ คุณค่าทางวัฒนธรรมทวารวดีต่อสังคมไทย

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี” คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานการศึกษาภาครัฐที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ควรสร้างความร่วมมือกับชุมชนในการฟื้นฟู เส้นทาง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี ให้เป็นระบบและรูปแบบอย่างชัดเจนและต่อเนื่อง ต่อไป

2) สำหรับภาคประชาชน สนับสนุนการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี อย่างต่อเนื่องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

5.3.2 ข้อเสนอแนะในเชิงการนำวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) ด้านการศึกษาองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยสามารถนำไปถอดบทเรียนเป็นพื้นที่ หรือกรณีศึกษาให้กับผู้เรียนด้านสังคมศาสตร์ ด้านศาสนา ด้านประวัติศาสตร์ หรือสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปต่อยอดองค์ความรู้ การนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ศึกษาอื่นโดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นกระบวนการฝึกและสร้างการเรียนรู้

2) ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปศึกษาต่อยอด และถอดบทเรียนกระบวนการเพื่อขยายผลองค์ความรู้ให้บุคลากร ที่จะช่วยพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูอาชีพ การสร้างรายได้ และการเชื่อมโยงและสอดคล้องกับบริบทเครือข่ายที่กำลังขับเคลื่อนองค์การแห่งการเรียนรู้

5.3.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาประเด็นการพัฒนากิจกรรมเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดีในพื้นที่อื่น ๆ เพิ่มเติม

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย:

(หนังสือ วารสาร, งานวิจัย บทความ)

กรมการพัฒนาชุมชน, โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนโดยการพัฒนาศักยภาพ
และเชื่อมโยงการทำงานกับเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด, พ.ศ.

2547

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูป

การศึกษา, กรุงเทพมหานคร: ชัคเชสมิเดีย, พ.ศ. 2543

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “โบราณคดีเมือง: แนวคิดและวิธีการ” วารสาร Veridian E-Journal,

Silpakorn University, ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศิลปะ ปีที่
๘ ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๕๘: ๒๕๐๘-๒๕๒๕.

น้ำทิพย์ วิชาวิน , เครือข่ายสังคมในสังคมเครือข่าย ว. วิจัยสมาคมห้องสมุดฯปีที่ 8 ฉบับที่ 2 ก.ค.-ธ .

ค. พ.ศ.2558.

รุจเรขา วิทยาวุฒิกุล, “การพัฒนาแบบจำลองเครือข่ายสังคมเพื่อการเพิ่มผลผลิตงานวิจัยใน

มหาวิทยาลัย วิจัยไทย”, ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรสารสนเทศศาสตร์, สาขาวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พ.ศ.2557.

วีระศักดิ์ เครือเทพ, เครือข่าย: นวัตกรรมการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น,

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, พ.ศ.2550.

สัมพันธ์ เตชะอิก และคณะ, การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน

สัมพันธ์ เตชะอิก และคณะ, การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน, กรุงเทพมหานคร:

เจริญวิทย์การพิมพ์, พ.ศ. 2537.

สำนักบริหารกองทุนพัฒนาชุมชน, “ทำได้ หายจน” เรื่องราวการต่อสู้ชีวิตกับรวมอาชีพครัวเรือน

กข.คจ.ดีเด่น, กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, พ.ศ. 2554.

อรทัย อาจอ่ำ และสมศักดิ์ นัคลาจารย์, รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง เครือข่ายอาสาสมัคร

เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมเอตล, มหาวิทยาลัยมหิดล: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม,

พ.ศ. 2540.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- รจเรชา วิทยาอุทพิกุล, “การพัฒนาแบบจำลองเครือข่ายสังคมเพื่อการเพิ่มผลผลิตงานวิจัยในมหาวิทยาลัยวิจัยไทย”, **ดัชนีนิพนธ์หลักสูตรสารสนเทศศาสตร์**, สาขาวิชาศิลปศาสตรมหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, พ.ศ. 2557
- กรมศิลปากร, **โบราณคดีเมืองอุทอง**, นนทบุรี: สหมิตรพรินติ้ง, พ.ศ. 2545.
- กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย**, กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531.
- ชนัญญา กาญจนรังสีนนท, **การสร้างคามเข้มแข็งของชุมชนโดยองค์กรเครือข่าย**, วารสารพัฒนาชุมชน,ปีที่ 38 ฉบับที่ 9 (กันยายน), พ.ศ. 2542.
- ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, (พระนคร: อักษรบริกร, พ.ศ. 2596), .
- จิรา จงกล พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2510 รูปที่ 15; Indrawooth, Phasook, 1983.
- จี. เซเดส, **ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน**, แปลโดย ปญญา บริสุทธี, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, พ.ศ. 2521.
- ดำรงพันธ์ อินฟาแสง, “การจัดระบบฐานข้อมูลของผลการศึกษาลักษณะดินที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีในประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,พ.ศ. 2547.
- ดี.จี.อี.ฮอลล์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1**, แปลโดย อานันท์ กาญจนพันธ์, (กรุงเทพฯ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, พ.ศ. 2522.
- ตวัน ลี เซิง, **ประวัติศาสตร์ไทยในสายตาของชาวจีน**,กรุงเทพฯ:พิราบบ สำนักพิมพ์, พ.ศ. 2537.
- ทักษิณ อินทโยธา, **ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มน้ำเจ้าพระยาและตามขวางทองเมื่อ 2,000-3,000 ปกอน**, กรุงเทพฯ : ดานสุทธาการพิมพ์, พ.ศ.2534.
- ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี: **ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**, .พิมพ์ลักษณ์, กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, พ.ศ.2532.
- น.ณ ปากน้ำ, **ศิลปะโบราณในสยาม**, กรุงเทพฯ:ดานสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2537.

บรรณานุกรม (ต่อ)

นฤมล นิราทร, การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์:กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. 2543.

นฤมล นิราทร, การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ, .

ผาสุข อินทรารุช ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย พ.ศ. 2542.

ผาสุข อินทรารุช,ศ.ดร., สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร,พ.ศ. 2548.

องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์,(กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2525.ภาคผนวก.

พระธรรมปฎก, (ป.อ. ปยุตโต),จาริกบุญ จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ:บริษัทพิมพ์สวย จำกัด

พระมหาสุทิตย อาภากรโ,เครือข่ายความรู้ธรรมชาติและจัดการ, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เดือนตุลา, พ.ศ. 2547.

พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้าน "คูบัว" อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ.273 - 793, พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร: เจริญธรรม, พ.ศ. 2511.

พิฑูร มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, พ.ศ. 2542

ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2999, กรุงเทพฯ:บริษัทรุ่งแสง การพิมพ์จำกัด, พ.ศ. 2535

ราศี บุชรรัตนพันธุ์, “ความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2529

บรรณานุกรม (ต่อ)

รภัส เทพรักษ์, แนวทางการออกแบบพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทงคโดยรูปแบบที่ประยุกต์จาก ยุคทวารวดี, วิทยานิพนธ์หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม , คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙
 วรรณิ ภูมิจิตร, โบราณคดีนครสวรรค์ : หลักฐานเก่า-ใหม่; นครสวรรค์: รัฐกิจกลาง, กรุงเทพฯ: อมรินทร์ การพิมพ์, พ.ศ. 2528.

วัฒน์ จุฑะวิภาต, การออกแบบ, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปรารณา, พ.ศ. 2527.

วินัย พงศ์ศรีเพียร,ดร., “ครูกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย” คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนประวัติศาสตร์ ,ประวัติศาสตร์ : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร,(กรุงเทพ มหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, พ.ศ. 2543.

ศรีศักร วัลลิโถม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : ดานสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2546.

ศรีศักร วัลลิโถม, สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: มติชน, 2539

ศรีศักร วัลลิโถม,รศ. หนังสือหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี, การประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่องอุทงคเมืองโบราณเมืองสร้างสรรค์การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิม พ.ศ. 2525

ศรีศักร วัลลิโถม,อารยธรรมตะวันออก, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, กรุงเทพฯ:บริษัทพิมพ์ เณศ พริน ตั้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, พ.ศ. 2545

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผศ.ดร., ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย,พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: ดานสุทธาการพิมพ์, พ.ศ. 2547

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, พ.ศ. 2544.

สมเด็จพระวันรัตน์,(แดง,พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาลลักษณ) แปล), สังคี่ติยวงศ์พงสาว ดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย,พ.ศ. 2521.

สมศักดิ์ รัตนกุล, โบราณคดีเมืองคูบัว, กรมศิลปากรพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพวาที่ ร.ต. สมศักดิ์ รัตนกุล เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2535

บรรณานุกรม (ต่อ)

สิริวัฒน์ คำวันสา, รศ., ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ:บริษัท จรัส
สนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, พ.ศ. 2542.

สุจิตต วงศ์เทศ, คนไทยมาจากไหน, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, พ.ศ. 2548

สุจิตต วงษ์เทศ, สุวรรณภูมิ ตำนานประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ., พระพุทธรูปรุ่นเก่าในประเทศไทย, โบราณคดี, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 มกราคม-
มีนาคม พ.ศ. 2514

เสถียร โพธิ์นันทะ, ภูมิประวัติพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์บรรณาคาร, พ.ศ. 2515

เสรี พงศพิศ, เครือข่าย, กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยการพิมพ์, พ.ศ. 2548.

หลวงบริบาลบริรักษ์, ศ., เรื่องโบราณคดีฯ พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, พ.ศ.2503

ภาณุเดช รอบคิด, วิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษากระบวนการออกแบบและวางผังชุมชนเมือง
กรณีศึกษาโครงการปรับปรุงพื้นที่ชุมชนริมคลองรอบกรุง, กรุงเทพมหานคร : บัณฑิต
วิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๖๑

เอกสิทธิ์ เรือนทอง, พัฒนาการของแผนผังโบราณสถานในเมืองโบราณเชียงแสนและเชียงแสนน้อย,
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ภาควิชา
โบราณคดี, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖

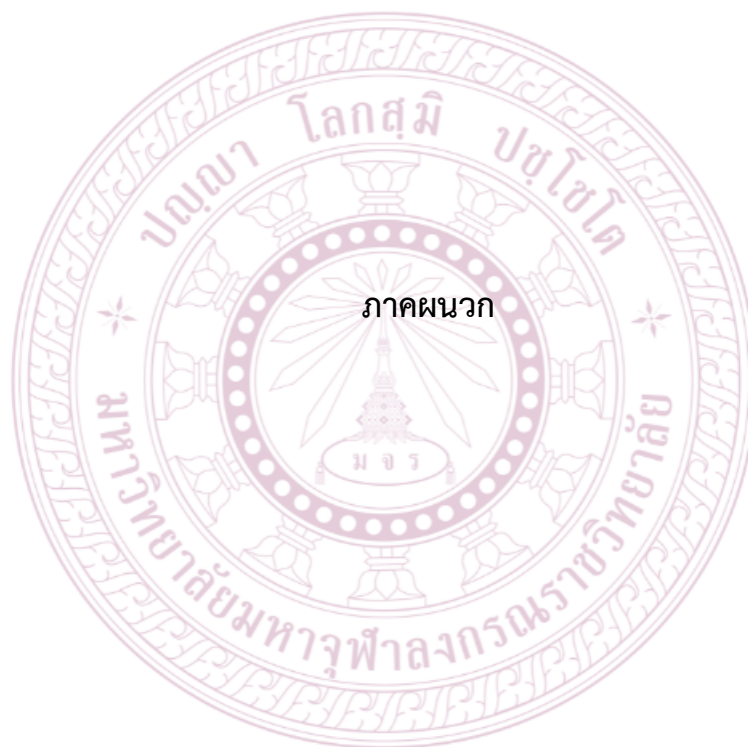
2. ภาษาอังกฤษ

Aler, Cathrin and Hage, Jerald, **Organization Working Together**, California : Sage, 1993,

Boeles, J.J. "A note on the ancient city called Lavapura" *Journal of the Siam Society*,
Vol. LV, Part I January 1967

Edelman, G. M. and Tononi, G. (2000). *A universe of consciousness: How matter
becomes imagination*. New York: Basic Books.

Wasserman, S. and Faust, K. (1994). *Social Network Analysis : Methods and Applications*.
Cambridge: Cambridge University Press.

ภาคผนวก

1. ใบรับรองจริยธรรมการวิจัย

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๑๑๔/๒๕๖๕

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: ประวัติศาสตร์ และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี
 (The History and Knowledge of Dvaravati Civilization)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800765004

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรี
 สุวรรณภูมิ

ผู้วิจัยหลัก: พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร.

เอกสารที่พิจารณาพบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕

(พระสุพรรณเมธากรณ์, ผศ.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

หมายเลขใบรับรอง: ว.๑๑๔/๒๕๖๕

วันที่ให้การรับรอง: ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

วันหมดอายุใบรับรอง: ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

2. แบบสำรวจแผนงานวิจัย

แบบสำรวจ

แผนงานวิจัย

เรื่อง ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

The History and knowledge of Dvaravati civilization

ส่วนที่ ๑ : สถานที่

๑.๑ สถานที่ข้อมูลวิจัย

☐ เมืองโบราณบ้านคูบัว	☐ พิพิธภัณฑ์บ้านดอนตาเพชร
☐ เมืองโบราณบ้านทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน	☐ เมืองโบราณอำเภออุททอง

๑.๒ สถานที่ของข้อมูล จังหวัดสุพรรณบุรี

☐ บ้านหนองแจง ตำบลไร่รอด	☐ บ้านหนองราชวัตร ตำบลหนองราชวัตร
☐ คูเมืองโบราณ ตำบลทุ่งคอก	☐ เมืองโบราณอำเภออุททอง ตำบลจรเข้มสามพัน

ส่วนที่ ๒ : ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

๑.๑ ในพื้นที่แห่งนี้ แบ่งอารยธรรมทวารวดี ออกเป็นกี่ยุค

- ☐ ๓ ยุค ☐ ๔ ยุค ☐ อื่นๆ โปรดระบุ.....

๑.๒ หลักฐานทางโบราณคดีอะไรบ้างที่พบในพื้นที่ (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)

☐ กลองสำริดแบบดองซอน	☐ ต่างหู	☐ คันดิน
☐ ผังเมืองตามลักษณะภูมิประเทศ	☐ กำไล	☐ ลูกปัด
☐ พระพุทธรูป	☐ ชักษ์	☐ เจริญ
☐ อื่นๆ โปรดระบุ		

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ : ออกแบบผังโบราณคดีอารยธรรมทวารวดีพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

๒.๑ รูปผังเมืองโบราณ (เดิม)

๒.๒ รูปผังเมืองโบราณ (ปัจจุบัน)

๒.๓ ลักษณะของผังเมืองเป็นอย่างไร

- ☐ สี่เหลี่ยม ☐ มีรูปทรงตามลักษณะภูมิประเทศ
- ☐ อื่นๆ โปรดระบุ

.....

.....

.....

๒.๔ สภาพของผังเมืองเป็นอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต

- ☐ ทุตโทรม ☐ ไม่แตกต่างจากเดิม
☐ อื่นๆ โปรดระบุ

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๔ : การศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

๓.๑ เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

กลุ่มที่ ๑ พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมาและเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑- ๑๖

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธศาสนาเข้ามาหลังพุทธศตวรรษที่ ๖

กลุ่มที่ ๓ หลักฐานเก่าแก่ที่แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ -๑๑

กลุ่มที่ ๔ หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (อุทอง) โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๖

- ☐ กลุ่มที่ ๑ ☐ กลุ่มที่ ๒ ☐ กลุ่มที่ ๓
☐ กลุ่มที่ ๔
☐ อื่นๆ โปรดระบุ

.....

.....

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร.(ประไพ ปุณณกาโม)

พระสมุห์สามารถ จตตมโล (โพธิ์แก้ว)

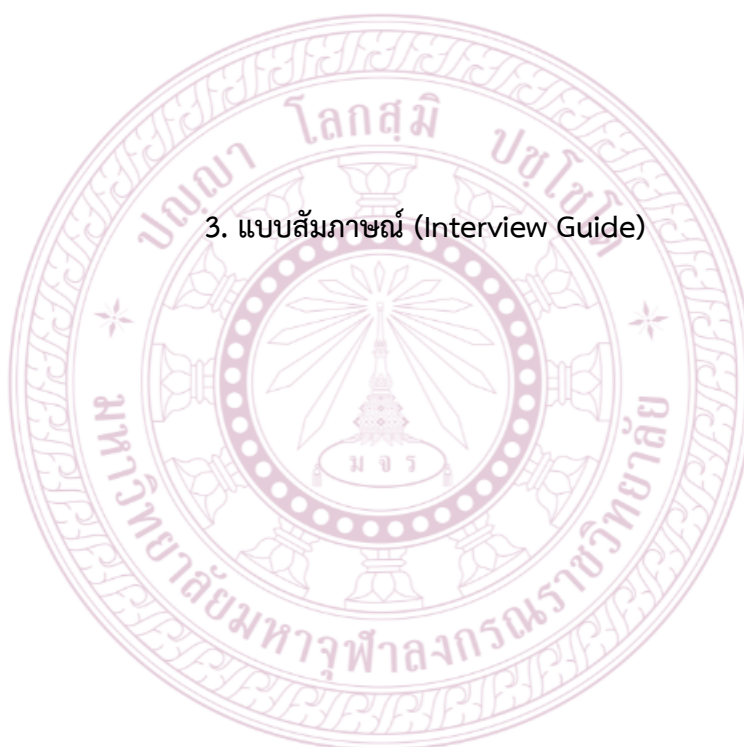
พระยุพธนา มาลาวิโส (มาลาวงษ์)

ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิทธิเกรียงไกร

แผนงานวิจัยเรื่องทวารวดี: ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ

3. แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide)

แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide)

เรื่อง ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

The History and knowledge of Dvaravati civilization

คำชี้แจง : ขอความกรุณาให้ตอบแบบสัมภาษณ์ตามความเป็นจริงตามหัวข้อความที่ผู้สัมภาษณ์ได้
สอบถามซึ่งข้อมูลที่ได้จะแปลผลเฉพาะในภาพรวมเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านเป็น
รายบุคคลแต่ประการใด

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ ข้อมูลวิเคราะห์การศึกษาอารยธรรมทวารวดีและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา
ในสังคมไทย

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

๑.๑ ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ - นามสกุล อายุ ปี

สถานภาพ ที่อยู่

โทรศัพท์

วุฒิการศึกษา อาชีพ

๑.๒ ประเภทผู้ให้ข้อมูล

☐ กลุ่มประชาชนในพื้นที่วิจัย	☐ ปรากฏท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย
☐ นักวิชาการด้านโบราณคดี	☐ ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมด้านทวารวดี
☐ ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับภาครัฐและเอกชน	☐ อื่น ๆ โปรดระบุ.....

๑.๓ สถานที่ของข้อมูล

☐ เมืองโบราณบ้านคูบัว	☐ พิพิธภัณฑ์บ้านดอนตาเพชร
☐ เมืองโบราณบ้านทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน	☐ เมืองโบราณอำเภอดำรงวิทยะ

๑.๔ สถานที่ของข้อมูล จังหวัดสุพรรณบุรี

- ☐ บ้านหนองแจง ตำบลไร่รถ
 ☐ บ้านหนองราชวัตร ตำบลหนองราชวัตร
☐ คูเมืองโบราณ ตำบลทุ่งคอก
 ☐ เมืองโบราณอำเภอบางเอื้องทอง ตำบลจระเข้มสาม
 พัน

ตอนที่ ๒ การสืบค้นร่องรอยประวัติศาสตร์ และองค์ความรู้เรื่องอารยธรรมทวารวดีในสังคมไทย

ส่วนที่ ๑ การศึกษาประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

๑. ท่านมีความเห็นอย่างไร ถ้าจะแบ่งการศึกษาอารยธรรมทวารวดีออกเป็น ๓ ช่วงยุค คือ ยุคก่อนกำเนิด ยุคเจริญรุ่งเรือง และยุคเสื่อมสลาย

.....

.....

.....

๒. ท่านมีความเห็นอย่างไร เกี่ยวกับการสะท้อนอารยธรรมทวารวดีด้วยความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในแต่ละช่วงยุค

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่ายุคก่อนกำเนิดอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่แห่งนี้ เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ใช่หรือไม่ เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

๓.๑ ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมทวารวดีที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๓.๒ ในประเด็นดังกล่าว ท่านมีหลักฐานใดสนับสนุนบ้าง

.....

.....

.....

๓.๓ ท่านคิดว่าพื้นที่แห่งนี้รับวัฒนธรรมทวารวดีมาจากแหล่งใด

.....

.....

.....

๓

๓.๔ ในประเด็นดังกล่าว ท่านมีหลักฐานใดสนับสนุนบ้าง

.....

.....

๓.๕ โบราณสถาน/โบราณวัตถุของยุคแรก ๆ ที่พบมากในพื้นที่แห่งนี้คืออะไร และสิ่งเหล่านั้นสะท้อนอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. ท่านคิดว่ายุครุ่งเรืองของอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่แห่งนี้ เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ ใช่หรือไม่ เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

๔.๑ ท่านมีความเห็นว่า วัฒนธรรมทวารวดี เจริญรุ่งเรืองในพื้นที่แห่งนี้ได้อย่างไร

.....

.....

.....

๔.๒ ในประเด็นดังกล่าว ท่านมีหลักฐานใดสนับสนุนบ้าง

.....

.....

.....

๔.๓ ในห้วงเวลาดังกล่าว พื้นที่แห่งนี้มีโบราณสถาน/โบราณวัตถุใด ปรากฏขึ้นมาบ้าง

.....

.....

.....

๔.๔ โบราณสถาน/โบราณวัตถุ ดังกล่าวเหล่านั้นสะท้อนเรื่องราวอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๔

๔.๕ โบราณสถาน/โบราณวัตถุในยุครุ่งเรือง ที่พบมากในพื้นที่แห่งนี้คืออะไร สิ่งเหล่านั้นสะท้อนอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๕. ท่านคิดว่ายุคเสื่อมสลายของอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่แห่งนี้ เกิดขึ้นในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ใช่หรือไม่ เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

๕.๑ ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมทวารวดีที่เคยรุ่งเรือง เสื่อมจากพื้นที่แห่งนี้ได้อย่างไร

.....

.....

.....

๕.๒ ในประเด็นดังกล่าว ท่านมีหลักฐานใดสนับสนุนบ้าง

.....

.....

.....

๖. ท่านได้ศึกษาหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรมทวารวดี ในพื้นที่อื่นหรือไม่

.....

.....

.....

๗. ท่านได้ศึกษาหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีของแต่ละช่วงยุคหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๒ การออกแบบผังโบราณคดีอารยธรรมทวารวดีในพื้นที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี

๑. ท่านมีความเห็นอย่างไรกับลักษณะผังเมืองโบราณ (เดิม) ในพื้นที่แห่งนี้

.....

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่ารูปแบบผังโบราณ (ปัจจุบัน) ในพื้นที่แห่งนี้ควรเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่าลักษณะของผังเมืองโบราณเดิม และผังเมืองโบราณปัจจุบัน มีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี

กลุ่มความเห็นเกี่ยวกับการเคลื่อนเข้ามาของพระพุทธศาสนา

กลุ่มที่ ๑ พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนทวารวดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมาและเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑- ๑๖

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธศาสนาเข้ามาหลังพุทธศตวรรษที่ ๖

กลุ่มที่ ๓ หลักฐานเก่าแก่ที่แสดงให้เห็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่

๗ -๑๑

กลุ่มที่ ๔ หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี (อุทอง)โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๖

๑. ท่านมีความเห็นว่าการเคลื่อนของพระพุทธศาสนาเข้าสู่อารยธรรมทวารวดี อยู่ในช่วงอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๖

๒. ท่านมีความเห็นต่อเส้นทางการเผยแพร่พุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีตามกลุ่มที่ ๑
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านมีความเห็นต่อเส้นทางการเผยแพร่พุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีตามกลุ่มที่ ๒
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

๔. ท่านมีความเห็นต่อเส้นทางการเผยแพร่พุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีตามกลุ่มที่ ๓
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

๕. ท่านมีความคิดต่อเส้นทางการเผยแพร่พุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดีตามกลุ่มที่ ๔
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร.(ประไพ ปุณณกาโม)

พระสมุห์สามารถ จตตมโล (โพธิ์แก้ว)

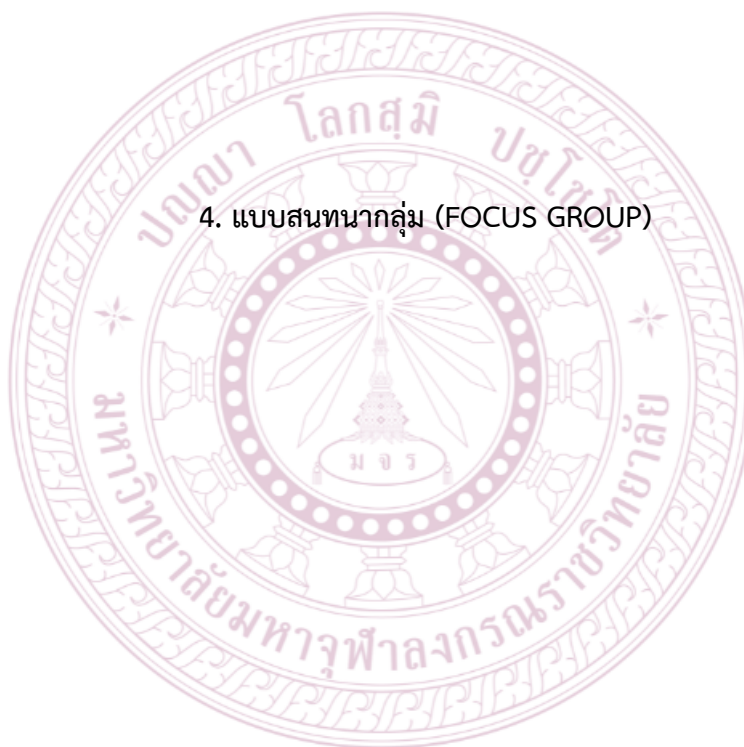
พระยุพธนา มาลาวิโส (มาลาวงษ์)

ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิริเกรียงไกร

แผนงานวิจัยเรื่องทวารวดี: ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุพรรณภูมิ

4. แบบสนทนากลุ่ม (FOCUS GROUP)

แบบสนทนากลุ่ม (FOCUS GROUP)

เรื่อง ประวัติศาสตร์และองค์ความรู้อารยธรรมทวารวดี

The History and knowledge of Dvaravati civilization

ดำเนินการกิจกรรมสนทนาเมื่อวันที่ เดือน พ.ศ.

เวลา น. สถานที่

ผู้ดำเนินรายการสนทนา

ผู้จัดบันทึก

ผู้บันทึกเสียง

คำชี้แจง : แบบบันทึกการสนทนากลุ่มนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเชิงพื้นที่

ตอนที่ ๒ ข้อมูลประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณสถาน/โบราณวัตถุอารยธรรมทวารวดี

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (ถ้ามี)

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเชิงพื้นที่

๑. บริบทพื้นที่

๒. หลักฐานที่พบในพื้นที่

๓. ร่องรอยของโบราณสถาน / โบราณวัตถุ ที่พบในพื้นที่นี้ สือหรือสะท้อนอะไรบ้าง

ตอนที่ ๒ ข้อมูลประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณสถาน/โบราณวัตถุอารยธรรมทวารวดี

๑. แหล่งอารยธรรมทวารวดี ในพื้นที่มีลักษณะแตกต่างกับแห่งอื่นอย่างไร

๒. โบราณสถานหรือโบราณวัตถุในพื้นที่นี้มีพบในพื้นที่อื่นหรือไม่อย่างไร

๓. ท่านคิดว่า ความเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลาควรเป็นอย่างไร

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ (ถ้ามี)

พระครูวิบูลเจติยานุรักษ์, ดร.(ประไพ ปุณณกาโม)

พระสมุห์สามารถ จดตมโล (โพธิ์แก้ว)

พระยุพธนา มาลาวิโส (มาลาวงษ์)

ว่าที่ร้อยตรีสนธยา สิทธิเกรียงไกร

แผนงานวิจัยเรื่องทวารวดี: ประวัติศาสตร์ ความรู้ และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย

วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ

5. ประวัตินักวิจัย

